

Rebel: Θεωρία και Ανάλυση για το Ανταγωνιστικό Κίνημα

www.rebelnet.gr

Η πρώτη έκδοση του Rebel: Θεωρία και Ανάλυση για το Ανταγωνιστικό Κίνημα πραγματοποιείται ένα χρόνο μετά την έναρξη λειτουργίας του εγχειρήματος. Το Rebel αποτελεί δικτυακό τόπο και εκδοτικό εγχείρημα με μεταφράσεις θεωρητικών κειμένων και στοχεύει στην κυκλοφορία θεωρητικών προσεγγίσεων, κειμένων και αναλύσεων για τους σκοπούς του ανταγωνιστικού κινήματος.

Το παρόν έντυπο εκδόθηκε σε 700 αντίτυπα, στη Θεσσαλονίκη, τον Μάιο του 2011. Διανέμεται χωρίς αντίτιμο και η κάλυψη των εξόδων γίνεται με ελεύθερη συνεισφορά. Τα κείμενα του εντύπου δεν υπόκεινται σε πνευματικά δικαιώματα και είναι ελεύθερα προς χρήση για τους σκοπούς του ανταγωνιστικού κινήματος, με επιθυμητή την αναφορά της πηγής, του συγγραφέα και του μεταφραστή. Το περιεχόμενο του εντύπου διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή στην ιστοσελίδα www.rebelnet.gr

Για επικοινωνία, e-mail: rebelnetgr@gmail.com

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή: *Commons vs Crisis*.....σελ. 4
2. Massimo De Angelis και Σταύρος Σταυρίδης
*Σχετικά με το Νόημα των Κοινών, πέρα από τις Αγορές
και τα Κράτη : το Commonsing ως μια συλλογική
πρακτική*..... σελ. 25
3. Massimo de Angelis
Η Τραγωδία των Καπιταλιστικών Κοινών.....σελ. 64
4. Werner Bonefeld
*Η Μονιμότητα της Πρωταρχικής Συσσώρευσης:
Φετιχισμός του Εμπορεύματος και Κοινωνική
Συγκρότηση*..... σελ. 73
5. Midnight Notes και φίλοι
Υποσχετικές Επιστολές: από την Κρίση στα Κοινά.....σελ. 96
6. Γλωσσάρι.....σελ. 154

1. Εισαγωγή: Commons vs Crisis

Στο σημερινό περιβάλλον της κρίσης, τίθεται με επιτακτικό τρόπο για το ανταγωνιστικό κίνημα ο απεγκλωβισμός από τα κυρίαρχα διλήμματα: Κράτος ή Αγορά, Νεοφιλελευθερισμός ή Νεοκεϋνσιανισμός, ιδιωτικοποιήσεις ή επιστροφή στο κράτος πρόνοιας. Μέσα από τα κείμενα του εντύπου, αναδεικνύεται ως σημείο- κλειδί, για την εξέλιξη της κρίσης και για την συνολικότερη έξοδο από τον καπιταλισμό, η έννοια και τα περιεχόμενα των κοινών (commons). Χαρακτηριστικά, η συλλογικότητα Midnight Notes Collective and Friends, στο άρθρο τους «από την Κρίση στα Κοινά», συνδέοντας την τρέχουσα κρίση με την αποτυχία τόσο του κράτους όσο και των αγορών να εξασφαλίσουν την αναπαραγωγή των ανθρώπων, διατυπώνουν τη θέση ότι μέσα από κοινωνικούς αγώνες τα κοινά πρέπει να απεγκλωβιστούν από αυτές τις δύο μορφές κοινωνικής οργάνωσης: «Η κρίση έδειξε για όλους όσους έχουν μάτια να δουν ότι το Κράτος και η Αγορά έχουν σίγουρα αποτύχει στην υπόσχεσή τους να παρέχουν μια ασφαλή αναπαραγωγή των ζώων μας. Οι καπιταλιστές έχουν σαφώς δείξει (για ακόμη μια φορά) ότι δεν μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστοι να παρέχουν τους ελάχιστους όρους ασφάλειας ακόμη και στην καρδιά του καπιταλισμού. Αλλά κρατούν στα χέρια τους τον πλούτο που γενεές έχουν παράγει. Αυτή η δεξαμενή εργασίας του παρελθόντος και του παρόντος είναι το δικό μας κοινό (our common). Πρέπει να ελευθερώσουμε, να ανακτήσουμε αυτόν τον πλούτο μαζί με αυτούς από τους οποίους είχε αρχικά απαλλοτριωθεί» (Midnight Notes Collective and Friends, 2009).

Η έννοια των κοινών

Σύμφωνα με την προσέγγιση των αυτόνομων μαρξιστών τα

κοινά (commons)¹ εμπεριέχουν ταυτόχρονα τρία θεμελιώδη χαρακτηριστικά: τους κοινούς πόρους (pooled resources), τις κοινότητες (community) και τις σχέσεις που δημιουργούν κοινά (commoning). Τα άτομα τα οποία μέσα από σχέσεις δημιουργίας κοινών (commoning) συγκροτούν χειραφετητικές κοινότητες (community) που αυτοδιαχειρίζονται με μη εμπορικούς τρόπους μοιράσματος τους κοινούς πόρους (pooled resources) αποκαλούνται «commoners»².

Η αγγλική έννοια των «commoners» προέρχεται από την ονομασία των χωρικών του ύστερου μεσαίωνα στην Αγγλία, οι οποίοι δεν ήταν δουλοπάροικοι αλλά ελεύθεροι αγρότες που διαχειρίζονταν από κοινού κοινές-κοινοτικές γαίες, οι οποίες τους παρείχαν τις πρώτες ύλες (βοσκοτόπια, ξυλεία, τύρφη, θεραπευτικά βότανα) για τη διαβίωσή τους, και ήταν αυτοί και αυτές που εξεγέρθηκαν ενάντια στις διαδικασίες των περιφράξεων³ και της πρωταρχικής συσσώρευσης κατά την ανάπτυξη του καπιταλισμού. Η έννοια των «commoners» επανέρχεται σήμερα στο πολιτικό λεξιλόγιο, κυρίως από τους αυτόνομους μαρξιστές, ως χαρακτηρισμός των υποκειμένων που μέσα από διαδικασίες αγώνα και χειραφετητικές κοινότητες αποπεριφράσσουν – ανακτούν (reclaim) τον κλεμμένο από το κεφάλαιο κοινωνικό πλούτο (common wealth) και μέσα από κοινοτικές σχέσεις (commoning) συνθέτουν τα κοινά.

Ιδιαίτερα επεξηγηματικός είναι ο ορισμός των κοινών που δίνει ο De Angelis στο άρθρο «Σχετικά με τα κοινά» αναλύοντας τα τρία συστατικά τους: «Τα κοινά δεν είναι απλώς πόροι τους οποίους μοιραζόμαστε. Για να αντιληφθούμε τα κοινά πρέπει να συμπεριλάβουμε τρία πράγματα την ίδια στιγμή. Πρώτα απο όλα, τα κοινά

-
1. Common/Commons: Κοινό/ Κοινά. Ετυμολογική επεξήγηση της έννοιας στο γλωσσάρι.
  2. Commoners: Ετυμολογική επεξήγηση της έννοιας στο γλωσσάρι.
  3. Enclosure/Enclosures/New Enclosures: Περίφραξη/ Περιφράξεις/ Νέες Περιφράξεις. Ετυμολογική επεξήγηση της έννοιας στο γλωσσάρι.

περιλαμβάνουν κάποιου είδους κοινούς πόρους, οι οποίοι γίνονται αντιληπτοί ως μη εμπορικά μέσα για την εκπλήρωση των αναγκών των ανθρώπων. Δεύτερον, τα κοινά οπωσδήποτε δημιουργούνται και διατηρούνται απο κοινότητες. Επιπρόσθετα σε αυτά τα δύο στοιχεία – τους κοινούς πόρους και τις κοινότητες- το τρίτο και πιο σημαντικό στοιχείο για να αντιληφθούμε τα κοινά είναι το ρήμα “to common” (σχέσεις που δημιουργούν κοινά). Πρόκειται για την κοινωνική διαδικασία η οποία δημιουργεί και αναπαράγει τα κοινά» (De Angelis και Stavrides 2009).

Η έννοια του «commoning» αποτελεί έναν όρο που επινόησε ο Peter Linebaugh το 2008 και τον αναφέρει στο έργο του «The Magna Carta Manifesto» (Linebaugh 2008) για να περιγράψει τη διαδικασία σχηματοποίησης σχέσεων δημιουργίας κοινών μέσα στις εξεγέρσεις και στους αγώνες των μεσαιωνικών «commoners» ενάντια στις περιφράξεις και στις διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης κατά την περίοδο ανάπτυξης του καπιταλισμού στην Αγγλία. Συγκεκριμένα, όπως το θέτει ο Linebaugh, η έννοια του «commoning» αφορά «την παραγωγή και αναπαραγωγή των κοινών ή διαμέσω των κοινών» (Linebaugh 2008). Ο De Angelis στο άρθρο του «The Production of Commons and the “Explosion” of the Middle Class» σχολιάζοντας τον όρο «commoning» ισχυρίζεται ότι: «Η μετατροπή ενός ουσιαστικού (common) σε ρήμα (to common – commoning) δεν είναι μικρό βήμα και απαιτεί κάποια τόλμη. Ειδικά εάν με αυτόν τον τρόπο εμείς δεν θέλουμε να επισκιάσουμε την σημασία του ουσιαστικού, αλλά απλώς να το γειώσουμε σε αυτό που, σε τελική ανάλυση, είναι η ροή της ζωής: δεν υπάρχουν κοινά χωρίς τις συνεχείς δραστηριότητες του commoning, της παραγωγής και αναπαραγωγής των κοινών. (...) Το commoning αποτελεί τη συνθετική-συντακτική διαδικασία των κοινωνικών σχέσεων» (De Angelis 2010). Επίσης, ο De Angelis επιμένει ιδιαίτερα στη σύνδεση των «σχέσεων δημιουργίας κοινών» (commoning) με την έννοια των «κοινοτήτων» : «Επιπλέον, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι το πρόβλημα των κοινών δεν μπορεί απλώς να περιγραφεί ως μια αντιπαράθεση μεταξύ προσωπικού συμφέροντος έναντι κοινών συμφερόντων. Συχνά, το βασικό

πρόβλημα είναι πώς τα ατομικά συμφέροντα μπορούν να συνδεθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να συνιστούν και κοινά συμφέροντα. Αυτό είναι το ζήτημα του *commoning* (των σχέσεων δημιουργίας κοινών) και των μορφών που αποκτούν οι κοινότητες» (De Angelis και Stavrides 2009). Επομένως, οι διαδικασίες των σχέσεων δημιουργίας κοινών -του «*commoning*»- αποτελούν τον καταλύτη μέσω του οποίου συσπώνονται, συνθέτονται και συντάσσονται τα ποιοτικά στοιχεία -οι αξίες, τα συναισθήματα, οι εμπειρίες, οι γνώσεις, οι κανόνες, οι κώδικες- που συγκροτούν, παράγουν και αναπαράγουν τα κοινά.

Σε σχέση με την έννοια, τα χαρακτηριστικά και τα περιεχόμενα της κοινότητας, ο De Angelis επισημαίνει ότι «οι κοινότητες είναι σύνολα από *commoners*, οι οποίοι μοιράζονται τις πηγές, τους κοινούς πόρους, και καθορίζουν οι ίδιοι και για αυτούς τους κανόνες σύμφωνα με τους οποίους παρέχεται πρόσβαση και χρήση στους κοινούς πόρους» (De Angelis και Stavrides 2009). Ενστάσεις απέναντι στην έννοια της κοινότητας και στο κατά πόσο μπορεί να αποτελεί συστατικό στοιχείο των κοινών (κοινοί πόροι, κοινότητα, κοινές σχέσεις) έχει ο Σταύρος Σταυρίδης, ο οποίος προτιμά, αντί της έννοιας της κοινότητας, τις έννοιες του δημόσιου χώρου και της δημόσιας σφαίρας ως εκείνα τα πεδία συνάντησης και διαπραγματεύσεως των διαφορετικότητων : «Η έννοια του δημόσιου προτρέπει την σκέψη μας για τα κοινά να γίνει πιο περίπλοκη. Η δυνατότητα συνάντησης στη δημόσια σφαίρα έχει επίπτωση στο πώς αντιλαμβανόμαστε το *commoning* (τις σχέσεις που δημιουργούν κοινά) και το *sharing* (μοίρασμα). Πρέπει να αναγνωρίσουμε τις δυσκολίες του μοιράσματος καθώς και τους αγώνες και τις διαπραγματεύσεις που συνδέονται απαραίτητα με την προοπτική του μοιράσματος. Αυτός είναι ο λόγος που εγώ πιστεύω πως προέχει να δημιουργείται το έδαφος για τη διάπλαση μιας δημόσιας σφαίρας και την ανάπτυξη ευκαιριών συζήτησης και διαπραγματεύσεων σε σχέση με το τι είναι καλό για όλους αντί να ισχυροποιούνται μόνο οι κοινότητες στο αγώνα τους να καθορίσουν τα δικά τους κοινά. Η αναφορά των κοινών σε ομάδες ανθρώπων με κοινά χαρακτηριστικά εμπεριέχει τον κίνδυνο να ενισχύονται έτσι κοινότητες κλειστές». (De Angelis και

Stavrides 2009). Συνεπώς, σύμφωνα με τον Σταυρίδη, η κοινότητα ενέχει τον κίνδυνο του αποκλεισμού από την πρόσβαση στα κοινά, που σημαίνει ότι ακόμα και οι χειραφετητικές κοινότητες ενδέχεται να αποκτούν χαρακτήρα «αντικοινού» (anticommons⁴).

Επίσης, η Federici, συμφωνώντας με τον ορισμό του De Angelis για τα κοινά και τη σύνδεσή τους με τις σχέσεις δημιουργίας κοινών (commoning), τις κοινότητες και τα κοινά συμφέροντα, υποστηρίζει ότι «εάν η δημιουργία κοινών σχέσεων (commoning) έχει κάποιο νόημα, τότε αυτό θα πρέπει να είναι η παραγωγή του εαυτού μας ως ένα κοινό υποκείμενο (με κοινά συμφέροντα). Αυτός είναι ο τρόπος που πρέπει να αντιλαμβανόμαστε το σύνθημα “κανένα κοινό χωρίς κοινότητα”» (Federici 2011), και κάνει σαφές ότι όταν μιλάει για κοινότητες αναφέρεται στις ποιότητες της κοινωνικής συνεργασίας και όχι σε εθνοτικούς ή θρησκευτικούς αποκλεισμούς: «Αλλά η κοινότητα πρέπει να νοείται όχι ως μια περιφραγμένη πραγματικότητα (gated reality), ως μια ομάδα ανθρώπων που συνδέονται με αποκλειστικά συμφέροντα διαχωρισμένοι από άλλους, όπως συμβαίνει με τις κοινότητες που σχηματίζονται στη βάση της θρησκείας ή του έθνους, αλλά μάλλον ως ποιότητες σχέσεων, που έχουν ως αρχή τη συνεργασία και την υπευθυνότητα μεταξύ των διαφορετικών ατόμων και απέναντι στην γη, στα δάση, στις θάλασσες και στα ζώα» (Federici 2011). Την άμεση και αναγκαία σύνδεση των κοινών με τις κοινότητες τονίζουν και οι Midnight Notes Collective and Friends όταν ισχυρίζονται στο άρθρο τους «Promissory Notes from Crisis to Commons» ότι «τα κοινά χωρίς μια συνειδητά συγκροτημένη κοινότητα είναι αδιανόητα» (Midnight Notes Collective and Friends, 2009).

Με βάση τον παραπάνω τριπλό ορισμό των κοινών (κοινοί πόροι - σχέσεις δημιουργίας κοινών - κοινότητες), εξάγεται η διαπίστωση, η οποία είναι θεμελιώδης στην οπτική γωνία των αυτόνομων μαρξιστών, ότι τα κοινά δεν είναι αυθύπαρκτα, δεν υπάρχουν από

---

4. Anticommons: Αντικοινά. Ετυμολογική επεξήγηση της έννοιας στο γλωσσάρι.

μόνα τους, όπως επίσης δεν είναι μια νοσταλγική αναφορά στο μεσαιωνικό παρελθόν των κοινοτήτων των «commoners». Όπως το θέτει ο Harvey, «τα κοινά δεν είναι κάτι που υπήρχε κάποτε στο μακρινό παρελθόν και από τότε χάθηκε, αλλά κάτι το οποίο διαρκώς παράγεται» (Harvey 2011). Επίσης τα κοινά, με βάση την ίδια αντίληψη, δεν διεκδικούνται από την κυρίαρχη εξουσία π.χ. με τη μορφή αιτημάτων απέναντι στο κράτος, παρά μόνο κατασκευάζονται, δημιουργούνται, σχηματοποιούνται και αναπαράγονται κάθε φορά μέσα από τις διαδικασίες σχέσεων δημιουργίας κοινών, τις διαδικασίες του «commoning», οι οποίες είναι και οι μόνες ικανές για την υπεράσπιση και διατήρησή τους. Επίσης, η εστίαση στις διαδικασίες του «commoning» επιτρέπει τη σύνδεση των κοινών με την κοινωνική συνεργασία και τις μορφές αναπαραγωγής, όπως ισχυρίζεται ο De Angelis στο άρθρο του «Η Τραγωδία των Καπιταλιστικών Κοινών»: «ο λόγος για τον οποίο τα κοινά δεν μπορούν απλώς να απαιτηθούν είναι ότι εμείς δεν αναπαράγομαστε με τη μορφή αιτημάτων. Σε γενικές γραμμές, αναπαράγομαστε εμπλεκόμενοι σε σχέσεις με άλλους και ακολουθώντας τους κανόνες αυτών των σχέσεων. (...) εμείς χρειάζεται να κάνουμε περισσότερα από το να απαιτούμε απλώς –εμείς χρειάζεται να τα κατασκευάσουμε (τα κοινά) εντός των αγώνων» (De Angelis 2009).

Περιφράξεις, μονιμότητα της πρωταρχικής συσσώρευσης και αλλοιωμένα κοινά.

Η προσέγγιση των αυτόνομων μαρξιστών για τη σχέση του καπιταλισμού με τα κοινά περιλαμβάνει δυο βασικές έννοιες: την έννοια των περιφράξεων (enclosures) και την έννοια των αλλοιωμένων κοινών (distorted commons).

Οι περιφράξεις πρωτοαναφέρονται στην ανάλυση του Κεφαλαίου

---

5. Ο Marx ισχυρίζεται ότι «η λεηλασία των εκκλησιαστικών κτημάτων, η καταχρηστική εκποίηση των κρατικών γαιών, η κλοπή της κοινοτικής ιδιο-

του Marx και αφορούνε τις διαδικασίες κλοπής, απαλλοτρίωσης και σφετερισμού των κοινοτικών - κοινών γαιών μέσω της πρωταρχικής συσσώρευσης κατά την μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό.⁵ Η κλοπή αυτή είχε ως στόχο να διαχωριστούν οι χρήστες των κοινών γαιών, οι *commoners*, από τα μέσα παραγωγής, αναπαραγωγής, διαβίωσης και επικοινωνίας, να μετατραπούν σε μισθωτούς εργάτες και να εγκαθιδρυθεί η σχέση κεφάλαιο, δηλαδή να αναπτυχθεί η τάξη των προλετάρων και η τάξη των κεφαλαιοκρατών.⁶

Από τα τέλη του 19ου έως τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα κυριάρχησε, με ελάχιστες εξαιρέσεις⁷, στη μαρξιστική βιβλιο-

---

κτησίας, η σφετεριστική μετατροπή της φεουδαρχικής ιδιοκτησίας και της ιδιοκτησίας των κλαν σε σύγχρονη ατομική ιδιοκτησία, μετατροπή που έγινε με την πιο ανελέητη τρομοκρατία, όλα αυτά ήταν ισάριθμες ειδυλλιακές μέθοδοι της πρωταρχικής συσσώρευσης» (Μαρξ 1867: 757)

6. Ο Marx ορίζοντας το κεφάλαιο ως ταξική σχέση ισχυρίζεται ότι η διαδικασία των περιφράξεων και της πρωταρχικής συσσώρευσης ήταν απαραίτητη για την ανάδυση του καπιταλισμού. Στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου στο 24ο κεφάλαιο, στο «μυστικό της πρωταρχικής συσσώρευσης» διαπιστώνει ότι : «όπως τα μέσα παραγωγής και τα μέσα συντήρησης, έτσι και το χρήμα και το εμπόρευμα δεν είναι καθόλου εξαρχής κεφάλαιο. Χρειάζεται να μετατραπούν σε κεφάλαιο. Η μετατροπή όμως αυτή μπορεί να συντελεστεί μονάχα κάτω από ορισμένους όρους, που συνοψίζονται στα παρακάτω: πρέπει ν' αντικριστούν και να έρθουν σε επαφή δύο λογίων, πολύ διαφορετικοί ο ένας από τον άλλο, κάτοχοι εμπορευμάτων: από τη μια μεριά, κάτοχοι χρήματος, μέσων παραγωγής και μέσων συντήρησης, που σκοπός τους είναι να αξιοποιήσουν το ποσό αξίας που κατέχουν αγοράζοντας ξένη εργατική δύναμη. Από την άλλη, ελεύθεροι εργάτες, πωλητές της δικής τους εργατικής δύναμης κι επομένως πωλητές εργασίας» (Marx 1867:739).

7. Η βασικότερη αμφισβήτηση της κυρίαρχης ερμηνείας της πρωταρχικής συσσώρευσης έγινε από την Luxembourg στο βιβλίο της «Η συσσώρευση του Κεφαλαίου» (1913), στο οποίο υποστήριξε ότι οι διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης έχουν διαρκή χαρακτήρα.

γραφία η άποψη ότι οι περιφράξεις και η πρωταρχική συσσώρευση αφορούν την απολύτως χρονικά προσδιορισμένη διαδικασία που συνέβη κατά τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό με την περιφράξη των κοινοτικών-κοινών γαιών. Πρόκειται για τη θεωρία των σταδίων του ιστορικού υλισμού (Πρωτόγονος κομμουνισμός, Δουλοκτησία, Φεουδαρχία, Καπιταλισμός, Δικτατορία του προλεταριάτου, Κομμουνισμός), όπως διατυπώνεται από τον ορθόδοξο μαρξισμό⁸.

Ωστόσο, τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα, κυρίως μετά την κρίση της δεκαετίας του '70 και την ανάδυση του μεταφορντισμού και του νεοφιλελευθερισμού, σταδιακά διάφοροι μελετητές, κυρίως από τη σκοπιά του αυτόνομου μαρξισμού, εξετάζοντας τον τρόπο λειτουργίας του νεοφιλελευθερισμού σε παγκόσμιο επίπεδο, διαπιστώνουν ότι οι περιφράξεις διαρκώς επεκτείνονται και επομένως δεν αποτελούν

---

8. Η ερμηνεία αυτή σκόπιμα ισχυροποιήθηκε από τον Lenin στη μελέτη του «Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία» (1899), στην οποία επιχειρηματολόγησε ότι η εξαφάνιση των αγροτών και η απαλλοτρίωσή τους μαζί με εκείνη των κοινοτήτων τους ήταν οι συνθήκες για τη δημιουργία της καπιταλιστικής αγοράς στην Ρωσία. Ο Lenin, με βάση τη θεωρία των σταδίων του ιστορικού υλισμού, είδε αυτή τη διαδικασία ως αναπόφευκτη και τελικά θετική για τη μετάβαση από το στάδιο της φεουδαρχίας στο στάδιο του καπιταλισμού, καθώς κατ'αυτόν τον τρόπο ερχόταν πιο κοντά τα επόμενα στάδια της δικτατορίας του προλεταριάτου και του κομμουνισμού (De Angelis 2001).

9. Τον όρο «Νέες Περιφράξεις» τον εισήγαγε η συλλογικότητα Midnight Notes Collective στα τέλη της δεκαετίας του '80. «Σήμερα, για άλλη μια φορά, οι περιφράξεις αποτελούν τον κοινό παρονομαστή της προλεταριακής εμπειρίας σε όλο τον κόσμο. Στη μεγαλύτερη διασπορά, σε κάθε χώρα, σε κάθε ήπειρο εκατομμύρια ανθρώπων ξεριζώνονται από τη γη τους, τις δουλειές τους, τα σπίτια τους, μέσω πολέμων, πείνας, ασθενειών και των Προγραμμάτων Δομικής Αναπροσαρμογής του ΔΝΤ (Διεθνές Νομισματικού Ταμείου) και διασπείρονται στις γωνιές του πλανήτη (...) Η "κρίση χρέους", οι "άστεγοι" και η "κατάρρευση του σοσιαλισμού", που συχνά αντιμετω-

απλώς ένα προκαπιταλιστικό φαινόμενο. Ως «νέες περιφράξεις»⁹ αναγνωρίζουν μεταξύ άλλων τα Προγράμματα Δομικής Αναπροσαρμογής του ΔΝΤ που εφαρμόστηκαν στην Λατινική Αμερική τη δεκαετία του '80, τη μετανάστευση, τους πολέμους για πρώτες ύλες, την κρίση χρέους, τη ρύπανση του περιβάλλοντος και την κλιματική αλλαγή, την πτώση του ανατολικού μπλοκ και τον καπιταλιστικό δρόμο της Κίνας, καθώς και την συρρίκνωση του μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας των δυτικοευρωπαϊκών χωρών (Caffentzis 2004).

Η μελέτη των «νέων περιφράξεων» ώθησε τους αυτόνομους μαρξιστές να επανεξετάσουν την έννοια της πρωταρχικής συσσώρευσης, καθώς διαπίστωσαν ότι το κεφάλαιο, για να αναπτυχθεί, έχει διαρκώς την τάση να επεκτείνει τις περιφράξεις σε νέες υλικές και άυλες σφαίρες, εμπορευματοποιώντας όλο και περισσότερες διαστάσεις της ζωής και αναπαράγοντας διαρκώς τον διαχωρισμό των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής, αναπαραγωγής, διαβίωσης και επικοινωνίας. Η παραπάνω προσέγγιση τους οδήγησε στο συμπέρασμα της μονιμότητας της πρωταρχικής συσσώρευσης, δηλαδή της μονιμότητας του διαχωρισμού, ο οποίος αποτελεί το συστατικό στοιχείο ύπαρξης της σχέσης κεφάλαιο. Έτσι λοιπόν, οι αυτόνομοι μαρξιστές επεκτείνουν τη σκέψη του Marx, όπως αυτή διατυπώνεται στο μυστικό της πρωταρχικής συσσώρευσης: «από τη στιγμή που η κεφαλαιοκρατική παραγωγή στέκει πια στα δικά της πόδια, δε διατηρεί μόνο αυτό το χωρισμό, μα και τον αναπαράγει σε ολοένα αυξανόμενη κλίμακα» (Marx 1867:739). Επομένως, σύμφωνα με τους αυτόνομους μαρξιστές, η ορθόδοξη μαρξιστική προσέγγιση, στην οποία οι περιφράξεις και η πρωταρχική συσσώρευση είναι κάτι που συμβαίνει μόνο κατά τον σχηματισμό του καπιταλιστικού συστήματος, προκειμένου να δημιουργηθεί η αρχική βάση για την μεταγενέστερη καπιταλιστική ανάπτυξη, είναι παρα-

---

πίζονται ως διαφορετικά φαινόμενα, (...) για εμάς αποτελούν διαφορετικά ονόματα της ίδιας όμως ενιαίας διαδικασίας: των νέων περιφράξεων» (Midnight Notes Collective, 1990).

πλανητική. Οι διαδικασίες των περιφράξεων διαρκώς επεκτείνονται και σχετίζονται με τη μονιμότητα της πρωταρχικής συσσώρευσης. Σύμφωνα με τον Werner Bonefeld, το πιο ουσιαστικό στοιχείο της μονιμότητας της πρωταρχικής συσσώρευσης είναι ότι ερμηνεύει τον διαρκή διαχωρισμό των νέων εργατών από τα μέσα παραγωγής και την υπαγωγή τους σε σχέσεις εκμετάλλευσης: «στην πραγματικότητα, η πρωταρχική συσσώρευση αποτελεί το θεμέλιο των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων και την κοινωνική συγκρότηση διαμέσου της οποίας η εκμετάλλευση της εργασίας διατηρείται. Με άλλα λόγια, οι σύγχρονες εξελίξεις της πρωταρχικής συσσώρευσης δεν είναι 'τυχαίες' εξελίξεις. Αντίθετα, η πρωταρχική συσσώρευση είναι ένα αναγκαίο στοιχείο του καπιταλισμού. Είναι η συνθήκη και η προϋπόθεση της ύπαρξης του κεφαλαίου. Το επιχείρημα, λοιπόν, είναι ότι η πρωταρχική συσσώρευση είναι μια μονίμως αναπαραγόμενη συσσώρευση. είτε με όρους ανανεούμενου χωρισμού νέων πληθυσμών από τα μέσα παραγωγής και συντήρησης, είτε με όρους αναπαραγωγής της μισθωτής σχέσης στις 'θεμελιωμένες' σχέσεις του κεφαλαίου. Ο πρώτος επιδιώκει να υπαγάγει νέους εργάτες υπό τις διαταγές του κεφαλαίου και η δεύτερη να τους περιλάβει ως έναν εκμεταλλεύσιμο ανθρώπινο πόρο (...) Η πρωταρχική συσσώρευση, λοιπόν, δεν είναι μόνο μία 'περίοδος' από την οποία οι κεφαλαιοκρατικές κοινωνικές σχέσεις αναδύθηκαν. Μάλλον είναι η ιστορική 'πράξη' που συγκροτεί τις κεφαλαιοκρατικές κοινωνικές σχέσεις ως ένα όλο» (Bonefeld 2009) .

Συμπληρωματικά στην παραπάνω ανάλυση, έχει ιδιαίτερη σημασία η σύνδεση της μονιμότητας της πρωταρχικής συσσώρευσης με τις κρίσεις του καπιταλισμού. Ο καπιταλισμός σε περιόδους κρίσης επιδιώκει, για να τις ξεπεράσει, να επεκτείνει τη σχέση κεφάλαιο, δηλαδή τον διαχωρισμό των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής σε νέες σφαίρες εκμετάλλευσης ή παράλληλα να βαθύνει τις υπάρχουσες σχέσεις. Επομένως στις περιόδους κρίσης εφαρμόζονται νέες ή εντείνονται οι υφισταμένες διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης, οι οποίες συνεπάγονται νέες περιφράξεις ή ισχυροποίηση των υφισταμένων περιφράξεων. Ειδικά όσον

αφορά τη σχέση του καπιταλισμού με τις κρίσεις, οι Chandra και Basu επισημαίνουν ότι η πρωταρχική συσσώρευση όχι απλώς χαρακτηρίζεται από μονιμότητα, αλλά στις περιόδους κρίσης αυξάνεται, εντείνεται και δρα καταλυτικά για το ξεπέρασμα των κρίσεων: «Από τη στιγμή που η συσσώρευση του κεφαλαίου λειτουργεί μέσω της αγοράς, οι υπηρεσίες της πρωταρχικής συσσώρευσης απαιτούνται, σχεδόν εξ ορισμού, όταν η αγορά είναι σε κρίση. Κατά τη διάρκεια των κρίσιμων περιόδων των καπιταλιστικών κρίσεων, η πρωταρχική συσσώρευση αναδύεται, για να βοηθήσει να ξεπεραστούν τα εμπόδια για τη συσσώρευση, με δύο τρόπους α) διευκολύνοντας τη μετάβαση από τις περιοχές που βρίσκονται σε κρίση σε νέες περιοχές συσσώρευσης και β) με μια συνεχή διαπραγμάτευση των χωρικών αναπτύξεων (μαζί εσωτερικών και εξωτερικών) του καπιταλισμού. Κατά τη διάρκεια των περιόδων μετάβασης και επέκτασης, “νέες περιφράξεις” απαιτούνται για να τοποθετήσουν στη συνήθη πορεία τη καπιταλιστική αναπαραγωγή. Η εξασφάλιση αυτών των περιφράξεων μέσω βίας και άλλων “άμεσων επιπλέον οικονομικών μέτρων και μέσων” είναι η λειτουργία της πρωταρχικής συσσώρευσης» (Chandra και Basu 2007). Ωστόσο, τόσο η έκβαση των περιφράξεων και της πρωταρχικής συσσώρευσης, όσο και η έξοδος του καπιταλισμού από τις κρίσεις δεν είναι νομοτελειακή και εξαρτώνται σημαντικά από τον βαθμό έλεγχου πάνω στα κοινά, καθώς και από τους κοινωνικούς και ταξικούς ανταγωνισμούς.¹⁰ Ο

---

10 Οι Midnight Notes Collective and Friends στο άρθρο τους «Υποσχετικές Επιστολές: από την Κρίση στα Κοινά» επισημαίνουν ότι «οι κρίσεις δεν βρίσκονται τελειώς έξω από τον ανθρώπινο έλεγχο: μπορούμε να τις προκαλέσουμε στρατηγικά, να τις επιταχύνουμε, να τις αναβάλουμε ή να τις βαθύνουμε. (...) Αν και πρόκειται για επικίνδυνο εγχείρημα, οι κρίσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ευκαιρίες ώστε να χτυπηθούν οι ταξικές συγκρούσεις για να παραμείνει ζωντανό το σύστημα. (...) Ο προηγούμενος αιώνας έδειξε επίσης τη σημασία των ταξικών αγώνων στη διαμόρφωση των κρίσεων, μιας και οι εργάτες (μισθωτοί και άμισθοι, δούλοι και ελεύθεροι, της υπαίθρου

καπιταλισμός, με τη σημερινή του μορφή του νεοφιλελευθερισμού, για να ξεπεράσει την τρέχουσα κρίση, αξιοποιεί τόσο το εργαλείο των περιφράξεων όσο και τα αλλοιωμένα κοινά. Σύμφωνα με τη Federici, «πρέπει επομένως να είμαστε πολύ προσεκτικοί, να μην υπονομεύσουμε τη συζήτηση πάνω στα κοινά με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτραπεί στην κλυδωνιζόμενη από την κρίση καπιταλιστική τάξη να συνέλθει και να αναζωογονηθεί» (Federici 2011).

Επίσης, η μελέτη των διαδικασιών διαχωρισμού των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής κατεύθυνε τους αυτόνομους μαρξιστές στο να επικεντρώσουν το ενδιαφέρον τους σε εκείνες της κοινωνικές χειραφετητικές διαδικασίες αγώνα που αναιρούν αυτόν τον διαχωρισμό και επανενώνουν τους παραγωγούς με τα μέσα παραγωγής, αναπαραγωγής, διαβίωσης και επικοινωνίας

και των πόλεων) μπόρεσαν ιστορικά να επισπεύσουν τις κρίσεις του καπιταλισμού, εντείνοντας τις δομικές αντιφάσεις και ανισορροπίες του συστήματος μέχρι τα άκρα. Η δυνατότητα αυτή μας επιτρέπει να κατανοήσουμε την επαναστατική προοπτική της εργατικής τάξης: αν αυτή δε μπορεί να θέσει τον καπιταλισμό σε κρίση, πώς θα μπορέσει να καταστρέψει τον καπιταλισμό σε μια επαναστατική κατεύθυνση; (...) Ο όρος "κρίση" αντλεί το νόημα του από την προέλευση του από την ιατρική: "ένα σημείο στην εξέλιξη μιας νόσου από όπου ο ασθενής είτε οδεύει προς το θάνατο, είτε επιστρέφει σε μια υγιή κατάσταση". Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο ασθενής είναι η ίδια η καπιταλιστική κοινωνία. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο ο Marx και οι σύντροφοί του στένιζαν τον ερχομό της κρίσης με μεγάλο ενθουσιασμό, ακόμη και με χαιρεκακία, εφόσον σηματοδοτούσε γι' αυτούς το ενδεχόμενο μιας επανάστασης. Ήταν πεπεισμένοι ότι οι ολοένα και βαθύτερες κρίσεις του συστήματος σύντομα θα σήμαναν το τέλος του και την απαλλοτρίωση των απαλλοτριωτών» (Midnight Notes Collective and Friends 2009).

11. Πέρα όμως από την διαπίστωση ότι οι νέες περιφράξεις διαρκώς επεκτείνονται και καταλαμβάνουν νέα πεδία, η Federici αναγνωρίζει ότι η μελέτη των νέων περιφράξεων, επιπλέον, αποκαλύπτει και δύο νέα δεδομένα: από τη μια αποκαλύπτει ένα κρυμμένο κοινωνικό πλούτο και από την άλλη αναδεικνύει

ωνίας.¹¹ Κατ'αυτόν τον τρόπο σχηματοποιήθηκε η ιδέα και το θεωρητικό πλαίσιο των κοινών, τα οποία σύμφωνα με την οπτική γωνία των αυτόνομων μαρξιστών συνθέτονται μέσα από τις διαδικασίες δημιουργίας κοινών σχέσεων (commoning). Σύμφωνα με τον De Angelis, «αυτό που η μαρξιστική βιβλιογραφία απέτυχε να κατανοήσει είναι ότι η πρωταρχική συσσώρευση είναι μια διαρκής διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης και καθίσταται επίσης απαραίτητη για την διατήρηση των προηγούμενων μορφών του καπιταλισμού για δύο λόγους. Πρώτον, διότι το κεφάλαιο επιδιώκει την απεριόριστη διεύρυνση και γι' αυτό πάντα χρειάζεται νέες σφαίρες και διαστάσεις της ζωής να τις μετατρέψει σε εμπορεύματα. Δεύτερον, διότι οι κοινωνικές συγκρούσεις βρίσκονται στην καρδιά της καπιταλιστικής διαδικασίας –αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι ανασυστήνουν εκ νέου τα κοινά και αυτό το κάνουν όλη την ώρα. Αυτά τα κοινά συμβάλλουν στην εκ νέου ύφανση του κοινωνικού ιστού, που απειλείται από τις προηγούμενες φάσεις της βαθιάς εμπορευματοποίησης, και την ίδια στιγμή παρέχουν νέα δυνητικά εδάφη για την επόμενη φάση των περιφράξεων» (De Angelis, M. and Stavrides 2009).

Οι παραπάνω απόψεις θέτουν στο επίκεντρο της ανάλυσης τη μονιμότητα των κοινωνικών ταξικών αγώνων και αντιλαμβάνονται τις περιφράξεις και τη μονιμότητα της πρωταρχικής συσσώρευσης ως απάντηση του κεφαλαίου στη διαρκή κίνηση και σύνθεση των σχέσεων δημιουργίας κοινών (commoning). Εδώ επανέρχεται το ζήτημα του «commoning», δηλαδή των σχέσεων δημιουργίας κοι-

---

ότι η κοινωνική συνεργασία δημιουργεί διαρκώς νέες σφαίρες κοινών. «Οι “νέες περιφράξεις” έχουν επίσης κάνει ορατό έναν κόσμο κοινοτικών–κομμουνιστικών (communal) ιδιοτήτων και σχέσεων, που πολλοί πίστεψαν ότι έχει αφανιστεί ή ότι δεν του έχει δοθεί αξία μέχρι τη στιγμή που απειλήθηκε με ιδιωτικοποίηση. Κατά ειρωνικό τρόπο, οι νέες περιφράξεις έχουν αποδείξει ότι όχι μόνο τα κοινά δεν έχουν εξαφανιστεί, αλλά επίσης ότι νέες μορφές κοινωνικής συνεργασίας διαρκώς παράγονται, και μάλιστα σε περιοχές της ζωής στις οποίες δεν υπήρχαν, όπως π.χ. στο internet» (Federici 2011).

νών από κοινωνικά σύνολα που αυτοθεσμιζονται, χειραφετούνται και δημιουργούν μέσα από συλλογικές διαδικασίες αγώνα, κοινότητες και κομμουνισμούς στην καθημερινότητά τους, αποκαθιστώντας την ένωση των «παραγωγών» με τα «μέσα παραγωγής, αναπαραγωγής και διαβίωσης». Αυτή η κίνηση, η εμπρόθετη κοινωνική δράση, διαρκώς συντίθεται και αποσυντίθεται, έχει διάρκεια, χωρικά και χρονικά πυκνώματα και αραιώματα, είναι όμως αυτή που δημιουργεί την ιστορία. Σύμφωνα εξάλλου με τους Marx και Engels: «η ιστορία δεν κάνει τίποτα, δεν κατέχει τεράστιο πλούτο, δεν δίνει μάχες! Είναι ο Άνθρωπος (Man), μάλλον, ο πραγματικός, ζωντανός Άνθρωπος (living Man), ο οποίος τα κάνει όλα αυτά, ο οποίος κατέχει και πολεμά, δεν είναι η ιστορία που χρησιμοποιεί τον Άνθρωπο ως ένα μέσο για να προωθήσει τους σκοπούς της, ως εάν να ήταν ένα διαχωρισμένο άτομο. Η ιστορία δεν είναι τίποτα άλλο παρά η δραστηριότητα του Ανθρώπου στην επιδίωξη των σκοπών της» (Marx/Engels, 1980: 98). Πρόκειται, επομένως, για ένα συνεχή αγώνα, για μια διαρκή μάχη και όχι για μια ιστορική διαδικασία σταδίων, όπου μετά την πρωταρχική συσσώρευση και την ανάδυση του καπιταλισμού θα ακολουθήσει η τάξη του προλεταριάτου, που θα απαλλοτριώσει τους απαλλοτριωτές και θα φέρει το κομμουνισμό. Σύμφωνα με τον Bonfeld, δεν υπάρχει «κανένας παγκόσμιος ιστορικός νόμος που οδηγεί το ανθρώπινο είδος από κάποια φανταστική ιστορική αφηγηρία, μέσω του καπιταλισμού, στον κομμουνισμό. Εάν, ωστόσο, η ιστορία δεν είναι η συνέπεια ούτε της θείας αποκάλυψης ούτε των αφηρημένων νομών της ιστορίας, τότε τι είναι; Η ιστορία δεν φτιάχνει από μόνη της ιστορία. Ούτε η ιστορία είναι από την πλευρά της εργατικής τάξης. Η ιστορία δεν παίρνει το μέρος κάποιας πλευράς: μπορεί με μεγάλη ευκολία να γίνει είτε η ιστορία της βαρβαρότητας είτε του σοσιαλισμού. Η ιστορία γίνεται και μπορεί να φτιαχτεί. Το επερχόμενο μέλλον δεν είναι το αποτέλεσμα κάποιων αντικειμενικών νόμων που προγραμματίζουν την ιστορική εξέλιξη αλλά θα είναι το αποτέλεσμα των σημερινών αγώνων» (Bonfeld 2010).

Ταυτόχρονα με την λειτουργία των περιφράξεων, που είναι απαραίτητες για τη μονιμότητα της πρωταρχικής συσσώρευσης, οι αυ-

τόνομοι μαρξιστές, αναλύοντας την έννοια των κοινών (commons) και τις σχέσεις δημιουργίας κοινών (commoning), διαπιστώνουν ότι ο καπιταλισμός αποδέχεται ή έχει ανάγκη τα κοινά τόσο με τη μορφή των μη εμπορευματοποιημένων κοινών πόρων, όσο και με τη μορφή της κοινωνικής συνεργασίας και των μη εμπορευματοποιημένων μορφών κοινωνικής αναπαραγωγής. Οι αυτόνομοι μαρξιστές αποκαλούν «αλλοιωμένα ή παραμορφωμένα κοινά» (distorted commons) εκείνες τις μορφές κοινών πόρων και εκείνες τις μορφές μη εμπορευματικής κοινωνικής συνεργασίας καθώς και τις σχέσεις δημιουργίας κοινών (commoning), οι οποίες αξιοποιούνται προς όφελος του κεφαλαίου και είναι απαραίτητες για την βιωσιμότητά του.

Η Federici, μελετώντας τον τρόπο που τις τελευταίες δεκαετίες ο νεοφιλελευθερισμός και παγκόσμιοι οργανισμοί έχουν σφετεριστεί και ιδιοποιηθεί τα κοινά, ισχυρίζεται ότι «από τις αρχές του 1990, η Παγκόσμια Τράπεζα και τα Ηνωμένα Έθνη έχουν ιδιοποιηθεί την γλώσσα των κοινών και την έχουν θέσει στην υπηρεσία της ιδιωτικοποίησης. Υπό το πρόσχημα της προστασίας της βιοποικιλότητας και της διατήρησης των παγκόσμιων κοινών, η Παγκόσμια Τράπεζα έχει μετατρέψει τροπικά δάση σε οικολογικές περιοχές, έχει απελάσει τους πληθυσμούς που επί αιώνες βάσιζαν τη διαβίωσή τους σε αυτά, και παράλληλα διασφάλισε την πρόσβαση σε αυτές τις οικολογικές περιοχές μόνο σε όσους μπορούν να πληρώσουν, για παράδειγμα μέσω οικο-τουρισμού» (Federici 2011).

Με την παραπάνω ανάλυση της ιδιοποίησης των κοινών από τον καπιταλισμό συμφωνεί και ο Caffentzis στο άρθρο του «Το Μέλλον των “Κοινών”: Νεοφιλελεύθερο Plan B ή Πρωταρχική Αποσυσώρευση του Κεφαλαίου;», στο οποίο επισημαίνει ότι «η αναβίωση των κοινών από την καπιταλιστική προοπτική εμφανίζεται τις δεκαετίες του 1980 και 1990 με την ανάπτυξη εννοιών όπως “κοινωνικό κεφάλαιο”, “κοινωνία των πολιτών”, “συνδεδεμένη ζωή”, οι οποίες συνδέθηκαν με τις πολύ παλαιότερες, αλλά συνήθως σήμερα άοριστες, έννοιες της “κοινότητας”, της “κουλτούρας” και του “πολιτισμού”. Ένας καλός δείκτης αυτής της εννοιολογικής αλλαγής μπορεί να ειδωθεί στις κοινωνικές επιστήμες, στην αντικατάσταση της

αυστηρής και οριοθετημένης “καπιταλιστικής τάξης” με την πιο ζεστή φράση “επιχειρηματική κοινότητα”. Ο κύριος στόχος αυτής της αλλαγής ήταν να σωθεί ο καπιταλισμός από την αυτοκαταστροφική τάση ολοκληρωτισμού που εξαπέλυσε με τον νεοφιλελευθερισμό. (...) Τα κοινά, από αυτήν την οπτική, ήταν μια επιπρόσθετη έννοια που έκανε πιθανή τόσο την κριτική στους θεωρητικούς πυλώνες της νεοφιλελεύθερης σκέψης (“τραγωδία των κοινών” του Hardin¹² και το αποκαλούμενο “θεώρημα του Coase”¹³), όσο και τη δυνατότητα να προταθούν άλλα μοντέλα για τη συμμετοχή στις αγορές, πέρα από τον ατομικισμό ή τις συντεχνίες» (Caffentzis 2010).

Επίσης, ο De Angelis στο άρθρο του «Η Τραγωδία των Καπιταλιστικών Κοινών» συγκεκριμενοποιεί την σχέση του καπιταλισμού με τα κοινά και αποκαλεί «αλλοιωμένα» (distorted) εκείνα τα κοινά «τα οποία συνδέονται με την καπιταλιστική ανάπτυξη, κατά την οποία το κεφάλαιο έχει με επιτυχία εξασφαλίσει μη-νομισματικές αξίες στον πρωταρχικό του στόχο, τη συσσώρευση» (De Angelis 2009). Στα αλλοιωμένα κοινά δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς τα θεωρεί ποιοτικό δείκτη της αποκαλούμενης «τραγωδίας των καπιταλιστικών κοινών», δηλαδή της βραχυκύκλωσης του καπιταλισμού λόγω της διπλής του κίνησης, αυτής των περιφράξεων και αυτής της εξάρτησής του από τα κοινά ως μη εμπορευματικές μορφές κοινωνικής συνεργασίας και αναπαραγωγής. Όπως το θέτει ο De Angelis: «Ο καπιταλισμός ως κοινωνικοοικονομικό σύστημα

---

12. Σύμφωνα με τη θεωρία της «τραγωδίας των κοινών» του βιολόγου G. Hardin (Hardin 1968), η ελεύθερη πρόσβαση σε πόρους οι οποίοι δεν υπόκεινται σε καθεστώς ιδιοκτησίας ωθεί τους ενδιαφερόμενους χρήστες να συμπεριφέρονται εγωιστικά, σαν «ελεύθεροι καβαλάρηδες» (free ride) και να υπερ-χρησιμοποιούν τους πόρους σε σημείο που να τους καταστρέφουν.

13. Σύμφωνα με το «θεώρημα» του Coase, μόνο όταν αποδοθούν ιδιωτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας σε κοινής ιδιοκτησίας πόρους, μπορεί να αναπτυχθεί η αγορά, και τότε οι ιδιοκτήτες μπορούν να διαπραγματευτούν μεταξύ τους για τα ενδεχόμενα περιβαλλοντικά προβλήματα (Coase 1988).

έχει μια σχιζοφρενική σχέση με τα κοινά. Από τη μια πλευρά, το κεφάλαιο ως κοινωνική δύναμη απαιτεί διαρκώς περιφράξεις, το οποίο σημαίνει την καταστροφή και εμπορευματοποίηση των μη-εμπορευματοποιημένων κοινών χώρων και πόρων. Ωστόσο, υπάρχει επίσης ένας βαθμός μέχρι του οποίου το κεφάλαιο αποδέχεται τα μη-εμπορευματοποιημένα κοινά που συνυπάρχουν στην σύστασή του. Ο βαθμός αποδοχής και το πώς γίνεται η αποδοχή αυτή είναι δομικά στοιχεία για την βιωσιμότητα και διατήρηση του καπιταλισμού. Ταυτόχρονα, ο βαθμός αποδοχής των κοινών από τον καπιταλισμό έχει δομικές συνέπειες για τη βιωσιμότητα και διατήρηση του πλανήτη και πολλών κοινοτήτων. Το κεφάλαιο πρέπει να συμφιλιωθεί με τα κοινά σε κάποιο βαθμό, ακριβώς επειδή δεν μπορεί να τα περιλάβει όλα ο καπιταλισμός –ως ένα σύνολο οικονομικών συναλλαγών και πρακτικών μεσολαβείται και μετριέται με χρήματα και οδηγείται μέσω του προσωπικού συμφέροντος, των οικονομικών υπολογισμών και κερδών. Ο καπιταλισμός αποτελεί ο ίδιος ένα υποσύστημα των πολύ μεγαλύτερων συστημάτων που είναι απαραίτητα για την αναπαραγωγή της ζωής. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι ο καπιταλισμός πάντα θα βρίσκεται παγιδευμένος είτε μέσα στο κέλυφος που συνιστά τις προϋποθέσεις του, είτε στις οικολογικές ή με όρους μη-εμπορευματικής ζωής πρακτικές (μη-αμειβόμενη φροντίδα παιδιών, εκπαίδευση κ.α.). Το κεφάλαιο διαρκώς προσπαθεί να αποδράσει από αυτήν την παγίδα, να υπερπηδήσει τα εμπόδια που τη συγκροτούν και, μέσω της διαρκούς μεγέθυνσης, να διατηρηθεί και να αναπαραχθεί» (De Angelis 2009). Επομένως, το κεφάλαιο έχει ανάγκη τα κοινά για να ξεπεράσει τα εμπόδια της δικής του ανάπτυξης, «το κεφάλαιο το να συμβιβαστεί με τα κοινά, με σκοπό να ξεπεράσει τα εμπόδια της δικής του ανάπτυξης, σημαίνει ότι πρέπει στρατηγικά να παρεμβαίνει και ενεργά να συμμετέχει στη συγκρότηση των πραγμάτων που μοιράζονται. Με άλλα λόγια, οι δυνάμεις του κεφαλαίου πρέπει να συμμετέχουν στη συγκρότηση των κοινών. Και εδώ είναι που αρχίζουν τα προβλήματα του κεφαλαίου και όλων των άλλων» (De Angelis 2009).

Συνεχίζοντας την ανάλυσή του, ο De Angelis, πέρα από την

εξάρτηση, αξιοποίηση και εκμετάλλευση των κοινών από τον καπιταλισμό, αναγνωρίζει στα αλλοιωμένα κοινά τις εν δυνάμει προνομιακές περιοχές αντιπαράθεσης των κοινωνικών κινημάτων με τον καπιταλισμό: «τα αλλοιωμένα κοινά είναι κοινά επειδή, παρά τις στρεβλώσεις τους αποτελούν το προϊόν και την προϋπόθεση του να «κάνουμε» και να «είμαστε» εντός των κοινών. Το να τα αναγνωρίσουμε ως κοινά είναι κρίσιμο, διότι αποτελεί μια δήλωση κοινοκτημοσύνης (...). Είναι ένα πρώτο βήμα προς την ανάκτησή τους. Κριτικά, αυτή η πρακτική της ανάκτησης είναι περίπλοκη λόγω του γεγονότος ότι εμείς αναπαράγουμε την ζωή μας μέσω πολλών «αλλοιωμένων» και «μη-αλλοιωμένων» κοινών ταυτόχρονα. Το οποίο σημαίνει ότι επιστρέφουμε στα κοινά συμφέροντα: εμείς χρειάζεται να κάνουμε περισσότερα από το να τα απαιτούμε απλώς –εμείς χρειάζεται να τα κατασκευάσουμε (τα κοινά) εντός των αγώνων» (De Angelis 2009).

Με βάση την παραπάνω συζήτηση γύρω από τη σχέση του καπιταλισμού με τα κοινά, τα αλλοιωμένα κοινά και τις αλλοιωμένες σχέσεις δημιουργίας κοινών (commoning και distorted commoning), οι αυτόνομοι μαρξιστές θεωρούν ότι σήμερα τα κοινά βρίσκονται στο επίκεντρο της πολιτικής διαμάχης, και σύμφωνα με τον De Angelis «υπάρχουν δύο δυνατότητες: είτε τα κοινωνικά κινήματα θα αντιμετωπίσουν την πρόκληση και θα ξαναβρούν τα κοινά σε αξίες, όπως η κοινωνική δικαιοσύνη, ενάντια και πέρα από τις καπιταλιστικές ιεραρχίες, είτε το κεφάλαιο θα αδράξει την ιστορική ευκαιρία να χρησιμοποιήσει τα κοινά ώστε να ξεκινήσει ένας νέος κύκλος συσσώρευσης και μεγέθυνσης» (De Angelis 2009). Ο Negri είναι αρκετά σαφής και παραστατικός στη μελέτη του για την τάση του κεφαλαίου να εγκολπώνει τα κοινά –τον κοινό πλούτο: «Όπως ο Marx είχε μιλήσει για “σοσιαλισμό του κεφαλαίου” αναφερόμενος στη γέννηση των μετοχικών εταιρειών, έτσι μπορούμε εμείς σήμερα να προτείνουμε μεταφορικά ένα είδος “κομμουνισμού του κεφαλαίου”, εκεί όπου ο καπιταλισμός εκμεταλλεύεται άμεσα την κοινωνική συμμετοχή στην αξιοποίηση, εκμεταλλεύεται δηλαδή την κοινωνικότητα του εργαζόμενου. (...) Το κεφάλαιο εκμεταλλεύεται και φενακίζει τον κοινό πλούτο (common wealth)» (Negri 2008)

Με βάση την παραπάνω διαπίστωση, οι αυτόνομοι μαρξιστές κρίνουν ότι ενδεχομένως περνάμε σε μια νέα καπιταλιστική φάση, καθώς θεωρούνε ότι ο νεοφιλελευθερισμός φτάνει στα όριά του. Σύμφωνα με τον Negri, «τόσο η φιλελεύθερη και νεοφιλελεύθερη συμφωνία, όσο και η φορντιστική, κεϋνσιανή και αυτή του κράτους πρόνοιας είναι σε κρίση» (Negri 2008). Ο De Angelis ισχυρίζεται ότι ο καπιταλισμός αναζητά ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης πέρα από τον νεοφιλελευθερισμό και σε αυτό το ενδεχόμενο μελλοντικό νέο μοντέλο, το οποίο σε καμία περίπτωση δεν θα είναι επιστροφή στον κρατικό καπιταλισμό, τα κοινά θα παίξουν καθοριστικό ρόλο. Σύμφωνα με τον De Angelis «το κεφάλαιο επίσης προωθεί τα κοινά με το δικό του τρόπο, σε συνδυασμό με το ζήτημα της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Σήμερα, το κυρίαρχο παράδειγμα που κυβερνά τον πλανήτη τα τελευταία τριάντα χρόνια -ο νεοφιλελευθερισμός- είναι σε αδιέξοδο, γεγονός που σημαίνει ότι ενδεχομένως τερματίζεται. Υπάρχουν ενδείξεις ότι σχηματίζεται ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης του καπιταλισμού, στο οποίο τα κοινά είναι πολύ σημαντικά.(...) Ακόμα δεν έχουμε καπιταλιστική ανάπτυξη χωρίς περιφράξεις. Βρισκόμαστε σε κίνδυνο να ωθηθούμε να γίνουμε ηθοποιοί στο δράμα των επόμενων χρόνων. Το κεφαλαίο θα χρειαστεί τα κοινά και το κεφαλαίο θα χρειαστεί τις περιφράξεις και οι commonsers θα βρεθούν σε αυτές τις δυο άκρες του κεφαλαίου, σε νέες πλανητικές ιεραρχίες και διαιρέσεις» (De Angelis, M. and Stavrides 2009).

Με βάση την παραπάνω προσέγγιση, γεννιούνται τα ζητήματα της αποπερίφραξης, της αναίρεσης του διαχωρισμού παραγωγών από τα μέσα παραγωγής, αναπαραγωγής και διαβίωσης, της κοινωνικής χειραφέτησης, αυτοθέσμησης και αυτονομίας, της εμπρόθετης δράσης, των κοινωνικών και ταξικών αγώνων για τα κοινά ως έξοδο τόσο από τον καπιταλισμό, όσο και από κάθε ετερονομία. Τα άρθρα που περιλαμβάνονται σε αυτό το έντυπο αναλύουν ακριβώς αυτά τα ζητήματα.

Βιβλιογραφία

- Bonefeld, W., 2001. 2009. Primitive Accumulation and Capitalist Accumulation: Economic Categories and Social Constitution,
- 2010. "History and Human Emancipation: Struggle, Uncertainty and Openness", *Journal of Socialist Theory* Volume 38, Issue 1.
- Caffentzis, G 2004. A Tale of Two Conferences: Globalization, the Crisis of Neoliberalism and Question of the Commons.
- 2010. The Future Of 'The Commons': Neoliberalism's 'Plan B' Or The Original Disaccumulation Of Capital? *New Formations*. is. 69 imperial ecologies, pp 23-41.
- Chandra P., Basu D., 2007. Neoliberalism and Primitive Accumulation in India, The need to go beyond capital.
- Coase, R.H., 1988. The Problem of Social Cost. In *The firm, the market and the Law*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- De Angelis, M., 2001. Marx and primitive accumulation: The continuous character of capital's «enclosures», *Commoner* n. 02.
- 2006. Enclosures, Commons and the "Outside." Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association, Town & Country Resort and Convention Center, San Diego, California, USA, Mar 22, 2006.
  - 2009. The tragedy of the capitalist commons, *turbulence* 5, London: turbulence.
  - 2010 The Production of Commons and the "Explosion" of the Middle Class, *Antipode* Vol. 42 No. 4 2010 pp 954-977.
- De Angelis, M. and Stavrides 2010. On the Commons, A Public Interview, *e-flux* j. 17
- Federici, S., 2011. Feminism And the Politics of the Commons, στο *The Commoner*.
- Hardin G. 1968. The tragedy of the commons, *Science*, 162: 1243-1248.
- Harvey, D., 2011. The future of the commons, *Radical History Review* issue 109.
- Linebaugh, P., 2008. *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*, University of California Press.
- Luxemburg R., (1971) *The Accumulation of Capital*, London: Routledge and

Kegan Paul Ltd.

Marx K. [1867] 2009. Το Κεφάλαιο, (μτφρ. Μαυρομμάτης Π.), Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

- [1844] 1975, Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα, (μτφρ. Μπ. Γραμμένος), Αθήνα: Γλάρος.

Marx, K., Engels F. 1980. Die heilige Familie, MEW 2, Dietz, Berlin.

Midnight Notes Collective and Friends, 2009. Promissory Notes: From Crises to Commons

Negri A 2008. Προς αναζήτηση της commonwealth, (μτφρ. Καλαμαρας Π.), Αθήνα : Ελευθεριακή Κουλτούρα.

Ostrom, E., [1990] 2002. Η διαχείριση των κοινών πόρων, (μτφρ. Άρχοντας Γ.), Αθήνα: Καστανιώτης.

2. Σχετικά με το νόημα των κοινών¹

Πέρα από τις Αγορές και τα Κράτη: το commoning ως μια συλλογική πρακτική. Μια δημόσια συζήτηση των An Architektur με τον Massimo De Angelis και τον Σταύρο Σταυρίδη.²

An Architektur: Ο όρος «κοινά» εμφανίζεται σε διάφορα ιστορικά πλαίσια. Πρώτα απ' όλα, ο όρος εμφανίζεται σε σχέση με τις περιφράξεις γης (land enclosure) κατά τη διάρκεια της προ-καπιταλιστικής περιόδου ή στις αρχές του καπιταλισμού στην Αγγλία. Δεύτερον, σε σχέση το ιταλικό κίνημα της αυτονομίας της δεκαετίας του 1960 και τρίτον, σήμερα, στο πλαίσιο των δικτύων διαμοιρασμού αρχείων (file-sharing δίκτυα), αλλά επίσης όλο και περισσότερο στο κίνημα της εναλλακτικής παγκοσμιοποίησης. Μπορείτε να μας πείτε περισσότερα για το ενδιαφέρον σας πάνω στα κοινά;

---

1. Πηγή του αγγλικού πρωτότυπου κειμένου: περιοδικό e-flux τεύχος 16, Ιούνιος 2010, <http://www.e-flux.com/journal/view/150>

2. Η ομάδα An Architektur έχουν ως βάση τους το Βερολίνο και ασχολούνται με χωρικά ζητήματα και κυρίως με τις επιδράσεις του καπιταλισμού και της νεοφιλελεύθερης οικονομίας στην αρχιτεκτονική και στο αστικό περιβάλλον, ο Massimo de Angelis είναι καθηγητής πολιτικής οικονομίας στο University of East London, ο Σταύρος Σταυρίδης είναι επίκουρος καθηγητής Αρχιτεκτονικής, στο Μετσόβιο Πολυτεχνείο Αθήνας και η συζήτηση έγινε στις 4 Ιουλίου 2009 στην Αθήνα στην παραλία του Φλοίσβου.

Massimo De Angelis: Το ενδιαφέρον μου για τα κοινά βασίζεται στην επιθυμία για τις συνθήκες που απαιτούνται ώστε να προαχθεί η κοινωνική δικαιοσύνη, βιωσιμότητα και να έχουμε όλοι ευτυχισμένη ζωή. Τόσο απλό. Πρόκειται για θέματα που αντιμετωπίζονται από μια μεγάλη ποικιλία κοινωνικών κινημάτων σε όλο τον κόσμο και τα οποία ούτε τα κράτη ούτε οι αγορές είναι ικανές να τα αντιμετωπίσουν. Οι κρατικές πολιτικές υποστήριξης της καπιταλιστικής ανάπτυξης είναι πολιτικές οι οποίες δημιουργούν ακριβώς τις αντίθετες συνθήκες αυτών που επιδιώκουμε δεδομένου ότι προωθούν τη λειτουργία των καπιταλιστικών αγορών. Οι τελευταίες με τη σειρά τους αναπαράγουν κοινωνικοοικονομικές αδικίες, ιεραρχικές διαιρέσεις της εξουσίας, περιβαλλοντικές καταστροφές, υπερβολικό στρες και αλλοτριωμένες ζωές. Ειδικά στο πλαίσιο των πολλών κρίσεων που αντιμετωπίζουμε σήμερα –ξεκινώντας από την πρόσφατη παγκόσμια οικονομική κρίση, και προχωρώντας στην ενεργειακή κρίση, στην κρίση τροφίμων και στην αντίστοιχη περιβαλλοντική κρίση- οι σκέψεις και οι πρακτικές γύρω από τα κοινά γίνονται ιδιαίτερα επιτακτικές.

Ένας νέος πολιτικός λόγος: από τα κινήματα στη κοινωνία

Massimo De Angelis: Τα κοινά αποτελούν έναν τρόπο ώστε να εγκαθιδρυθεί ένας νέος πολιτικός λόγος, ο οποίος βασίζεται και βοηθά να αρθρωθούν οι πολλοί υπαρκτοί, συχνά μειοψηφικοί αγώνες, και αναγνωρίζει την δύναμή τους να αντιμετωπίζουν την καπιταλιστική κοινωνία. Μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε σήμερα είναι το πώς μπορούμε να προχωρήσουμε από το κίνημα στην κοινωνία; Πώς μπορούμε να διαλύσουμε τις διακρίσεις μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού των κινήματων και να προωθήσουμε ένα κοινωνικό κίνημα το οποίο να μπορεί να αντιμετωπίσει τις πραγματικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι στο να αναπαράγουνε την δικιά τους ζωή; Πώς μπορούμε να αναγνωρίσουμε τις πραγματικές διαιρέσεις της εξουσίας εντός του «πλήθους» και να παράγουμε νέα κοινά με τα οποία θα μπορούσαμε να ξεπεράσουμε αυτές τις διαιρέσεις στις διαφορετικές

κλίμακες της κοινωνικής δράσης; Πώς μπορούμε να αναπαράγουμε τη ζωή μας με νέους τρόπους και ταυτόχρονα να θέσουμε ένα όριο στην καπιταλιστική συσσώρευση;

Για μένα, η συζήτηση γύρω από τα κοινά, έχει τη δυνατότητα να κάνει αυτά τα πράγματα. Το πρόβλημα, ωστόσο, είναι ότι το κεφάλαιο επίσης προωθεί τα κοινά με το δικό του τρόπο, σε συνδυασμό με το ζήτημα της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Σήμερα το κυρίαρχο παράδειγμα που κυβερνά τον πλανήτη τα τελευταία τριάντα χρόνια – ο νεοφιλελευθερισμός- είναι σε αδιέξοδο, γεγονός που σημαίνει ότι ενδεχομένως τερματίζεται. Υπάρχουν ενδείξεις ότι σχηματίζεται ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης του καπιταλισμού, στο οποίο τα κοινά είναι πολύ σημαντικά. Πάρτε για παράδειγμα τη συζήτηση για τα περιβαλλοντικά «παγκόσμια κοινά» ή το οξύμωρο σχήμα που λέγεται «βιώσιμη - αειφόρος ανάπτυξη», το οποίο είναι οξύμωρο διότι η «ανάπτυξη» γίνεται κατανοητή ως καπιταλιστική μεγέθυνση και αυτή είναι ακριβώς το αντίθετο από αυτά τα οποία απαιτεί η βιωσιμότητα. Εδώ βλέπουμε καθαρά την πιο «έξυπνη εκδοχή του κεφαλαίου», η οποία αφορά τα κοινά ως τη βάση της νέας καπιταλιστικής ανάπτυξης. Ακόμα δεν έχουμε καπιταλιστική ανάπτυξη χωρίς περιφράξεις. Βρισκόμαστε σε κίνδυνο να ωθηθούμε να γίνουμε ηθοποιοί στο δράμα των επόμενων χρόνων: το κεφάλαιο θα χρειαστεί τα κοινά και το κεφάλαιο θα χρειαστεί τις περιφράξεις, και οι commoners (οι χρήστες των κοινών) θα βρεθούν σε αυτές τις δυο άκρες του κεφαλαίου, σε νέες πλανητικές ιεραρχίες και διαιρέσεις.

Τα τρία στοιχεία των Κοινών : Κοινοί Πόροι (pooled resources), Κοινότητες (community), Σχέσεις που δημιουργούν τα Κοινά (commoning).

Massimo De Angelis: Επιτρέψτε μου να απαντήσω στην ερώτηση για το ζήτημα του ορισμού των κοινών. Υπάρχει μια τεράστια βιβλιογραφία που θεωρεί τα κοινά ως πόρους για τη χρήση των οποίων οι άνθρωποι δεν χρειάζεται να πληρώνουν. Ό,τι εμείς μοιραζόμαστε είναι ό,τι έχουμε κοινό. Η δυσκολία με αυτόν το «πόρο – κεντρικό»

ορισμό των κοινών είναι ότι είναι πολύ περιορισμένος, δεν μπορεί να πάει πολύ μακριά. Εμείς χρειάζεται να τον ανοίξουμε και να τοποθετήσουμε τις κοινωνικές σχέσεις στον ορισμό των κοινών.

Τα κοινά δεν είναι απλώς πόροι τους οποίους μοιραζόμαστε – για να αντιληφθούμε τα κοινά πρέπει να συμπεριλάβουμε τρία πράγματα την ίδια στιγμή. Πρώτα απ’ όλα, τα κοινά περιλαμβάνουν κάποιου είδους κοινούς πόρους (pooled resources), (κοινές δεξαμενές ή κοινές πηγές ή κοινά αποθέματα), οι οποίες γίνονται αντιληπτές ως μη εμπορικά (non-commodified) μέσα για την εκπλήρωση των αναγκών των ανθρώπων. Δεύτερον, τα κοινά οπωσδήποτε δημιουργούνται και διατηρούνται απο κοινότητες (communities) -αυτός βέβαια είναι ένα πολύ προβληματικός όρος και θέμα αλλά, παρόλα αυτά, θα πρέπει να τον σκεφτούμε. Οι κοινότητες είναι σύνολα απο commoners (κοινωνούς), οι οποίοι μοιράζονται αυτές τις πηγές, τους κοινούς πόρους, και καθορίζουν οι ίδιοι και για αυτούς τους κανόνες σύμφωνα με τους οποίους παρέχεται πρόσβαση και χρήση στους κοινούς πόρους. Οι κοινότητες, ωστόσο, δεν είναι απαραίτητο να δεσμεύονται χωρικά σε μια τοποθεσία, μπορούν να λειτουργούν και σε διατοπικές σφαίρες. Επίσης, δε θα πρέπει να γίνονται αντιληπτές ως ομοιογενείς στα πολιτιστικά και στα υλικά χαρακτηριστικά τους. Επιπρόσθετα σε αυτά τα δυο στοιχεία – τους κοινούς πόρους και τις κοινότητες- το τρίτο και πιο σημαντικό στοιχείο για να αντιληφθούμε τα κοινά είναι το ρήμα «to common» (κοινωνώ, μοιράζομαι). Πρόκειται για την κοινωνική διαδικασία η οποία δημιουργεί και αναπαράγει τα κοινά. Αυτό το ρήμα επανήλθε απο τον ιστορικό Peter Linebaugh, ο οποίος έγραψε ένα φανταστικό βιβλίο για τη Magna Carta του δεκάτου τρίτου αιώνα, στο οποίο επισημαίνει τη διαδικασία του commoning (τις σχέσεις που δημιουργούν τα κοινά), εξηγώντας πώς οι commoners στην Αγγλία πήραν τη ζωή στα χέρια τους. Ήταν σε θέση να διατηρήσουν και να αναπτύξουν συγκεκριμένες λειτουργίες υπό τη μορφή των κοινών -συλλογή ξύλων απο δάση ή να δημιουργήσουν χωριά σε βασιλικές γαίες- τις οποίες στη συνέχεια ανάγκαζαν τον βασιλιά να τους τις αναγνωρίσει δικαιωματικά. Το σημαντικό εδώ είναι να τονίσουμε ότι αυτά τα δικαιώματα δε χορη-

γήθηκαν από τον κυρίαρχο, αλλά μάλλον οι ήδη υπάρχουσες κοινές λειτουργίες αναγνωρίστηκαν ως de facto δικαιώματα.

Περιφράξεις, Πρωταρχική Συσσώρευση και οι Ελλείψεις του Ορθόδοξου Μαρξισμού.

An Architektur: Θα θέλαμε να αναφερθούμε στην παρατήρησή σας σχετικά με τα κοινά ως ένα νέο πολιτικό λόγο και πρακτική. Πώς θα συνδέατε αυτό το νέο πολιτικό λόγο με τις υπάρχουσες κοινωνικές ή πολιτικές θεωρίες και συγκεκριμένα με τον Μαρξισμό; Σε εμάς φαίνεται σαν η δική σας τουλάχιστον ερμηνεία των κοινών να βασίζεται αρκετά στη μαρξιστική σκέψη. Πού θα βλέπατε τις αντιστοιχίες και πού τις διαφορές;

Massimo De Angelis: Η συζήτηση για τα κοινά σχετίζεται με τη μαρξιστική σκέψη με διαφορετικούς τρόπους. Κατ'αρχάς, υπάρχει το ζήτημα της ερμηνείας της μαρξιστικής θεωρίας της πρωταρχικής συσσώρευσης. Σε ένα από τα τελευταία κεφάλαια του πρώτου τόμου του Κεφαλαίου, ο Μαρξ περιγράφει τη διαδικασία της απαλλοτρίωσης και αφαίρεσης της γης από τους commoners, την οποία αναφέρει ως «πρωταρχική συσσώρευση» και η οποία γίνεται αντιληπτή ως η διαδικασία που δημιουργεί τις προϋποθέσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης, καθώς διαχωρίζει τους ανθρώπους από τα δικά τους μέσα παραγωγής. Το 16ο – 17ο αιώνα στην Αγγλία αυτή η διαδικασία έγινε γνωστή ως «περίφραξη» - περίφραξη των κοινών γαιών από γαιοκτήμονες ευγενείς με σκοπό να χρησιμοποιηθεί η γη για παραγωγή μαλλιού. Ωστόσο, τα κοινά εκείνη την εποχή, αποτελούσαν μια ουσιαστική βάση για την επιβίωση των κοινοτήτων. Ήταν βασικά στοιχεία για την αναπαραγωγή των ανθρώπων και αυτό συνέβη όχι μόνο στη Βρετανία, αλλά σε όλο τον κόσμο. Οι άνθρωποι είχαν πρόσβαση στο δάσος για να συλλέξουν ξυλεία, η οποία ήταν σημαντική για το μαγείρεμα, τη θέρμανση, για μια σειρά από πράγματα. Είχαν επίσης πρόσβαση σε κοινά βοσκοτόπια για να βόσκουν τα ζώα τους. Η διαδικασία των περιφράξεων

σήμαινε την περίφραξη αυτών των περιοχών για να εμποδιστούν οι άνθρωποι από το να έχουν πρόσβαση σε αυτούς τους κοινούς πόρους. Αυτό συνέβαλε στη δημιουργία μαζικής φτώχειας μεταξύ των *commons*, σε μαζική μετανάστευση και μαζική ποινικοποίηση, ιδιαίτερα των μεταναστών. Αυτές οι διαδικασίες είναι λίγο πολύ ίδιες και σήμερα σε όλο τον κόσμο. Τότε, αυτή η διαδικασία δημιούργησε από τη μια πλευρά το σύγχρονο προλεταριάτο, με υψηλή εξάρτηση από τους μισθούς για την αναπαραγωγή του, και από την άλλη δημιούργησε συσσώρευση κεφαλαίου, απαραίτητο στοιχείο για να τροφοδοτηθεί η βιομηχανική επανάσταση.

Ο Μαρξ έδειξε πώς ιστορικά, η πρωταρχική συσσώρευση ήταν προϋπόθεση της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της μεταγενέστερης μαρξιστικής ερμηνείας της πρωταρχικής συσσώρευσης, ωστόσο, ήταν η έννοια της απαραίτητης προϋπόθεσης (*precondition*). Η κυρίαρχη αντίληψη στη μαρξιστική φιλολογία –εκτός από λίγες εξαιρέσεις, όπως της Ρόζας Λούξεμπουργκ– θεωρεί την πρωταρχική συσσώρευση ως μια προϋπόθεση τοποθετημένη στο χρόνο: η απαλλοτρίωση συνέβη πριν λάβει χώρα η καπιταλιστική συσσώρευση. Μετά από αυτό, η πρωταρχική συσσώρευση μπορεί να προχωρήσει, εκμεταλλευόμενη ίσως τους ανθρώπους, αλλά χωρίς να έχει ανάγκη να περιφράξει εκ νέου τα κοινά, δεδομένου ότι οι περιφράξεις έχουν ήδη εγκαθιδρυθεί και ολοκληρωθεί. Από τη δεκαετία του '80 και μετά, οι περιορισμοί αυτής της ερμηνείας έγιναν προφανείς. Ο νεοφιλελευθερισμός λεηλατεί σε όλο τον κόσμο ως όργανο του παγκόσμιου κεφαλαίου. Πολιτικές διαρθρωτικών αλλαγών, που επιβάλλονται από το ΔΝΤ (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο), προωθούν παντού περιφράξεις των κοινών, σε κοινοτικές γαίες και υδάτινους πόρους, σε δικαιώματα, σε κοινωνικές παροχές και στην εκπαίδευση, σε αστικούς χώρους, που υπόκεινται σε νέους πολεοδομικούς σχεδιασμούς και επενδύσεις υπερ της αγοράς, και στην αγροτική επιβίωση, που απειλείται από τις «εξωτερικότητες» των βιομηχανικών περιβαλλοντικών ζημιών, στα αναπτυξιακά projects, που παρέχουν ενεργειακές υποδομές μέχρι τις ζώνες εξαγωγών. Αυτές είναι οι διαδικασίες που αναφέρονται από

την ομάδα Midnight Notes Collective ως «νέες περιφράξεις».

Ο προσδιορισμός των «νέων περιφράξεων» στη σύγχρονη καπιταλιστική δυναμική, μας ώθησε να επανεξετάσουμε τον παραδοσιακό μαρξιστικό λόγο σε αυτό το σημείο. Αυτό που η μαρξιστική βιβλιογραφία απέτυχε να κατανοήσει είναι ότι η πρωταρχική συσσώρευση είναι μια διαρκής διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης και καθίσταται επίσης απαραίτητη για τη διατήρηση των προηγούμενων μορφών του καπιταλισμού για δύο λόγους. Πρώτον, διότι το κεφάλαιο επιδιώκει την απεριόριστη διεύρυνση και γι' αυτό πάντα χρειάζεται νέες σφαίρες και διαστάσεις της ζωής να τις μετατρέψει σε εμπορεύματα. Δεύτερον, διότι οι κοινωνικές συγκρούσεις βρίσκονται στην καρδιά της καπιταλιστικής διαδικασίας – αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι ανασυστήνουν εκ νέου τα κοινά και αυτό το κάνουν συνεχώς. Αυτά τα κοινά συμβάλλουν στην εκ νέου ύφανση του κοινωνικού ιστού που απειλείται από τις προηγούμενες φάσεις της βαθιάς εμπορευματοποίησης και την ίδια στιγμή παρέχουν νέα δυναμικά εδάφη για την επόμενη φάση των περιφράξεων.

Έτσι, η ορθόδοξη μαρξιστική προσέγγιση – στην οποία οι περιφράξεις και η πρωταρχική συσσώρευση είναι κάτι που συμβαίνει μόνο κατά τον σχηματισμό του καπιταλιστικού συστήματος, προκείμενου να δημιουργηθεί η αρχική βάση για τη μεταγενέστερη καπιταλιστική ανάπτυξη- είναι παραπλανητική. Συμβαίνει συνεχώς και σήμερα οι κοινοί πόροι περιφράσσονται για καπιταλιστική αξιοποίηση. Για παράδειγμα, τα ποτάμια περιφράσσονται και αφαιρούνται από τους τοπικούς commoners, οι οποίοι βασίζονται σε αυτούς τους πόρους, με σκοπό να χτιστούν φράγματα για τροφοδοσία αναπτυξιακών έργων για εκβιομηχάνιση. Στην Ινδία υπάρχει η περίπτωση της κοιλάδας Narmada, στην κεντρική Αμερική γίνεται προσπάθεια να χτιστούν μια σειρά από φράγματα που αποκαλούνται σχέδιο Puebla-Panama. Η ιδιωτικοποίηση των κοινών αγαθών στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη, επίσης πρέπει να εξετασθεί με αυτόν τον τρόπο. Για μένα, ωστόσο, είναι σημαντικό να δοθεί έμφαση όχι μόνο στο ότι οι περιφράξεις συμβαίνουν διαρκώς, αλλά επίσης και στο ότι διαρκώς δημιουργούνται κοινά (commoning). Οι άνθρωποι ξανά και ξανά προ-

σπαθούν να δημιουργήσουν και να έχουν πρόσβαση σε πόρους με τρόπους οι οποίοι είναι διαφορετικοί από τους όρους της αγοράς, οι οποίοι είναι ο τυπικός τρόπος του κεφαλαίου να προσεγγίζει τους πόρους. Πάρτε για παράδειγμα την ομότιμη peer to peer παραγωγή που συμβαίνει στον κυβερνοχώρο ή τις δραστηριότητες στα κοινωνικά κέντρα ή απλώς τους ανθρώπους που συμμετέχουν σε αγώνες και δίνουν τον εαυτό τους για να στηριχθούν αυτοί οι αγώνες. Μια από τις κύριες αδυναμίες της ορθόδοξης μαρξιστικής βιβλιογραφίας είναι ότι απαξιώνει ή δεν βλέπει τους αγώνες των commonsers. Αυτοί συνηθίζονται να επισημαίνονται ως απαρχαιωμένοι, ως κάτι που ανήκει σε εποχές που έχουν προ πολλού περάσει. Αλλά για μένα, η σημαντικότερη πρόκληση που έχουμε μπροστά μας είναι να συνδεθούν οι αγώνες για τα κοινά σε ένα ευρύ πλανητικό πλαίσιο, στα διαφορετικά επίπεδα της πλανητικής ιεραρχίας των μισθών, ως ένας τρόπος να υπερβούμε την ίδια την ιεραρχία.

Η Τραγωδία των Κοινών

An Architektur: Δε χρησιμοποιείται μόνο από μαρξιστές η επισήμανση ότι τα κοινά ως προ-μοντέρνο σύστημα, δεν ταιριάζει στη μοντέρνα βιομηχανική κοινωνία, αλλά επίσης και από την νεοφιλελεύθερη πλευρά. Είναι κομβικής σημασίας για το νεοφιλελεύθερο τρόπο σκέψης ότι το προσωπικό συμφέρον κυριαρχεί πάνω στα κοινά συμφέροντα και γι' αυτό το σύστημα της ελεύθερης αγοράς είναι ο καλύτερος τρόπος για να οργανωθεί η κοινωνία. Πώς μπορούμε εμείς να αξιώνουμε τα κοινά απέναντι σε αυτό το τόσο δημοφιλές επιχειρήμα;

Massimo De Angelis: Μία από τις πρώτες μεγάλες κριτικές των κοινών ήταν το διάσημο άρθρο «η τραγωδία των κοινών» του Gerrit Hardin το 1968. Ο Hardin ισχυρίστηκε ότι οι κοινοί πόροι θα οδηγηθούν αναπόφευκτα σε τραγωδία βιωσιμότητας, διότι τα άτομα που έχουν πρόσβαση σε αυτούς, πάντα θα έχουν στόχο να μεγιστοποιούν τα προσωπικά τους οφέλη και γι' αυτό θα τους κατα-

στρέψουν. Για παράδειγμα, μια ομάδα βοσκών θα προσπαθήσει τα πρόβατά τους να φάνε όσο το δυνατό περισσότερο. Εάν ο καθένας το κάνει αυτό, τότε φυσικά ο πόρος θα εξαντληθεί. Οι συνέπειες αυτής της πολιτικής προσέγγισης είναι ξεκάθαρες: ο καλύτερος τρόπος για να διατηρηθεί ο πόρος είναι είτε μέσω της ιδιωτικοποίησης είτε μέσω της κρατικής διαχείρισης. Ωστόσο, ιστορικές και οικονομικές έρευνες έχουν δείξει ότι τα υφιστάμενα κοινά αυτού του είδους σπάνια αντιμετώπισαν τέτοια προβλήματα, διότι οι commoners επινοούσαν κανόνες προσβάσεις στους πόρους. Τις περισσότερες φορές, αναπτυσσόμενες μέθοδοι που εξασφαλίζουν την βιωσιμότητα των κοινών πόρων είναι τμήμα της διαδικασίας του commoning (των σχέσεων που δημιουργούν κοινά). Υπάρχει ακόμα ένας τρίτος τρόπος απέναντι στις αγορές και στα κράτη και αυτός είναι η κοινοτική αυτοοργάνωση (self-management) και αυτοδιοίκηση (self-government). Αυτός είναι ένας ακόμα λόγος γιατί είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι τα κοινά, η κοινωνική διάσταση του μοιράσματος, σχετίζεται με τα τρία προαναφερόμενα στοιχεία : κοινοί πόροι (pooled resources), κοινότητες (community) και σχέσεις που δημιουργούν κοινά (commoning). Ο Hardin μπορούσε να αναπτύξει το επιχείρημα της «τραγωδίας των κοινών», διότι στην υπόθεσή του δεν υπάρχουν ούτε οι «κοινότητες» (community), ούτε οι «σχέσεις που δημιουργούν κοινά» (commoning), ως κοινωνική πράξη, αλλά υπάρχει μόνο το θέμα της ελεύθερης πρόσβαση στους πόρους.

Επιπλέον, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι το πρόβλημα των κοινών, δεν μπορεί απλώς να περιγράψει ως μια αντιπαράθεση μεταξύ προσωπικού συμφέροντος έναντι κοινών συμφερόντων. Συχνά, το βασικό πρόβλημα είναι πώς τα ατομικά συμφέροντα μπορούν να συνδεθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να συνιστούν και κοινά συμφέροντα. Αυτό είναι το ζήτημα του commoning (των σχέσεων που δημιουργούν κοινά) και των μορφών που αποκτούν οι κοινότητες. Πρόκειται για μεγάλο ζήτημα το οποίο οδηγεί σε πολλά ανοιχτά ερωτήματα. Στον μαρξισμό, υπάρχει ένας τυπικός τρόπος να εξετάζεται το θέμα των κοινών: αυτά παρέχονται από τις «αντικειμενικές» συνθήκες στις οποίες η «εργατική τάξη» βρίσκε-

ται απέναντι από το κεφάλαιο ως η εκμεταλλευόμενη τάξη. Ένας μεγάλος περιορισμός αυτού του τυπικού τρόπου ερμηνείας είναι ότι η «αντικειμενικότητα» είναι πάντα μια διυποκειμενική συμφωνία. Η εργατική τάξη είναι η ίδια κατακερματισμένη σε εξουσιαστικές ιεραρχίες, συχνά σε συγκρούσεις αντιμαχόμενων συμφερόντων, συγκρούσεις που ουσιαστικά αναπαράγονται από τη λειτουργία της αγοράς. Αυτό σημαίνει ότι τα κοινά συμφέροντα δεν μπορούν να διεκδικηθούν, μπορούν μόνο να κατασκευαστούν.

Κατανοώντας το υποκείμενο της αλλαγής

An Architektur: Αυτή η ιδέα του κοινού συμφέροντος το οποίο πρέπει καταρχήν να κατασκευαστεί – τι συνέπειες έχει για να κατανοηθούν τα πιθανά υποκείμενα της αλλαγής; Μήπως αυτό το υποκείμενο θα πρέπει να είναι ο καθένας, μια ανανεωμένη μορφή πρωτοπορίας *avant-garde* ή μια επαναομαδοποίηση της εργατικής τάξης;

Massimo De Angelis: Προφανώς δεν είναι δυνατό να ονομάσουμε το υποκείμενο της αλλαγής. Η χρησιμότητα των συνηθισμένων γενικεύσεων – «εργατική τάξη», «προλεταριάτο», «πλήθος», κτλ – ενδεχομένως ποικίλουν ανάλογα με την κατάσταση, αλλά γενικά έχουν μικρή αναλυτική δύναμη πέρα από το να υποδεικνύουν κρίσιμα ζητήματα «πρώτης γραμμής». Αυτό συμβαίνει διότι τα κοινά συμφέροντα δεν μπορούν να διεκδικηθούν, αλλά μπορούν μόνο να κατασκευαστούν και να συγκροτηθούν μέσα από τις διαδικασίες του *commoning*. Αυτές οι διαδικασίες πρέπει να ξεπεράσουν τις σημερινές υλικές διαιρέσεις μέσα στην «εργατική τάξη», στο «προλεταριάτο» ή στο «πλήθος». Από την σκοπιά των κοινών, ο μισθωτός εργάτης δεν είναι το απελευθερωτικό υποκείμενο, διότι οι καπιταλιστικές σχέσεις επίσης διαπερνάνε την άμισθη εργασία, είναι συχνά θηλυκές, αόρατες και ούτω καθεξής. Δεν είναι δυνατόν να επικαλούμαστε καμία πρωτοπορία για δύο λόγους. Πρώτον, επειδή τα καπιταλιστικά μέτρα είναι διάχυτα στο στρωματοποιημένο παγκόσμιο πεδίο της παραγωγής, πράγμα που σημαίνει ότι μας

πλήττουν όλους. Δεύτερον, διότι οι πιο «προχωρημένοι» τομείς της παγκόσμιας «εργατικής τάξης» -είτε με όρους επιπέδου των μισθών είτε ως προς το είδος της εργασίας τους (δεν έχει σημασία αν τους αποκαλούν άυλους ή συμβολικούς εργάτες)- μπορούν υλικά να αναπαραχθούν μόνο στη βάση της αλληλεξάρτησης με τους «λιγότερο αναπτυγμένους» τομείς της παγκόσμιας εργατικής τάξης. Πάντα έτσι συνέβαινε στην ιστορία του καπιταλισμού και έχω σοβαρούς λόγους να υποπτεύομαι ότι θα συνεχίσει να είναι κάπως έτσι όσο ο καπιταλισμός είναι το κυρίαρχο σύστημα.

Για να το θέσουμε και με άλλον τρόπο: οι υπολογιστές και τα καλώδια οπτικών ινών, τα οποία είναι απαραίτητα για το «κυβερνο-coming» (cyber-coming) και την peer-to-peer (ομότιμη) παραγωγή μαζί με τους συναδέλφους μου στην Ινδία στηρίζονται στην τεραστία χρήση νερού για τη μαζική παραγωγή των υπολογιστών, με φθηνούς μισθούς πληρωμένους σε κάποιες ζώνες εισαγωγών – εξαγωγών, με φτηνή εργασία από τους Ινδούς high-tech συναδέλφους τους. Έτσι, εγώ μπορώ να αγοράζω τον υπολογιστή για την αναπαραγωγή μου, η οποία συμβαίνει μέσω της υποτίμησης της εργασίας από τις συνεχιζόμενες περιφράξεις. Όλα τα υποκείμενα κατά τη διάρκεια αυτής της αλυσίδας μπορεί να είναι «εργατική τάξη» με όρους της σχέσης τους με το κεφάλαιο, αλλά η δική τους υποκειμενική θέση και η μορφή της αμοιβαίας εξάρτησης είναι δομική με τέτοιο τρόπο που τα συμφέροντά τους αλληλοαναιρούνται.

Τα Κοινά ως Κοινότητα ή ως Δημόσιος Χώρος;

An Architektur: Σταύρο, ποιά είναι η δική σου άποψη για τα κοινά; Συμφωνείς με τον τριπλό ορισμό του Massimo και τις απαιτήσεις για δράση που προκύπτουν από αυτόν;

Σταύρος Σταυριδής: Κατ' αρχήν, θα ήθελα να εστιάσω τη συζήτηση στη σύγκριση μεταξύ του περιεχομένου των κοινών που στηρίζεται στην κοινότητα (community) και στο περιεχόμενο του δημόσιου (public). Η κοινότητα αναφέρεται σε μια οντότητα, κυρίως

σε μια ομοιογενή ομάδα ανθρώπων, ενώ η ιδέα του δημόσιου δίνει έμφαση στις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων. Η δημόσια σφαίρα μπορεί να θεωρηθεί ως ο πραγματικός ή εικονικός χώρος όπου ξένοι και διαφορετικοί άνθρωποι ή ομάδες με διαφορετικούς τρόπους ζωής μπορούν να συναντηθούν.

Η έννοια του δημόσιου προτρέπει την σκέψη μας για τα κοινά να γίνει πιο περίπλοκη. Η δυνατότητα συνάντησης στη δημόσια σφαίρα έχει επίπτωση στο πώς αντιλαμβανόμαστε το *commoning* (τις σχέσεις που δημιουργούν κοινά) και το *sharing* (μοίρασμα). Πρέπει να αναγνωρίσουμε τις δυσκολίες του μοιράσματος καθώς και τους αγώνες και τις διαπραγματεύσεις που συνδέονται απαραίτητα με την προοπτική του μοιράσματος. Αυτός είναι ο λόγος που εγώ πιστεύω πως προέχει να δημιουργείται το έδαφος για τη διάπλαση μιας δημόσιας σφαίρας και την ανάπτυξη ευκαιριών συζήτησης και διαπραγματεύσεων σε σχέση με το τι είναι καλό για όλους αντί να ισχυροποιούνται μόνο οι κοινότητες στο αγώνα τους να καθορίσουν τα δικά τους κοινά. Η αναφορά των κοινών σε ομάδες ανθρώπων με κοινά χαρακτηριστικά εμπεριέχει τον κίνδυνο να ενισχύονται έτσι κοινότητες κλειστές. Οι άνθρωποι μπορεί να ορίζουν τους εαυτούς τους ως *commoners* εξαιρώντας άλλους από το κοινωνικό τους περιβάλλον, από τα δικά τους προνομιά «κοινά». Ωστόσο, αντιλαμβανόμενοι την έννοια των κοινών στη βάση του δημόσιου, σημαίνει ότι δεν εστιάζουμε στις ομοιότητες και τα κοινά στοιχεία αλλά στις πολλές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων, οι οποίοι ενδέχεται να συναντηθούν σε ένα πεδίο που αποφασίζουν από κοινού.

Θα πρέπει να δημιουργήσουμε συνθήκες διαπραγματεύσεων παρά όρους επιβεβαίωσης μονομερών επιλογών ως προς το τι είναι προς μοίρασμα. Εμείς δεν θα πρέπει απλά να εγείρουμε ηθικά ζητήματα σχετικά με το νόημα του μοιράσματος, αλλά να ανακαλύψουμε διαδικασίες διαμέσου των οποίων μπορούμε να βρούμε τι και πώς να μοιραστούμε. Ποιοι είναι αυτό το εμείς; Ποιος καθορίζει αυτό το μοίρασμα και αποφασίζει πώς θα το μοιράσουμε; Τι γίνεται με αυτούς που δεν θέλουν να μοιραστούν με εμάς ή με αυτούς που εμείς δεν θέλουμε να μοιραστούμε; Πώς μπορούν αυτές οι σχέσεις

με αυτούς τους «άλλους» (others) να ρυθμιστούν; Για μένα, αυτή η οπτική των διαπραγματεύσεων και αγώνων είναι κρίσιμης σημασίας, και το διαφορούμενο σχέδιο της χειραφέτησης έχει να κάνει με τη ρύθμιση σχέσεων ανάμεσα σε διαφορετικότητες παρά με την επιβεβαίωση κοινών αναφορών που προκύπτουν από ομοιότητες.

Χειραφετητικοί αγώνες: η σχέση μεταξύ μέσων και σκοπών

An Architektur: Πώς αυτή η κίνηση πέρα από τα κοινά με βάση τις ομοιότητες, απέναντι στην έννοια της διαφορετικότητας, επηρεάζει τη σκέψη σας σχετικά με τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα ή τους αστικούς αγώνες;

Σταύρος Σταυριδής: Για μένα, καθήκον των χειραφετητικών αγώνων ή κινήματων δεν είναι μόνο να προσδιοριστεί τι έχει να γίνει αλλά επίσης πώς θα γίνει και ποιος θα το κάνει. Ή, με πιο συνοπτικό τρόπο: πώς θα σχετιστούν τα μέσα και οι σκοποί. Έχουμε υποφέρει αρκετά από την αντίληψη ότι οι πραγματικές αλλαγές εμφανίζονται μόνο μετά την τελική μάχη, για την οποία πρέπει να προετοιμαστούμε χτίζοντας κάτι που μοιάζει με στρατό και που θα είναι σε θέση να ολοκληρώσει αποτελεσματικά την αλλαγή στις σχέσεις εξουσίας. Εστιάζοντας σε αυτά τα «καθήκοντα» έχουμε την τάση να αναβάλουμε κάθε δοκιμή των αξιών μας μέχρι μετά την τελική μάχη, καθώς μόνο τότε θα έχουμε δέχθαι τον χρόνο να δημιουργήσουμε αυτόν τον νέο κόσμο ως μια κοινωνία ίσων. Αλλά δυστυχώς, όπως γνωρίζουμε και όπως έχουμε δει πάρα πολλές φορές, αυτή η ιδέα αποδείχτηκε εφιάλτης. Δυστυχώς, κοινωνίες και κοινότητες οι οποίες διαμορφώνονται μέσα από διαδικασίες που κατευθύνονται από ιεραρχικές οργανώσεις, τείνουν ακριβώς να εμφανίζουν τη λογική αυτών των οργανώσεων. Η δομή της στρατευμένης πρωτοπορίας τείνει να αναπαράγεται ως δομή των κοινωνικών σχέσεων στις νέες κοινότητες.

Έτσι, ένα ουσιαστικό ζήτημα της διαδικασίας της χειραφέτησης είναι: μπορούμε ως ομάδα, ως κοινότητα ή ως συλλογικότητα να εκδηλώνουμε τις ιδέες μας και τις αξίες μας με την μορφή που

έχουμε επιλέξει να πραγματοποιήσουμε τον αγώνα μας; Πρέπει να είμαστε πολύ καχύποπτοι απέναντι στην ιδέα της πρωτοπορίας, των εκλεγμένων (ή αυτό-εκλεγμένων), οι οποίοι γνωρίζουν τι πρέπει να γίνει και ποιους θα πρέπει οι άλλοι να ακολουθήσουν. Για μένα, αυτό είναι ζωτικής σημασίας. Δεν μπορούμε πλέον να ακολουθούμε την παλιά έννοια της πρωτοπορίας εάν θέλουμε πραγματικά να πετύχουμε κάτι διαφορετικό από την σημερινή κοινωνία.

Όλα αυτά συνδέονται με κρίσιμο τρόπο με τη συζήτηση για τα κοινά, ειδικά όσον αφορά την προβληματική των συλλογικοτήτων του αγώνα. Έχουμε την πρόθεση να φτιάξουμε μια κοινωνία μοιράσματος με μοίρασμα ή έχουμε την πρόθεση να δημιουργήσουμε αυτήν την κοινωνία μετά από μια συγκεκριμένη περίοδο στην οποία δε θα μοιραζόμαστε; Φυσικά, υπάρχουν συγκεκριμένες σχέσεις εξουσίας μεταξύ μας, αλλά σημαίνει αυτό ότι κάποιοι πρέπει να οδηγούν και οι υπόλοιποι να υπακούουν τους ινστρούκτορες; Τα κοινά πρέπει να αποτελούν ένα τρόπο να καταλάβουμε όχι μόνο αυτό που διακυβεύεται, αλλά επίσης και πώς να φτάσουμε εκεί. Πιστεύω ότι πρέπει να δημιουργήσουμε μορφές συλλογικού αγώνα οι οποίες να ταιριάζουν με συλλογικούς χειραφετητικούς σκοπούς, μορφές οι οποίες μπορούν επίσης να μας δείξουν τι αξίζει να ονειρευόμαστε για ένα χειραφετημένο μέλλον.

Κατασκευάζοντας σχέσεις που δημιουργούν κοινά (commoning) μέσα στην καπιταλιστική δομή

An Architektur: Massimo, έδωσε μεγάλη έμφαση στο γεγονός ότι οι σχέσεις που δημιουργούν τα κοινά (commoning) συμβαίνουν όλες τις εποχές, ακόμα και υπό καπιταλιστικές συνθήκες. Μπορείς να μας δώσεις ένα τρέχον παράδειγμα; Πού θα έβλεπες αυτόν τον τόπο της αντίστασης; Για τον Μαρξ ήταν σαφώς το εργοστάσιο, βασισμένο στην ανάλυση της εκμετάλλευσης της εργασίας, η οποία του έδωσε μια ξεκάθαρη κατεύθυνση για τον αγώνα.

Massimo De Angelis: Το εργοστάσιο για τον Μαρξ ήταν ένας δι-

πλός χώρος: ήταν ο χώρος της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και πειθαρχίας -αυτό φυσικά θα μπορούσε να είναι επίσης το γραφείο, το σχολείο ή το πανεπιστήμιο- αλλά ήταν επίσης ο χώρος στον οποίο η κοινωνική συνεργασία της εργασίας προκαλούνταν χωρίς την άμεση μεσολάβηση των χρημάτων. Εντός του εργοστασίου έχουμε έναν μη-εμπορευματοποιημένο χώρο, στον οποίο θα ταίριαζε ο ορισμός που δίνουμε για τα κοινά, ως ο χώρος του «μοιράσματος» σε ένα πολύ γενικό επίπεδο.

An Architektur: Γιατί μη εμπορευματοποιημένο;

Massimo De Angelis: Διότι, όταν εγώ δουλεύω σε μια καπιταλιστική επιχείρηση, μπορεί να πάρω ένα μισθό ως αντάλλαγμα για την εργατική μου δύναμη, αλλά τη στιγμή της παραγωγής δεν συμμετέχω σε καμία νομισματική συναλλαγή. Εάν χρειάζομαι ένα εργαλείο, θα σου ζητήσω να μου δώσεις ένα. Εάν χρειάζομαι κάποιες πληροφορίες, δε χρειάζεται να πληρώσω για copyright. Στο εργοστάσιο -αυτό που χρησιμοποιούμε εμείς εδώ ως μεταφορά για τον τόπο της καπιταλιστικής παραγωγής- μπορεί να παράγουμε εμπορεύματα (commodities), αλλά όχι με τους τρόπους των εμπορευμάτων. Αυτό συμβαίνει από τη στιγμή που τα αγαθά σταματούν να είναι εμπορεύματα, δηλαδή τη στιγμή που γίνονται εισερχόμενα (inputs) στην παραγωγική διαδικασία. Αναφέρομαι στην κλασική μαρξιστική διάκριση μεταξύ εργατικής δύναμης και εργασίας. Στο εργοστάσιο, η εργατική δύναμη πωλείται ως εμπόρευμα, και μετά την παραγωγική διαδικασία, τα προϊόντα πωλούνται. Ωστόσο, αυτή καθ' αυτή τη στιγμή της παραγωγής είναι μόνο η εργασία που μετράει, και η εργασία ως κοινωνική διαδικασία είναι μια μορφή commoning. Φυσικά, αυτό συμβαίνει μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις εκμετάλλευσης. Έτσι, εμείς ίσως θα έπρεπε να μην χρησιμοποιούμε την ίδια λέξη, το «commoning», ώστε να μη συγχέεται με το «commoning» των ανθρώπων που «παίρνουν τη ζωή στα χέρια τους». Έτσι, ίσως θα πρέπει αυτή τη συνθήκη να την αποκαλούμε διαστρεβλωμένο, αλλοιωμένο ή παραμορφωμένο commoning (distorted commoning),

όταν το μέτρο της παραμόρφωσης είναι ευθέως ανάλογο με τον βαθμό της εξάρτησης του *commoning* από τα κοινωνικά μέτρα που προέρχονται από το εξωτερικό του *commoning*, όταν δίνονται από τη διοίκηση, από τις απαιτήσεις της αγοράς κτλ. Πέρα από τις στρεβλώσεις, νομίζω ότι είναι σημαντικό να εξετάσουμε τι συμβαίνει στο εσωτερικό του εργοστασίου ως μια μορφή του *commoning*. Πρόκειται για μια σημαντική διάκριση, η οποία αναφέρεται στην ερώτηση πώς το κεφάλαιο χρησιμοποιεί τα κοινά. Κάνω αυτήν την παρατήρηση, διότι το βασικό ζήτημα δεν είναι πραγματικά πώς εμείς συλλαμβάνουμε το *commoning* εντός της σφαίρας των κοινών, αλλά πώς εμείς ανακτούμε τα κοινά της δικής μας παραγωγής, τα οποία έχουν παραμορφωθεί μέσω της επιβολής της κεφαλαιακής θεώρησης – μέτρησης των πραγμάτων.

Αυτή η κεφαλαιακή θεώρηση των πραγμάτων επιβάλλεται επίσης στους τόπους του *commoning*. Η αγορά είναι ένα σύστημα το οποίο συνδέει την κοινωνική παραγωγή σε μια τεράστια κλίμακα και εμείς πρέπει να βρούμε τρόπους να αντικαταστήσουμε αυτήν τη λειτουργία των αρθρώσεων. Σήμερα, τα περισσότερα από αυτά που παράγονται στα κοινά –είτε στα διαστρεβλωμένα «καπιταλιστικά κοινά» είτε στα «εναλλακτικά κοινά»- μετατρέπονται σε χρήμα ώστε οι *commoners* να μπορούν να έχουν πρόσβαση σε άλλους πόρους. Αυτό σημαίνει ότι τα κοινά στρέφονται το ένα εναντίον του άλλου στη διαδικασία ανταγωνισμού της αγοράς. Έτσι, εμείς πρέπει να θέσουμε ως κατευθυντήρια αρχή ότι ο,τιδήποτε παράγεται στα κοινά πρέπει να μένει στα κοινά με σκοπό να επεκτείνεται, να ενδυναμώνεται και τα κοινά να διατηρούνται ανεξάρτητα από τα καπιταλιστικά κυκλώματα.

Σταύρος Σταυρίδης: Αυτό το θέμα του μη-εμπορευματικού χώρου της καπιταλιστικής παραγωγής σχετίζεται με την ιδέα της άυλης εργασίας, που έχει αναπτυχθεί μεταξύ άλλων από τους Negri και Hardt. Παρόλο που δεν έχω πολύ πειστεί για ολόκληρη τη θεωρία της «αυτοκρατορίας» και του «πλήθους», η ιδέα ότι μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα οι συνθήκες της εργασίας τείνουν να παρά-

γουν κοινά, ακόμα και εάν ο καπιταλισμός ως σύστημα δρα ενάντια στα κοινά και υπερ των περιφράξεων, μου είναι αρκετά ελκυστική. Οι Negri και Hardt υποστηρίζουν ότι με την εμφάνιση της άυλης εργασίας –η οποία βασίζεται στην επικοινωνία και ανταλλαγή γνώσης και όχι αναγκαστικά με όρους εμπορευματοποίησης αλλά μέσα από πρακτικές μοιράσματος– έχουμε μια παράξενη νέα κατάσταση: η αλλαγή στην καπιταλιστική παραγωγή από υλική σε άυλη εργασία παρέχει τη δυνατότητα να σκεφτούμε για τα κοινά, τα οποία παράγονται εντός του συστήματος αλλά μπορούν να εξαχθούν και εν δυνάμει να στραφούν ενάντια στο σύστημα. Μπορούμε να πάρουμε την έννοια της άυλης εργασίας ως παράδειγμα για το πιθανό μέλλον πέρα από τον καπιταλισμό, όπου οι συνθήκες εργασίας θα παράγουν ευκαιρίες, για να κατανοήσουμε τι σημαίνει να δουλεύεις από κοινού (in common - συνεργατικά) και επίσης να παράγεις κοινά (produce commons).

Φυσικά, υπάρχουν πάντα προσπάθειες να ελεγχθεί και να περιφραχθεί αυτό το μοίρασμα της γνώσης. Ένα παράδειγμα είναι οι πράξεις περίφραξης (enclosure acts) που στοχεύουν στον έλεγχο του internet, αυτήν την τεράστια μηχανή μοιράσματος γνώσης και πληροφορίας. Δε θέλω απλά να επαινέσω το internet αλλά αυτή η διάδοση των πληροφοριών σε κάποιο βαθμό πάντα περιέχει τους σπόρους για ένα διαφορετικό commoning ενάντια στον καπιταλισμό. Υπάρχουν πάντα και τα δύο: οι περιφράξεις αλλά επίσης το άνοιγμα νέων δυνατοτήτων αντίστασης. Η ιδέα αυτή συνδέεται με αυτές που εκφράζονται στο αντι-καπιταλιστικό κίνημα και ισχυρίζεται ότι υπάρχει πάντα η δυνατότητα να βρεθούν εντός του συστήματος εκείνα τα μέσα με τα οποία μπορεί αυτό να αμφισβητηθεί. Η αντίσταση δεν είναι μια απόλυτη εξωτερικότητα ή μια ουτοπία που αναφέρεται σε μια ιδανική κοινωνία. Η αντίσταση χρειάζεται την επίγνωση των ευκαιριών που εμφανίζονται μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα και την επινοητικότητα που θα χρησιμοποιήσει αυτές οι ευκαιρίες εναντίον του.

Massimo De Angelis: Ωστόσο, πρέπει επίσης να επισημάνουμε ότι δράπτοντας τις εσωτερικές ευκαιρίες που δημιουργεί ο καπιτα-

λισμός μπορεί επίσης να γίνουμε το αντικείμενο μιας διαδικασίας ενσωμάτωσης (co-optation). Πάρτε για παράδειγμα την καπιταλιστική χρήση των κοινών σε σχέση με τους εποχιακούς εργάτες. Εδώ τα κοινά μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να υπονομεύσουν τους μισθούς ή, εξαρτώμενα από συγκεκριμένες περιστάσεις, μπορούν να αποτελέσουν την βάση για μεγαλύτερη αντίσταση και μεγαλύτερη δύναμη της εργατικής τάξης. Η πρώτη περίπτωση μπορεί να ειπωθεί, για παράδειγμα, στους θύλακες στη Νότια Αφρική κατά τη διάρκεια του καθεστώτος του Απαρτχάιντ, όπου δίνονταν χαμηλότατου επιπέδου μισθοί επειδή οι εποχιακοί εργάτες επέστρεφαν στα σπίτια τους και μέρος της αναπαραγωγής τους γινότανε εντός των θυλάκων, έξω από τα κυκλώματα του κεφαλαίου. Η δεύτερη περίπτωση είναι όταν μετανάστες εποχιακοί εργάτες μπορούν να κρατήσουν μια απεργία ακριβώς επειδή λόγω της πρόσβασής τους σε κοινούς πόρους, τα μέσα βιοπορισμού τους δεν είναι εντελώς εξαρτημένα από το μισθό, κάτι το οποίο συνέβαινε για παράδειγμα στην βόρεια Ιταλία μερικές δεκαετίες πριν. Έτσι, η σχέση μεταξύ καπιταλισμού και κοινών είναι πάντα ένα ζήτημα σχέσεων εξουσίας σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο.

Ο Ρόλος και οι Αντιδράσεις του Κράτους

An Architektur: Πώς θα αξιολογούσατε τη σημασία των κοινών σήμερα; Θα λέγατε ότι η τρέχουσα χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση και η συνακόλουθη απονομιμοποίηση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου προβάλλουν, τουλάχιστον σε ένα βαθμό, τη συζήτηση και τις πρακτικές των κοινών; Και ποιές είναι οι αντίστοιχες αντιδράσεις των αρχών και του καπιταλισμού;

Massimo De Angelis: Σε κάθε στιγμή της κρίσης βλέπουμε μια ανάδυση των κοινών όταν τίθενται ερωτήματα για τον έναν ή τον άλλο τρόπο ζωής. Κατά τη διάρκεια της κρίσης της δεκαετίας του 1980 στη Μεγάλη Βρετανία, υπήρχε μια ανάδυση καταλήψεων, εναλλακτικών αγορών ή των αποκαλούμενων Τοπικών Ανταλλα-

κτικών Εμπορικών Συστημάτων, πράγματα τα οποία εμφανίσθηκαν και στην κρίση στην Αργεντινή το 2001.

Όσον αφορά την μορφή με την οποία αντιδρά ο καπιταλισμός και αναπαράγεται σε σχέση με την εμφάνιση του *communing*, τρεις κύριες διαδικασίες μπορούν να παρατηρηθούν. Πρώτον, ποινικοποίηση των εναλλακτικών σε κάθε διαδικασία περιφραξης, και σήμερα και ιστορικά. Δεύτερον, παρατηρείται ένας πειρασμός των υποκείμενων που μπλοκάρονται από την αγορά για να επιστρέψουν στην αγορά. Και τρίτον, μια συγκεκριμένη λειτουργία διακυβέρνησης, η οποία εξασφαλίζει την υποταγή των ατόμων, των ομάδων και των αξιών τους, των αναγκών και των προσδοκιών κάτω από το πλαίσιο των διαδικασιών της αγοράς.

An Architektur: Αλλά τότε πώς μπορούμε να συσχετίσουμε τα κοινά και το *communing* με την κρατική εξουσία; Αποτελούν τα κοινά ένα μέσο για την αντιμετώπιση ή την καταπολέμηση του κράτους ή νομίζετε ότι τα κοινά χρειάζονται το κράτος ως εγγυητή της κοινωνικής δομής; Θα μπορούσε, τουλάχιστον στη θεωρία, το κράτος να διαλυθεί μέσω του *communing*; Να γίνει αχρείαστο; Θα μπορούσε έτσι να εξαφανιστεί; Σταύρο, θα μπορούσες να αναφερθείς λεπτομερώς σε αυτό;

Σταύρος Σταυριδης: Μερικές φορές έχουμε την τάση να αγνοούμε το γεγονός πως ό,τι συμβαίνει στο αγώνα για τα κοινά σχετίζεται πάντα με συγκεκριμένες καταστάσεις σε συγκεκριμένα κράτη, με τους αντιστοίχους ανταγωνισμούς τους. Ο καθένας πρέπει να θέτει τον εαυτό του σε σχέση με άλλες ομάδες στην κοινωνία. Και, φυσικά, οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί λαμβάνουν πολλές μορφές, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που παράγονται ή προωθούνται μέσω των διαφορετικών κοινωνικών θεσμών. Το κράτος δεν είναι απλώς μια μηχανή που βρίσκεται εκεί έξω και ρυθμίζει τις διάφορες πτυχές της παραγωγής ή τις διάφορες πτυχές της κατανομής της εξουσίας. Το κράτος, πιστεύω αποτελεί τμήμα κάθε κοινωνικής σχέσης. Δεν αποτελεί απλώς ένα ρυθμιστικό μηχανισμό, αλλά επίσης παράγει

μια δομή από θεσμούς που διαμορφώνουν την κοινωνική ζωή. Για να μπορέσουμε να αντισταθούμε σε αυτές τις κυρίαρχες μορφές κοινωνικής ζωής, πρέπει τελικά να αγωνιστούμε ενάντια σε αυτές τα δυνάμεις, οι οποίες στις κοινωνίες μας κάνουν το κράτος μια πολύ ισχυρή πραγματικότητα.

Στον σημερινό κόσμο, συχνά αντιλαμβανόμαστε την παγκοσμιοποίηση ως μια διαδικασία απονέκρωσης των κρατών, ως μια διαδικασία στην οποία τα κράτη δεν είναι πλέον σημαντικά. Αλλά, στην πραγματικότητα, το κράτος είναι ο εγγυητής των αναγκαίων συνθηκών για την αναπαραγωγή του συστήματος. Είναι, για παράδειγμα, ο εγγυητής της βίας, το οποίο δεν είναι μικρό πράγμα. Η βία, αποτελεί ένα πολύ σημαντικό τρόπο αναπαραγωγής του καπιταλισμού, γιατί σε καμία περίπτωση δε ζούμε σε κοινωνίες όπου οι καπιταλιστικές αξίες μια για πάντα νομιμοποιημένες και αποδεκτές. Αντιθέτως, αυτές οι αξίες πρέπει διαρκώς να επιβάλλονται, συχνά δια της βίας. Το κράτος είναι επίσης ο εγγυητής της ιδιοκτησίας και των δικαιωμάτων στο έδαφος, τα οποία επίσης δεν είναι μικρό πράγμα, επειδή τα δικαιώματα ιδιοκτησίας εγκαθιδρύουν μορφές ελέγχου σε διάφορες πτυχές της ζωής μας. Οι διεκδικήσεις των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας αφορούν συγκεκριμένους τόπους, οι οποίοι ανήκουν σε συγκεκριμένα πρόσωπα ή ιδρύματα, τα οποία μπορεί, επίσης, να είναι και διεθνείς εταιρείες. Το κράτος, ως εκ τούτου, δεν είναι πέρα από την παγκοσμιοποίηση, αποτελεί, στην πραγματικότητα, την πιο συγκεκριμένη διάταξη εξουσιών ενάντια στην οποία εμείς πρέπει να αγωνιστούμε.

Χτίζοντας Δίκτυα Αντίστασης

Σταύρος Σταυρίδης: Είμαι συνεπώς πολύ καχύποπτος ή επιφυλακτικός όσον αφορά την ιδέα ότι εμείς μπορούμε να χτίσουμε τους δικούς μας μικρούς θύλακες της ετερότητας, τα δικά μας μικρά απελευθερωμένα οχυρά, τα οποία θα μας προστατεύουν από την εξουσία του κράτους. Δεν εννοώ ότι δεν είναι σημαντικό να χτίσουμε κοινότητες αντίστασης αλλά, αντί να τις διαμορφώνουμε ως απομο-

νωμένους θύλακες, εμείς πρέπει να προσπαθήσουμε να τις δούμε ως δυνητικά δίκτυα αντίστασης, που συλλογικά εκπροσωπούν ένα μέρος του αγώνα. Εάν επιμένετε να πιστεύετε ότι μια μεμονωμένη κοινότητα με τα δικά της κοινά και τη δική της κλειστή περίμετρο μπορεί να αποτελεί το φρούριο μιας απελευθερωμένης ετερότητας, τότε είναι βέβαιο ότι θα ηττηθείτε. Δεν μπορείς να αποφύγεις την καταστροφή που έρχεται από τη ισχύ του κράτους και των μηχανισμών του. Γι' αυτό, εμείς χρειάζεται να παράγουμε συνεργασίες μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων και να κατανοήσουμε τους εαυτούς μας όχι μόνο ως μέλη αυτών των κοινοτήτων. Εμείς πρέπει περισσότερο να κατανοήσουμε τους εαυτούς μας ως μέλη διαφορετικών κοινοτήτων που βρίσκονται σε μια διαδικασία ανάδυσης, διάπλασης.

An Architektur: Αλλά πώς μπορεί αυτό να οργανωθεί; Με τι μπορεί αυτό τελικά να μοιάζει;

Σταύρος Σταυριδής: Μια σύντομη απάντηση θα ήταν: με τη μορφή μιας ομοσπονδίας κοινοτήτων. Η λεπτομερέστερη απάντηση είναι ότι αυτό έχει να κάνει με τις συνθήκες του αγώνα. Νομίζω ότι δεν υποστηρίζουμε την αντικατάσταση του καπιταλιστικού κράτους από κάποιο άλλο είδος κράτους. Ερχόμαστε από μακρές παραδόσεις, και κομμουνιστικές και αναρχικές, που επεδίωκαν την καταστροφή του κράτους. Νομίζω ότι πρέπει να βρούμε τρόπους με τους σημερινούς αγώνες να μειώσουμε την παρουσία του κράτους, να υποχρεώσουμε το κράτος να αποσυρθεί, να αναγκάσουμε το κράτος να είναι λιγότερο βίαιο στις εκδηλώσεις του, να επιδιώξουμε την αποδέσμευση από το κράτος σε όλες του τις μορφές, οι οποίες συνδέονται με οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές εξουσίες. Αλλά, σίγουρα, το κράτος θα είναι εκεί μέχρι να συμβεί κάτι, το οποίο, πέρα από το άθροισμα των αγώνων να γεννήσει μια ποιοτικά νέα κοινωνική κατάσταση. Μεχρι τότε δεν μπορούμε να αγνοούμε την ύπαρξη του κράτους, διότι σχεδιάζει πάντα τις απαντήσεις του σε ό,τι επιλέγουμε να κάνουμε.

Εξελισσόμενες Διαπραγματεύσεις: Το πάρκο Ναβαρίνου στα Εξάρχεια, Αθήνα.

Massimo De Angelis: Ναι, συμφωνώ ότι είναι ζωτικής σημασίας. Το κράτος είναι παρόν σε όλες τις διαφορετικές διαδικασίες, αλλά είναι επίσης αλήθεια ότι πρέπει να βρούμε τρόπους να αποσυνδέσουμε αυτές τις εξουσίες. Ένα παράδειγμα είναι το κατειλημμένο πάρκο στα Εξάρχεια, ένα πάρκινγκ που μετατράπηκε σε πάρκο μέσω της εξελισσόμενης διαδικασίας του *commoning*. Η παρουσία του κράτους είναι προφανής, μόλις πενήντα μέτρα στη γωνία υπάρχει ένα ολόκληρο λεωφορείο γεμάτο με MAT και σειρές φρουρών. Ένα από τα προβλήματα σε σχέση με το πάρκο είναι ο τρόπος με τον οποίο οι δράσεις της αστυνομίας μπορούν να νομιμοποιηθούν χρησιμοποιώντας τις καταγγελίες για το πάρκο από τους γείτονες. Και υπάρχουν, φυσικά, λόγοι για να διαμαρτύρονται. Μερικοί από τους διοργανωτές του πάρκου μου είπαν ότι προφανώς κάθε βράδυ νεαροί «κολλάνε» εκεί, πίνοντας, λερώνοντας, κάνοντας θόρυβο κτλ. Οι διοργανωτές τους πλησίασαν, ζητώντας τους να μην το κάνουν αυτό. Και εκείνοι απάντησαν «είστε μπάτσοι;». Καλέστηκαν επίσης να συμμετέχουν στην συνέλευση κατά τη διάρκεια της εβδομάδας, αλλά δεν έδειξαν κανένα ενδιαφέρον. Σύμφωνα με κάποιους ανθρώπους, που τους πήρα συνέντευξη, αυτοί οι νεαροί δείχνουν μια ατομικιστική συμπεριφορά, την οποία έχουμε εσωτερικεύσει ζώντας σε καπιταλιστική κοινωνία, η ιδέα ότι αυτός είναι δικός μου χώρος, στον οποίο μπορώ να κάνω ό,τι θέλω –χωρίς, εάν σας αρέσει, μια διαδικασία *commoning* που θα εμπλέκει όλα τα θέματα της κοινότητας. Αλλά εσείς πρέπει με κάποιον τρόπο να αντιμετωπίσετε μαζί αυτό το πρόβλημα, εσείς δεν μπορείτε απλώς να εξαιρέτε αυτούς τους νεαρούς, όχι μόνο ως ζήτημα αρχής, αλλά επίσης επειδή θα ήταν εντελώς επιζήμιο να γίνει αυτό. Εάν απλώς τους αποκλείσετε από το πάρκο, έχετε αποτύχει να κάνετε το πάρκο έναν περιεκτικό χώρο. Εάν δεν τους αποκλείσετε και εκείνοι συνεχίζουν με τις πρακτικές τους, αυτό θα αποξενώσει την τοπική κοινωνία και θα παρέχουν ένα κίνητρο για την αστυνομία και θα νομιμοποιήσει τις

δράσεις της. Έτσι, σε μια τέτοια κατάσταση πρέπει να δείτε μερικές πρακτικές απαντήσεις σε αυτά τα κρίσιμα ζητήματα – δεν υπάρχουν χρυσοί κανόνες.

Σταύρος Σταυρίδης: Θα ήθελα να ερμηνεύσω την κατάσταση κάπως διαφορετικά. Αυτοί οι άνθρωποι, στους οποίους αναφέρεσαι, δεν είπαν ότι έχουν ένα δικαίωμα ως ατομικοί καταναλωτές να λερώνουν το πάρκο. Είπαν ότι το πάρκο είναι χώρος για την δική τους κοινότητα, χώρος για εναλλακτικό τρόπο ζωής ή για να χτίσεις εναλλακτικές πολιτικές πραγματικότητες. Αυτοί σαφώς αναφέρθηκαν σε κάποιου είδους *commoning*, αλλά μόνο σε μια συγκεκριμένη κοινότητα *commoners*. Και εδώ είναι το κρίσιμο ζήτημα: δεν θεωρούν τους γείτονες, ή τουλάχιστον τις συνήθειες των γειτόνων, ως μέρος της δικής τους κοινότητας. Ορισμένοι άνθρωποι αντιλαμβάνονται αυτόν τον χώρο ως ένα είδος απελευθερωμένου θύλακα στον οποίο δεν χρειάζεται να σκέφτονται για εκείνους τους άλλους που είναι απ' έξω. Διότι, τελικά, ποιοι είναι αυτοί οι άλλοι εκεί έξω; Είναι αυτοί που «πάνε στη δουλειά κάθε μέρα και δεν αντιστέκονται στο σύστημα».

Για μένα, σε τέτοιες περιστάσεις δοκιμαζόμαστε, δοκιμάζονται οι ιδέες μας για το τι σημαίνει να μοιράζεσαι ή τι σημαίνει να ζεις στο δημόσιο χώρο. Μπορούμε να συζητήσουμε το πάρκο ως μια περίπτωση αναδυόμενου εναλλακτικού δημόσιου χώρου. Και αυτός ο δημόσιος χώρος μπορεί να συσταθεί μόνο όταν η χρήση του μπορεί να παραμένει ανοικτή στην αμφισβήτηση. Οι δημόσιοι χώροι οι οποίοι δεν επιβάλουν απλώς τις αξίες της κυρίαρχης εξουσίας είναι αυτοί οι χώροι που παράγονται και κατοικούνται μέσα από διαπραγματεύσεις και ανταλλαγές μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Όσο η αμφισβήτηση του συγκεκριμένου χαρακτήρα και της χρήσης του εναλλακτικού δημόσιου χώρου δεν καταστρέφει τη συλλογική ελευθερία διαπραγματεύσεων μεταξύ ίσων, η αμφισβήτηση πρέπει να είναι καλοδεχούμενη. Πρέπει να είσαι ικανός να παράγεις χώρους όπου διαφορετικές μορφές [κοινωνικής] ζωής μπορούν να συνυπάρχουν με όρους αμοιβαίου σεβασμού. Γι' αυτό κάθε τέτοιος χώρος δεν μπορεί απλώς να ανήκει σε μια συγκεκριμένη κοινότητα

η οποία ορίζει τους κανόνες, πρέπει να υπάρχει μια διαρκής και ανοιχτή διαδικασία θέσπισης κανόνων.

Massimo De Angelis: Υπάρχουν δυο ζητήματα εδώ. Πρώτα από όλα, νομίζω αυτή η περίπτωση δείχνει ότι κάθε φορά που προσπαθούμε να παράγουμε κοινά, αυτό που επίσης χρειαζόμαστε είναι η παραγωγή μιας αντίστοιχης κοινότητας και αντίστοιχων σχέσεων που δημιουργούν κοινά (commoning). Το πάρκο Ναβαρίνου είναι ένα νέο κοινό και η κοινότητα δεν μπορεί απλώς να αποτελείται από τους διοργανωτές. Οι διοργανωτές θα πρέπει να διευκολύνουν τη συνάντηση διαφορετικών κοινοτήτων στο πάρκο, να προωθούν συναντήσεις, οι οποίες ενδεχομένως να οδηγήσουν σε πιο σταθερές μορφές commoning. Έτσι, όταν μιλάμε για αναδυόμενα κοινά, όπως αυτό, μιλάμε για χώρους διαπραγμάτευσης μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων, τη βασική γραμμή αυτού στο οποίο ο Σταύρος αναφέρθηκε ως «δημόσιος χώρος». Ακόμα δεν μπορούμε να μιλάμε για το πάρκο ως «δημόσιο χώρο» με τη συνηθισμένη έννοια, ως έναν ελεύθερο για όλους χώρο, για τον οποίο τα άτομα δεν χρειάζεται να αναλάβουν καμία ευθύνη, όπως ένα πάρκο που το διαχειρίζεται μια τοπική αρχή.

Το δεύτερο σημείο είναι ότι ένα ακόμα βασικό στοιχείο του commoning μπορεί να εξηγηθεί με το παράδειγμα του πάρκου – ο ρόλος της αναπαραγωγής. Έχουμε μάθει από τις φεμινίστριες καθ' όλη τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών ότι για κάθε ορατή εργασία παραγωγής υπάρχει μια αόρατη εργασία αναπαραγωγής. Οι άνθρωποι που θέλουν να κρατήσουν το πάρκο πρέπει να δουλέψουν σκληρά για την αναπαραγωγή του. Αυτό δεν σημαίνει απλώς να καθαρίζουν διαρκώς τον χώρο, αλλά να αναπαράγουν την νομιμότητα να διεκδικείται ο χώρος απέναντι στη κοινότητα, απέναντι στην αστυνομία και ούτω καθ' εξής. Σκεπτόμενοι την εργασία της αναπαραγωγής, πρόκειται για μια από τις πιο σημαντικές πτυχές του commoning. Πώς θα μπορέσουν οι διαφορετικές κοινότητες γύρω από αυτό το πάρκο να έρθουν κοντά, να μοιραστούν την εργασία της αναπαραγωγής; Αυτό αποτελεί ένα κρίσιμο τεστ για κάθε κοινό.

Πέρα από την Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία : Η συλλογική αυτό-κυβέρνηση των Ζαπατίστας.

An Architektur: Αλλά πώς μπορούμε να φανταστούμε αυτή τη συνεχή διαδικασία διαπραγματεύσεων αν όχι σε ένα σχετικά περιορισμένο τοπικό επίπεδο;

Σταύρος Σταυρίδης: Για μένα, αυτό δεν αποτελεί πρωτίστως ζήτημα κλίμακας αλλά ζήτημα θεμελιωδών αρχών μέσω των οποίων επιδιώκουμε να ορίσουμε το commoning. Εάν όμως θέλετε να μιλήσουμε για μεγάλης κλίμακας πρωτοβουλίες, θα ήθελα να αναφέρω το κίνημα των Ζαπατίστας. Για τους Ζαπατίστας, η διαδικασία των διαπραγματεύσεων παίρνει δύο μορφές: ενδοκοινοτικές διαπραγματεύσεις, οι οποίες εμπλέκουν ανθρώπους που συμμετέχουν σε συνελεύσεις, και διαπραγματεύσεις με το κράτος, οι οποίες περιλαμβάνουν την εκλογή αντιπροσώπων. Η δεύτερη μορφή απότομα εγκαταλείφθηκε, καθώς το κράτος επέλεξε να αγνοήσει κάθε συμφωνία που είχε επιτευχθεί. Αλλά οι διαδικασίες ενδοκοινοτικών διαπραγματεύσεων έχουν εξελιχθεί σε μια πραγματικά εναλλακτική μορφή συλλογικής αυτοδιοίκησης. Οι Ζαπατίστας έχουν δημιουργήσει αυτόνομες περιοχές εντός της επικράτειας του Μεξικανικού κράτους με σκοπό να παρέχουν στους ανθρώπους την ευκαιρία να συμμετέχουν πραγματικά στην αυτοδιοίκηση αυτών των περιοχών. Όχι απλώς να συμμετέχουν σε ένα είδος αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, αλλά να εμπλέκονται πραγματικά. Στις αυτόνομες κοινότητες θεσπίστηκε ένα σύστημα κυκλικής εναλλαγής ατόμων στις θέσεις της διοίκησης, το οποίο μπορεί να φαίνεται αρκετά περίεργο σε εμάς, γιατί προβλέπει αλλαγή κάθε δεκαπέντε ή τριάντα μέρες. Έτσι, όταν αποκτήσεις μια θέση τοπικής αρχής σε ένα μικρό δήμο, τότε, μόλις αρχίζεις να γνωρίζεις ποια είναι τα προβλήματα και πώς να εμπλακείς μαζί τους, πρέπει να παραχωρήσεις τη θέση σου σε ένα άλλο πρόσωπο. Είναι αυτό λογικό; Μήπως αυτό το σύστημα φέρνει αποτελέσματα παρόμοια με άλλες μορφές διακυβέρνησης ή απλώς προκαλεί χάος; Οι Ζαπατίστας επιμένουν ότι είναι πιο ση-

μαντικό να έρχονται όλοι οι άνθρωποι σε αυτές τις θέσεις και να εκπαιδεύονται σε εκείνη τη μορφή διοίκησης, η οποία εκφράζει την ιδέα «διοικώ υπακούοντας στην κοινότητα» (*mandar obedeciendo*). Το εκ περιτροπής σύστημα εμποδίζει αποτελεσματικά κάθε μορφή συσσώρευσης ατομικής εξουσίας. Αυτό το σύστημα ενδεχομένως να μην είναι το πιο αποτελεσματικό με όρους διοίκησης, αλλά είναι αποτελεσματικό με όρους δόμησης και βιωσιμότητας της ιδέας μιας κοινότητας διαπραγμάτευσης και αμοιβαίου σεβασμού.

Ναι, το να θεσπίζεις κανόνες και να τους επιβάλλεις είναι πιο αποτελεσματικό, αλλά είναι πιο σημαντική η συλλογική συμμετοχή στη διαδικασία δημιουργίας και ελέγχου των κανόνων, εάν επιμένουμε σε μια διαφορετική κοινωνία. Πρέπει να πάμε πέρα από την ιδέα της δημοκρατίας του «αυτή είναι η άποψη μου, αυτή είναι η άποψη σου - ποιος κερδίζει;» Πρέπει να βρούμε τρόπους να δώσουμε χώρο στο να διαπραγματευτούμε τις διαφορές. Ίσως τείνω να επιμένω υπερτονίζοντας το ρόλο των μέσων και όχι την αποτελεσματικότητα της διαδικασίας, την πραγματική διαδικασία, και όχι το κομμάτι των αποτελεσμάτων. Υπάρχουν, φυσικά, πολλά προβλήματα στο διοικητικό σύστημα των Ζαπατίστας αλλά όλοι αυτοί οι δήμοι είναι μάλλον δείγματα ενός νέου κόσμου, ο οποίος προσπαθεί να αναδυθεί, παρά πρότυπα σύμφωνα με τα οποία θα πρέπει να φτιαχτεί κάθε τέτοιος κόσμος.

Μπορούμε επίσης να πάρουμε ως παράδειγμα την εξέγερση στην Oaxaca, η οποία είχε πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Αυτοί οι άνθρωποι δημιούργησαν μια πραγματική πόλη-κομμούνια, η οποία είναι για μένα ίσως σημαντικότερη ακόμη και από την ένδοξη κομμούνια του Παρισιού. Είχαμε εδώ στην Αθήνα μια πολύ ενδιαφέρουσα παρουσίαση από κάποιον από την Oaxaca, που μας εξήγησε ότι εκείνες τις μέρες συνειδητοποίησαν ότι «μπορούν να κάνουν και χωρίς αυτούς» -κι όταν έλεγαν «αυτούς», εννοούσαν το κράτος, την εξουσία, τις αρχές. Μπορούσαν να λειτουργούν την πόλη συλλογικά χρησιμοποιώντας μέσα που μοιράζονταν από κοινού. Είχαν σχολεία και από την αρχή κατέλαβαν ραδιοφωνικούς και τηλεοπτικούς σταθμούς. Μπορούσαν να λειτουργήσουν την πόλη

αντιμετωπίζοντας όλες τις περιπλοκές που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία. Η Οαχασα είναι μια μάλλον μικρή πόλη με περίπου 600.000 κατοίκους και φυσικά δεν είναι Παρίσι. Αλλά είχαμε την ευκαιρία να δούμε τέτοιου είδους πειράματα, νέες μορφές αυτό-οργάνωσης οι οποίες μπόρεσαν να παράγουν νέες μορφές ζωής παρόλο που η εξέγερση στην Οαχασα καταπνίγηκε βάνουσα. Αλλά, μιλώντας γενικότερα, μέχρι να δούμε να αναδύονται αυτές οι νέες μορφές δεν ξέρουμε με τι μπορεί να μοιάζουν. Και πιστεύω ότι πρέπει να το αποδεχτούμε αυτό!

Περί των Αρχών : Συνδέοντας το Λόγο με τη Πράξη

An Architektur: Σταύρο, ανέφερες ότι το διοικητικό και εκ περιτροπής σύστημα των Ζαπατίστας δε θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως πρότυπο αυτού που θα πρέπει να έρθει. Σημαίνει αυτό ότι αρνείσαι κάθε ιδέα να σκεφτούμε μοντέλα για τη μελλοντική κοινωνία;

Σταύρος Σταυριδής: Νομίζω ότι δεν πρόκειται για την αναζήτηση μοντέλων. Εμείς δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπάρχει κάποιου είδους μοντέλο ή ότι πρέπει να αγωνιστούμε για αυτό. Αλλά ναι, χρειαζόμαστε κάποιου είδους κατευθυντήριες αρχές. Για μένα, ωστόσο, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι τα κοινά δεν μπορεί να αντιμετωπίζονται ως μια αφηρημένη ιδέα, είναι άρρηκτα συνυφασμένα με τις υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας. Το πρόβλημα είναι πώς μπορούμε να αναπτύξουμε αρχές μέσω των οποίων μπορούμε να κρίνουμε ποιές κοινότητες πράγματι αγωνίζονται για τα κοινά. Ή το αντίθετο: μπορούν αγώνες για τα κοινά επίσης να είναι ενάντια σε χειραφετητικούς αγώνες; Πώς το αξιολογούμε αυτό; Νομίζω ότι σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους, και όχι παρακολουθώντας την τυχαιότητα των περιστάσεων, μπορεί να διαμορφώνεις αρχές με τις οποίες μπορείς να κρίνεις. Για παράδειγμα, σε γειτονιές της μεσαίας τάξης, οι οποίες τείνουν να διατηρήσουν τον χαρακτήρα τους ως θύλακες, μπορούν να γεννηθούν κοινότητες που αγωνίζονται για κοινά τους αλλά ενάντια στην ιδέα της χειραφέτησης. Ο τρόπος

που εννοούν τα κοινά προϋποθέτει μια κοινότητα όμοιων ανθρώπων, κοινότητα, επομένως, αποκλεισμού και προνομίων.

Οι αρχές, ωστόσο, δεν είναι μόνο αφηρημένες έννοιες και χειρονομίες. Θα πρέπει να ειπωθούν σε σχέση με το άτομο ή το συλλογικό υποκείμενο το οποίο αναφέρεται σε αυτές τις αρχές σε συγκεκριμένες τοποθετήσεις και πράξεις. Γι' αυτό, η αναφορά σε αρχές πρέπει να ερμηνευθεί ως μια μορφή επιτελεστικής χειρονομίας. Εάν πρόκειται να πω ότι είμαι υπερ ή ενάντια σε αυτές τις αρχές, τι θα σημαίνει αυτό για την πρακτική μου; Οι αρχές δεν είναι σημαντικές μόνο στο να κρίνουμε αφηρημένα ασυνάρτητα περιεχόμενα αλλά επίσης επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο συνδέεται ο λόγος με την πράξη. Για παράδειγμα, εάν ο πρωθυπουργός της Ελλάδας λέει σε ένα προεκλογικό λόγο ότι θέλει να εξαλείψει όλα τα προνόμια, εμείς φυσικά ξέρουμε ότι εννοεί μόνο ορισμένα προνόμια, ορισμένων ανθρώπων. Έτσι, αυτό που είναι σημαντικό δεν είναι μόνο η διατύπωση των αρχών, αλλά επίσης οι συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτή η διατύπωση αποκτά νόημα. Γι' αυτό μιλάω για αρχές θεωρώντας ότι ανήκουμε στην ίδια πλευρά. Φυσικά, είμαι βέβαιος ότι μπαίνουμε σε αυτήν τη συζήτηση φέροντας τα ίχνη αγώνων συγκεκριμένων, αλλιώς θα ήταν μια απλή ακαδημαϊκή συζήτηση.

Εάν μείνουμε μόνοι, τι θα κάνουμε;

An Architektur: Ας φανταστούμε ότι μείναμε μόνοι, τι θα κάναμε; Θα εξακολουθούσαμε να χρειαζόμαστε το κράτος ως μια συνολική δομή ή θα το θεωρούσαμε αντίπαλο; Θα έπρεπε να μορφοποιηθούμε ένα κράτος δικό μας, να χτίσουμε κοινότητες βασισμένες στα κοινά ή να γυρίσουμε σε εγωιστικές μορφές ζωής; Ίσως αυτή η άσκηση μπορεί να μας πάει λίγο πιο πέρα...

Massimo De Angelis: Τολμώ να πω ότι «εάν μείνουμε μόνοι», τότε μπορούμε λίγο πολύ να κάνουμε τα ίδια πράγματα όπως είμαστε σήμερα: να συνεχίσουμε τον αγώνα μέχρι να επαναπρογραμματίσουμε τους εαυτούς μας να στηρίξουν διαφορετικούς τύπους

σχέσεων. Με αλλά λόγια, μπορείτε να υποθέσετε ότι «έχουμε μείνει μόνοι μας» και ακόμα δουλεύουμε σε αυτόματο πιλότο επειδή κανένας δεν ξέρει τι άλλο να κάνει. Υπάρχουν πολλά να μάθουμε. Υπάρχουν πολλές προκαταλήψεις που έχουμε χτίσει –τουλάχιστον σε μεγάλο βαθμό- καθώς έχουμε γίνει homo economicus, με υπολογισμούς κόστους - οφέλους με χρηματικούς όρους. Υπάρχουν πολλά σκουπίδια που πρέπει να πεταχτούν, άλλα που πρέπει να επανεξεταστούν και άλλα που ακόμα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε.

Ωστόσο, ο αυτόματος πιλότος δεν μπορεί να κρατήσει για πάντα. Για να αναπτυχθεί, το καπιταλιστικό σύστημα πρέπει να περιφράξει, αλλά οι περιφράξεις συνεπάγονται στρατηγικές δράσεις από την πλευρά του κεφαλαίου. Με την έλλειψη αυτή, στα πλαίσια της υπόθεσης ότι «έχουμε μείνει μόνοι», το σύστημα θα βρεθεί σε στασιμότητα και τότε εκατομμύρια ανθρώπων θα αναρωτηθούν: και τώρα τι; Πώς αναπαράγουμε τις ζωές μας; Η ερώτηση που πρέπει επειγόντως να μας προβληματίσει στο σημερινό πλαίσιο θα εμφανίζεται φυσικά (λίγο-πολύ παράλογο) στην πρόταση που κάνατε. Δεν υπάρχει εύκολη απάντηση την οποία οι άνθρωποι θα μπορούσαν να δώσουν. Μεταξύ άλλων, θα εξαρτηθεί πολύ από τις σχέσεις εξουσίας εντός των υπαρκτών ιεραρχιών, επειδή, ακόμα και εάν «έχουμε μείνει μόνοι», οι άνθρωποι θα εξακολουθούν να διαχωρίζονται σε ιεραρχίες εξουσίας. Αλλά ένα πράγμα που είναι σίγουρο για μένα είναι ότι οι κάτοικοι των πόλεων, ειδικά στο βορρά, θα πρέπει να ξεκινήσουν να καλλιεργούν μόνοι τους περισσότερη τροφή, να μειώσουν τους ρυθμούς ζωής, κάποιοι να επιστρέψουν στην ύπαιθρο και να κοιτάζονται στα μάτια πιο συχνά. Αυτό διότι το «να μείνουν μόνοι» θα συνεπαγόταν το τέλος των τύπων αλληλεξάρτησης που συνθέτονται από τις τρέχουσες κρατικές πολιτικές. Ποιες νέες μορφές αλληλεξάρτησης πρέπει να αναδυθούν; Ποιος ξέρει. Αλλά η αληθινή ερώτηση είναι: ποιες νέες μορφές αλληλεξάρτησης μπορούν να αναδυθούν με δεδομένο ότι δε θα μείνουμε ποτέ μόνοι;

Όσον αφορά το άλλο σκέλος της ερώτησής σας, ναι εμείς θα μπορούσαμε να προβλέψουμε την εμφάνιση ενός «κράτους», αλλά όχι απαραίτητα με τις τραγικές μορφές που το έχουμε γνωρίσει.

Ο ρατιοναλιστικός πυρήνας του «κράτους» είναι το βασίλειο των συμφραζομένων –οι διατάξεις των καθημερινών λειτουργιών των commoners. Από την προοπτική των κλειστών συστημάτων των κοινών σε όλο και μεγαλύτερες κλίμακες, το κράτος μπορεί να γίνει αντιληπτό ως ο τρόπος του από τα κάτω προς τα πάνω, μέσω του οποίου οι commoners θα θεσπίζουν, θα παρακολουθούν και θα ενισχύουν τους βασικούς συλλογικούς κανόνες εντός των κοινών. Αλλά φυσικά η σημασία της θέσπισης, παρακολούθησης και-ειδικά-της ενίσχυσης - επιβολής ίσως να είναι διαφορετική από αυτό που σημαίνει σήμερα.

Σταύρος Σταυρίδης: Ας υποθέσουμε ότι έχουμε μείνει μόνοι, πράγμα το οποίο δε νομίζω ότι μπορεί ποτέ να συμβεί. Αλλά τέλος πάντων. Θα σημαίνει αυτό ότι θα είμαστε σε μια κατάσταση όπου θα μπορούμε απλά να θεσπίσουμε τις δικές μας αρχές, τις δικές μας μορφές κοινών, ότι θα είμαστε σε μια κατάσταση που θα γίνουμε αυτόματα ίσοι; Φυσικά όχι.

Ένα καλό παράδειγμα είναι η περίπτωση των κατειλημμένων εργοστασίων στην Αργεντινή. Εκεί, οι εργάτες αφέθηκαν μόνοι τους κατά μία έννοια, χωρίς διαχειριστές, λογιστές και μηχανικούς και χωρίς επαγγελματική γνώση στη διαχείριση των διαφόρων πτυχών της παραγωγής. Έπρεπε να αναπτύξουν ικανότητες που δεν είχαν πιο πριν. Μια γυναίκα, για παράδειγμα, είπε ότι το βασικό της πρόβλημα ώστε να εκπαιδευτεί στα απαραίτητα λογισμικά προγράμματα για να γίνει λογιστής του κατειλημμένου εργοστασίου, ήταν ότι έπρεπε να μάθει να διαβάζει και να γράφει. Φαντασθείτε λοιπόν την απόσταση που έπρεπε να διανύσει! Και τελικά, χωρίς να το θέλει, εξαιτίας της νέας της εκπαίδευσης, έγινε μια από τις λίγες εργάτριες, που μπορούσαν να οδηγήσουν την παραγωγή και να αναπτύξουν στρατηγικές για το εργοστάσιο. Παρόλο που δεν τις επέβαλε στους άλλους, που συνέχισαν να δουλεύουν στη γραμμή συναρμολόγησης και δεν ανέπτυξαν παρόμοιες ικανότητες, αυτή έγινε ένα είδος προνομιούχου ατόμου. Ως εκ τούτου, δεν έχει σημασία πόση ισονομία έχει η συνέλευση, τελικά αναπτύσσονται τα ίδια προβλήματα που είχες και

πριν. Έχεις διαχωρισμό των ανθρώπων, ο οποίος είναι αποτέλεσμα υλικών συνθηκών. Γι' αυτό, πρέπει να αναπτύξεις τα μέσα να παλέψεις αυτή την κατάσταση. Εκτός από την παραγωγή των κοινών, πρέπει να δοθεί η δύναμη στους ανθρώπους για να έχουν το δικό τους μερίδιο στην παραγωγική διαδικασία αυτών των κοινών –όχι μόνο με όρους οικονομικών σχέσεων αλλά επίσης με όρους κοινωνικοποίησης της γνώσης. Πρέπει να διασφαλιστεί ότι ο καθένας είναι ικανός να μιλά και να σκέφτεται, να πληροφορείται και να συμμετέχει. Όλα αυτά τα προβλήματα εμφανίστηκαν σε ένα κατελιγμένο εργοστάσιο στην Αργεντινή, όχι σε μια μελλοντική κοινωνία.

Ανθρωπολογικές μελέτες έχουν αποδείξει ότι έχουν υπάρξει και ακόμα υπάρχουν κοινωνίες μοιράσματος και με σχέσεις που δημιουργούν κοινά (commoning) και ότι αυτές οι κοινωνίες –ανεξάρτητα εάν είναι τροφοσυλλέκτες ή κυνηγοί– όχι μόνο αντιλαμβάνονται την ιδιοκτησία με όρους κοινοτικού αγαθού, αλλά έχουν επίσης αναπτύξει μια συγκεκριμένη μορφή περιορισμού της συσσώρευσης εξουσίας. Έχουν δημιουργήσει μορφές ρύθμισης των σχέσεων εξουσίας μέσω των οποίων εμποδίζουν κάποιον από το να γίνει αρχηγός. Έπρεπε να αναγνωρίσουν το γεγονός ότι οι άνθρωποι δεν έχουν ίσες αντοχές ή ικανότητες και την ίδια στιγμή έπρεπε να αναπτύξουν εκείνους τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν συλλογικά να εμποδίσουν αυτές τις διαφορές από το να γίνουν διαχωριστικά εμπόδια μεταξύ των ανθρώπων, εμπόδια τα οποία σταδιακά δημιουργούν εξουσιαστικές ασυμμετρίες. Εδώ βλέπεις την ιδέα των κοινών όχι μόνο ως ζήτημα σχέσεων εξουσίας αλλά επίσης ως ζήτημα διανομής της εξουσίας.

Έτσι, ερχόμενος στην ερώτησή σας: όταν μείνουμε μόνοι, έχουμε να αντιμετωπίσουμε με την πραγματικότητα ότι δεν είμαστε ίσοι σε κάθε μας πτυχή. Για να επιτευχθεί αυτή η ισότητα, πρέπει να προβούμε σε χειρονομίες –όχι μόνο κανόνες– αλλά και χειρονομίες οι οποίες δεν βασίζονται σε υπολογισμούς μηδενικού αθροίσματος. Μερικές φορές, κάποιος πρέπει να προσφέρει περισσότερο, όχι επειδή υποχρεώνει τον εαυτό του ή τον εαυτό της αλλά επειδή αυτός ή αυτή επιλέγει να το κάνει. Για παράδειγμα, εγώ σέβομαι

ότι εσείς δεν μπορείτε να μιλάτε όπως εγώ, γι' αυτό στέκομαι πίσω και σας ζητώ να μιλήσετε σε αυτήν τη μεγάλη συνέλευση. Το κάνω αυτό γνωρίζοντας ότι κατέχω αυτού του είδους την προνομιακή ικανότητα της ομιλίας λόγω εκπαίδευσης ή ταλέντου. Αυτό δεν είναι ακριβώς ένα κοινό, εδώ είναι που τελειώνουν τα κοινά και αρχίζουν τα δώρα – για να μοιράζεσαι πρέπει να είσαι ικανός να κάνεις δώρα. Το να αναπτυχθεί μια κοινωνία ισότητας δεν σημαίνει ισοπέδωση αλλά διατήρηση της ικανότητας του καθενός να συμμετέχει σε μια κοινότητα, και αυτό δεν είναι κάτι το οποίο συμβαίνει χωρίς προσπάθεια. Η ισότητα είναι μια διαδικασία, όχι ένα καθεστώς. Κάποιοι ίσως χρειαστεί να κάνουν «παραχωρήσεις» ώστε να επιτραπεί σε άλλους –αυτούς που έχουν λιγότερα πλεονεκτήματα- να μπορέσουν να εκφράσουν τις δικές τους ανάγκες και όνειρα.

Massimo De Angelis: Νομίζω ότι τα δώρα και τα κοινά ίσως να μην αποτελούν δύο διαδικασίες εξωτερικές η μια της άλλης. Τα «δώρα» μπορεί να είναι ιδιοκτησία των κοινών, ειδικά εάν δεν τα θεωρούμε σταθερές οντότητες αλλά διαδικασίες και σχέσεις που δημιουργούν κοινά-commoning. Η διαδικασία ορισμού του «τι», «πώς» και «ποιοι» των κοινών επίσης μπορεί να περιλαμβάνει πράξεις δωροδοκίας και γενναιοδωρίας. Ωστόσο, αυτά μπορεί να δίνονται χωρίς προσδοκίες επιστροφής. Ωστόσο, από όσο ξέρουμε, τα δώρα, ως πράξη γενναιοδωρίας είναι συχνά μέρος ανταλλαγών, όπου περιμένεις κάτι να επιστραφεί.

Αρένες για την σύσταση των κοινών και τα όρια τους

Massimo De Angelis: Το κατειλημμένο εργοστάσιο, για το οποίο μόλις μιλήσαμε, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μια αρένας στην οποία έχουμε την δυνατότητα να παράγουμε κοινά, όχι μόνο μέσω του να κάνουμε χειρονομίες δώρων αλλά επίσης στρέφοντας τη δημιουργική επανάληψη αυτών των χειρονομιών σε νέους θεσμούς. Και αυτές οι αρένες του commoning υπάρχουν παντού εν δυνάμει. Ωστόσο, κάθε αρένα έχει τα δικά της ιδιαίτερα όρια –

μαζί εσωτερικά και εξωτερικά. Στην περίπτωση του κατειλημμένου εργοστασίου, τα εσωτερικά όρια δίνονται από την καταληψιακή κοινότητα των εργατών, οι οποίοι πρέπει να εξετάσουν τη σχέση τους με το εξωτερικό, τους ανέργους, τις γειτονικές κοινότητες και ούτω κάθε εξής. Οι επιλογές που έγιναν εδώ μπορεί επίσης να επηρεάσουν τους τύπους των σχέσεων και τη συνάρθρωση με άλλες commoning αρένες.

Ένα άλλο όριο το οποίο εμφανίζεται σε όλες τις πιθανές αρένες του commoning, και το οποίο θέτει περιορισμούς στις προσπάθειες των commoners, βρίσκεται έξω από αυτούς και δίνεται από το διάχυτο χαρακτήρα των καπιταλιστικών μέτρων και αξιών. Για παράδειγμα, η απόφαση των εργατών να κρατήσουν την παραγωγή συνεπάγεται σε κάποιο βαθμό ότι αποδέχονται τις υπολογιστικές διαδικασίες που δίνονται από την καπιταλιστική αγορά και οι οποίες θέτουν συγκεκριμένους περιορισμούς στους εργάτες, όπως η ανάγκη να διατηρούνται ανταγωνιστικοί, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό. Ξαφνικά, έπρεπε αυτοί να αρχίσουν να αυτό-οργανώνουν την εκμετάλλευσή τους, και αυτό είναι ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε σε αυτής της μορφής τις πρωτοβουλίες, ένα ζήτημα το οποίο μπορεί να αντιμετωπιστεί όταν εμφανίζεται ένας πολύ μεγαλύτερος αριθμός αρένων commoning και απαιτείται εφευρετικότητα για την συνάρθρωσή τους.

Αλλά πριν φτάσουμε σε αυτό το όριο που τίθεται από έξω, υπάρχουν ακόμη πολλά περιθώρια για συγκρότηση, ανάπτυξη και συνάρθρωση των υποκειμενικοτήτων εντός των αρένων του commoning. Αυτό θέτει το ερώτημα του πού βρίσκονται η υπευθυνότητα και οι αντίστοιχες ευκαιρίες μας. Εάν το όριο που τίθεται απ' έξω στην αρένα του commoning είναι το «όχι» του κεφαλαίου που προϋποθέτει το «ναι» των κοινών, δηλαδή σε πιο βαθμό μπορεί το συνθετικό μας κίνημα (constituent movement) να αποτελεί μια θετική δύναμη η οποία λέει «όχι» στο «όχι» του κεφαλαίου.

An Architektur: Αλλά τότε, ποτέ θα μπορέσει να επιτευχθεί μια ποιοτική διαφορά τέτοια που θα είμαστε ικανοί να αντισταθούμε

στους μηχανισμούς της ποινικοποίησης, των πειρασμών και της διακυβέρνησης για τους οποίους μίλησε πριν ο Massimo; Τι θα συνέβαινε εάν τα μισά εργοστάσια ήταν αυτοοργανωμένα;

Σταύρος Σταυρίδης: Δεν ξέρω πότε θα επιτευχθεί μια ποιοτική διαφορά. Το 50% είναι μια παράτολμη εικασία! Οποσδήποτε θα έκανε μεγάλη διαφορά. Αλλά νομίζω ότι και ένα πολύ μικρό ποσοστό κάνει επίσης τη διαφορά. Όχι με όρους παραγωγής θυλάκων ετερότητας περικυκλωμένους από την καπιταλιστική αγορά, αλλά ως περιπτώσεις συλλογικών πειραμάτων μέσω των οποίων μπορείς επίσης να πείσεις τους ανθρώπους ότι ένας άλλος κόσμος είναι εφικτός. Και αυτοί οι άνθρωποι στα αργεντίνικα εργοστάσια είχαν πράγματι καταφέρει να διαχειρίζονται την παραγωγή με τέτοια είδη πειραμάτων, όχι επειδή είχαν ιδεολογικά συμφωνήσει στη μορφή της κοινωνίας για την οποία πάλευαν, αλλά επειδή αυθεντικά παρήγαγαν τις δικές τους μορφές καθημερινής αντίστασης, από την ανάγκη να προστατέψουν τις δουλειές τους μετά τη σοβαρή κρίση. Πολλές φορές, έπρεπε να επανακαλύψουν το έδαφος πάνω στο οποίο να χτίσουν τη δική τους συλλογικά βιώσιμη αυτονομία. Η δύναμη, ωστόσο, αυτού του πειράματος βρίσκεται στην πιθανότητα να εξαπλωθεί – εάν συνεχίσει να αυτοπεριφράσσεται στην οχυρωματική περίμετρο ενός εναλλακτικού θύλακα, είναι καταδικασμένο να αποτύχει.

Πιστεύω ότι, εάν δούμε και δοκιμάσουμε τέτοιου τύπου πειράματα, μπορούμε ακόμα να ελπίζουμε για έναν άλλον κόσμο και να έχουμε στοιχεία-ίχνη αυτού του κόσμου σήμερα. Είναι σημαντικό να δοκιμάζουμε θραύσματα αυτού του μέλλοντος στους αγώνες μας, έτσι άλλωστε μπορούμε και να τα κριτικάρουμε – και νομίζω ότι αυτά τα συλλογικά πειράματα είναι κάπως διαφορετικά από τα εναλλακτικά κινήματα του '70. Αγωνιζόμαστε ακόμα για την ανάπτυξη διαφορετικών περιβαλλόντων ζωής, τα οποία μπορούν να περιγραφούν ως οι δικές μας «Christianias»; Για μένα, η διαφορά βρίσκεται στον πορώδη χαρακτήρα των σημερινών πειραμάτων, στο ότι οι περιοχές πειραματισμού διαχέονται σε όλη την κοινωνία.

Εάν μπορούμε να φανταστούμε τέτοιους χώρους μόνο ως απελευθερωμένα οχυρά τότε τέτοιες προσπάθειες είναι καταδικασμένες να χάσουν. Και υπάρχει ξανά κάτι ανάλογο που μπορούμε να μάθουμε απο το κίνημα των Ζαπατίστας: ότι προσπαθούμε να δημιουργήσουμε ένα είδος υβριδικής κοινωνίας, υπό την έννοια ότι είναι μαζί προ-βιομηχανική και μετα-βιομηχανική, μαζί προ-καπιταλιστική και μετα-καπιταλιστική. Για μένα αυτή, η -εάν θέλετε- μη ξεκάθαρη κατάσταση, η οποία, φυσικά, είναι ασαφής μόνο και μόνο λόγω της παγωμένης και περιορισμένης αντίληψής μας για την κοινωνία, είναι πολύ σημαντική.

Η εξέγερση του Δεκέμβρη στην Αθήνα

An Architektur: Πώς θα μπορούσατε, σε σχέση με τα παραπάνω, να περιγράψετε την αθηναϊκή εξέγερση του τελευταίου Δεκέμβρη; Τουλάχιστον στη Γερμανία, πολλή έμφαση δόθηκε στο ξέσπασμα της βίας. Τι πιστεύετε γι' αυτό που συνέβη; Έχουν αλλάξει τα πράγματα από τότε;

Σταύρος Σταυρίδης: Ένα από τα πράγματα που έχω παρατηρήσει είναι ότι στην αρχή και οι αριστεροί και οι αναρχικοί δεν ήξεραν τι να κάνουν. Δεν ήταν προετοιμασμένοι για μια τέτοιου είδους εξέγερση, η οποία δε συνέβη στον πάτο της κοινωνίας. Ενεπλάκησαν νέα παιδιά από κάθε είδους σχολείο. Φυσικά υπήρχαν μετανάστες που έλαβαν μέρος αλλά δεν ήταν μια εξέγερση μεταναστών. Φυσικά υπήρχαν πολλοί άνθρωποι που υποφέρουν από στερήσεις και αδικία αλλά δεν ήταν μια εξέγερση τύπου «banlieue». Αυτό ήταν κάτι περίεργο, με κάποιο τρόπο μια πρωτόγνωρη εξέγερση. Χωρίς κέντρο, μόνο συλλογικά δίκτυα, χωρίς ένα συγκεκριμένο σημείο από το οποίο να εκπέμπονται οι δράσεις. Οι ιδέες απλώς διαχέονταν σε όλη την Ελλάδα και υπήρχαν πρωτοβουλίες που δεν μπορούσες να φανταστείς λίγους μήνες πριν, πολλές δράσεις χωρίς όνομα ή με αυτοσχέδιες συλλογικές υπογραφές. Για παράδειγμα, στη Σύρο, ένα νησί με μεγάλη παράδοση σε εργατικούς αγώνες, οι

μαθητές περικύκλωσαν το τοπικό αστυνομικό τμήμα και απαίτησαν να βγουν έξω οι αστυνομικοί, να βγάλουν τα καπέλα τους και να ζητήσουν συγνώμη για ό,τι έγινε. Και αυτοί το κάνανε, αναγκάστηκαν να το κάνουν. Βγήκαν έξω σε πλήρη σχηματισμό. Αυτό είναι κάτι πέρα από κάθε φαντασία.

Αυτή η πολυκεντρική έκρηξη της συλλογικής δράσης, που προσφέρει φευγαλέες όψεις ενός κοινωνικού κινήματος, το οποίο χρησιμοποιεί τρόπους που αντιστοιχούν σε ένα χειραφετητικό σκοπό, είναι αυτό που ,τουλάχιστον στη δίκη μου αντίληψη, είναι το νέο, είναι αυτό που ενέπνευσε τόσους πολλούς ανθρώπους σε όλο τον κόσμο. Εγώ τείνω να είμαι λίγο πιο αισιόδοξος μετά από όσα έγιναν. Επιτρέψτε μου όμως να μην υπερεκτιμώ ταυτόχρονα αυτό που είναι νέο, υπάρχουν επίσης μερικά πολύ δυσάρεστα οικεία πράγματα που συνέβησαν. Μπορούσες να δεις μερικές «βοναπαρτιστικές» ομάδες να συμπεριφέρονται σαν να είναι αυτές που καθοδηγούσαν την όλη κατάσταση. Αλλά αυτό ήταν ένα ψέμα, απλώς αυτοί το πίστευαν.

Αυτό που είναι επίσης σημαντικό είναι το πνεύμα της συλλογικοποίησης. Πολύμορφες δράσεις δεν συνέβησαν μόνο κατά τη διάρκεια των ημερών του Δεκέμβρη. Ακολουθώντας την δεκεμβριανή εξέγερση, κάτι ποιοτικά νέο συνέβη σε διάφορες πρωτοβουλίες. Πάρτε για παράδειγμα την πρωτοβουλία για το πάρκο Ναβαρίνου στα Εξάρχεια. Κάτι τέτοιο δεν θα ήταν εφικτό χωρίς την εμπειρία του Δεκέμβρη. Φυσικά, πολλά αναρχικά και αριστεριστικά στέκια και πρωτοβουλίες υπήρχαν ήδη στην περιοχή των Εξαρχείων και ήδη παρήγαγαν εναλλακτική κουλτούρα και πολιτική, αλλά ποτέ πριν δεν είχαμε αυτού του είδους την πρωτοβουλία, στην οποία εμπλέκονται τόσο διαφορετικοί άνθρωποι με τόσο διαφορετικούς τρόπους. Και νομίζω, μετά το Δεκέμβρη πολλά κινήματα της πόλης απέκτησαν μια νέα δυναμική, κατανοώντας ότι εμείς δεν αρκεί απλώς να διεκδικούμε κάτι αλλά ότι έχουμε το δικαίωμα να το αποκτούμε με τις δυνάμεις μας. Το να αρνούμαστε να κυβερνηθούμε και το να πάρουμε τις ζωές μας στα χέρια μας - όσο ασαφές μπορεί και να είναι αυτό- αποτελεί ένα εγγενές (καθοριστικό) χα-

ρακτηριστικό μιας μεγάλης γκάμας «μεταδεκεμβριανών» δράσεων αστικών κινημάτων.

Η πόλη των Κατωφλίων : Κατανοώντας τη Σχέση Μεταξύ Χώρου και Κοινών

An Architektur: Συζητήσαμε μια μεγάλη γκάμα γεγονότων, πρωτοβουλιών και projects. Μπορούμε να προσπαθήσουμε περαιτέρω να συσχετίσουμε τα ευρήματά μας με τις χωρικές και αστικές τους επιπτώσεις, ίσως σε μια γενικότερη προσπάθεια να οραματιστούμε την πόλη που εξ'ολοκλήρου θα βασίζεται στα κοινά;

Σταύρος Σταυριδής: Για να συλλογιστούμε πάνω σε μια πόλη που θα βασίζεται στα κοινά πρέπει να αναζητήσουμε και να κατανοήσουμε τη σύνδεση του χώρου (space) με τα κοινά. Θα ήταν ενδιαφέρον να σκεφτούμε την παραγωγή του χώρου ως μια περιοχή των κοινών και έπειτα να συζητήσουμε πώς αυτή η παραγωγή διαφοροποιείται από τη σημερινή καπιταλιστική παραγωγή του χώρου. Πρώτα από όλα, είναι σημαντικό να συλλάβουμε τον χώρο και την πόλη όχι ως πρωταρχικές ποσότητες -η οποία είναι η κυρίαρχη αντίληψη- ως τον ποσοτικοποιημένο χώρο της παραγωγής κέρδους, όπου ο χώρος πάντα έχει αξία και μπορεί εύκολα να διαχωριστεί και να πουληθεί. Έτσι, το να ξεκινήσουμε να σκεφτόμαστε για τον χώρο σε σχέση με τα κοινά σημαίνει να τον αντιληφθούμε ως μια μορφή σχέσεων παρά ως μια οντότητα, ως μια συνθήκη αντιπαραθέσεων αντί για μια εγκαθιδρυμένη διάταξη των θέσεων. Πρέπει να αντιληφθούμε τον χώρο όχι ως ένα άθροισμα καθορισμένων τόπων, τους οποίους εμείς θα πρέπει να ελέγξουμε ή να απελευθερώσουμε αλλά μάλλον ως ένα δυναμικό δίκτυο περασμάτων, τα οποία συνδέουν τον έναν ανοιχτό χώρο με τον άλλο. Ο χώρος, ως εκ τούτου, «συμβαίνει» καθώς διαφορετικές κοινωνικές δράσεις στην κυριολεξία παράγουν διαφορετικές χωρικές ποιότητες. Με την προοπτική της οικειοποίησης του χώρου ως μια μορφή των κοινών θα πρέπει να αντιταχθούμε στην ιδέα ότι

κάθε κοινότητα υπάρχει ως χωρικά καθορισμένη οντότητα, αλλά, αντίθετα, ως ένα δίκτυο χώρων που επικοινωνούν και βρίσκονται σε συνεχή διαπραγμάτευση, χώρων οι οποίοι δεν προσδιορίζονται με τους όρους μιας σταθερής, αναλλοίωτης συλλογικής ταυτότητας. Τέτοιοι χώροι διατηρούν ένα χαρακτήρα «περασμάτων».

Για άλλη μια φορά, οφείλουμε να απορρίψουμε τις χειρονομίες αποκλεισμού, οι οποίες αντιλαμβάνονται το χώρο σαν να ανήκει σε συγκεκριμένες κοινότητες. Το να σκέφτεσαι το χώρο με τη μορφή των κοινών σημαίνει να μην εστιάζεις στην ποσότητα, αλλά να τον βλέπεις ως μορφή κοινωνικών σχέσεων που παρέχουν το έδαφος για κοινωνικές συναντήσεις. Εγώ τεινώ να βλέπω αυτό το είδος εμπειρίας και δημιουργίας χώρων ως την προοπτική της «πόλης των κατωφλίων». Ο Walter Benjamin, επιδίωξε να ανακτήσει την απελευθερωτική δυναμική της μοντέρνας πόλης, αναπτύσσοντας την ιδέα του κατωφλίου ως μια αποκαλυπτική χωροχρονική εμπειρία. Για αυτόν, ο πλάνητας (flaneur), είναι ο γνώστης των κατωφλίων: κάποιος που ξέρει να ανακαλύπτει την πόλη ως τον τόπο των απροσδόκητων νέων αντιπαραθέσεων και συναντήσεων. Και αυτή η συνειδητοποίηση μπορεί να αρχίσει να ξεσκεπάζει τις επικρατούσες αστικές φαντασμαγορίες, οι οποίες έχουν υποβιβάσει τη μοντερνικότητα σε ένα συλλογικό όνειρο για το απελευθερωμένο μέλλον που έπεσε στο κενό. Για μένα, η ιδέα της χειραφετητικής χωρικότητας θα μπορούσε να μοιάζει με μια πόλη κατωφλίων. Μια δυνητικά απελευθερωμένη πόλη μπορεί να νοηθεί όχι ως ένα συσσωμάτωμα απελευθερωμένων χώρων αλλά ως ένα δίκτυο περασμάτων, ως ένα δίκτυο χώρων που ανήκουν σε όλους αλλά και σε κανένα την ίδια στιγμή, οι οποίοι δεν ορίζονται από μια γεωμετρία εξουσίας, αλλά είναι ανοιχτοί σε μια διαρκή διαδικασία (επανα)προσδιορισμού.

Υπάρχει μια γραμμή σκέψης η οποία οδηγεί στον Lefebvre και στις απόψεις του για το «δικαίωμα στην πόλη» ως το δικαίωμα που περιλαμβάνει και συνδέει όλα τα δικαιώματα. Αυτό το δικαίωμα δεν εξαντλείται στο ζήτημα της ελεύθερης πρόσβασης στους χώρους της πόλης -παρόλο που δεν υποτιμάμε συγκεκριμένους αγώνες με τέτοιους στόχους- ούτε πρόκειται απλώς για την ανάγκη να έχεις

το δικό σου σπίτι και τα περιουσιακά στοιχεία που χρειάζονται για τη στήριξη της ζωής σου. Πρόκειται για κάτι που περιλαμβάνει όλα αυτά τα αιτήματα αλλά επίσης πηγαίνει πέρα από αυτά, δημιουργώντας ένα υψηλότερο επίπεδο, αυτού των κοινών. Για τον Lefebvre, το δικαίωμα στην πόλη είναι το δικαίωμα να δημιουργείς την πόλη ως ένα συλλογικό έργο τέχνης. Η πόλη, ως εκ τούτου, μπορεί να παραχθεί μέσα από συναντήσεις που δημιουργούν χώρο για νέα νοήματα, νέες αξίες, νέα όνειρα, νέες συλλογικές εμπειρίες. Και αυτό αποτελεί έναν τρόπο να ξεπεραστεί η καθαρή χρηστικότητα, έναν τρόπο να ειπωθούν τα κοινά πέρα από έναν ωφελιμιστικό ορίζοντα.

3. Η Τραγωδία των Καπιταλιστικών Κοινών¹

του Massimo de Angelis

Μετά από αρκετές δεκαετίες αδιάκοπων νεοφιλελεύθερων περιφράξεων, η ιδέα των «κοινών» απολαμβάνει μια αναγέννηση μεταξύ μερικών νέο-κενσுவανών οικονομολόγων και σχολιαστών, ενώ η πολιτική επιστήμονας Elinor Ostrom έχει μόλις βραβευτεί με το Νόμπελ οικονομίας για «την ανάλυσή της πάνω στην οικονομική διακυβέρνηση, ειδικά των κοινών». Ο Massimo De Angelis εξηγεί γιατί τα κοινά του κεφαλαίου πάντα θα είναι διαστρεβλωμένα – επειδή βασίζονται στη κοινωνική αδικία – και γιατί εμείς μπορούμε μόνο να ανακτούμε τα κοινά από το κεφάλαιο μέσω της κατασκευής κοινών συμπερόντων.

«Παγκόσμια κοινά» και κλιματική αλλαγή

Κατά την περίοδο ακμής της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, καταμεσής των επιθέσεων σε όλες τις μορφές της δημόσιας και κοινής ιδιοκτησίας των πόρων – πρόκειται για την περιοχή των «νέων περιφράξεων» - ένα όλο και πιο δυναμικό τμήμα της αριστεράς άρχισε να συλλαμβάνει εναλλακτικές ιδέες απέναντι στο νεοφιλελευθερισμό και μερικές φορές και απέναντι στον καπιταλισμό με όρους κοινών (commons): μη-εμπορευματικές μορφές κοινωνικής συνεργασίας και παραγωγής. Μέχρι στιγμής τα κοινά φαίνονται να προσφέρουν μια διέξοδο στο αδιέξοδο ανάμεσα στον καπιταλισμό

---

1. πηγή πρωτότυπου αγγλικού κειμένου, περιοδικό Turbulence τεύχος 5, 2009: <http://turbulence.org.uk/turbulence-5/capitalist-commons/>

της ελεύθερης αγοράς και στον ανατολικού μπλοκ τύπο κρατικό καπιταλισμό.

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, το πεδίο των δυνάμεων εντός των οποίων λειτουργούν παλαιά και νέο-εμφανιζόμενα κοινά έχει αλλάξει σε σημαντικό βαθμό. Όλο και περισσότερο η ιδέα των κοινών φαίνεται να λειτουργεί λιγότερο ως μια εναλλακτική στις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις και περισσότερο ως λυτρωτής. Ένα παράδειγμα είναι ο τρόπος με τον οποίο το θέμα της κλιματικής αλλαγής έχει ενταχθεί στη συζήτηση για τα «παγκόσμια κοινά». Ο Joseph Stiglitz, νέο-κευσιανός οικονομολόγος με ιδιαίτερη επιρροή, διαβεβαιώνει ότι τα παγκόσμια κοινά απειλούνται από την «τραγωδία των κοινών», το οποίο σημαίνει ότι υπερχρησιμοποιούνται επειδή κανένας δεν χρεώνεται για την χρήση ή την κατάχρησή τους. Με απλά λόγια, εάν η ρύπανση δεν έχει χρηματικό κόστος, εταιρείες και ιδιώτες έχουν κίνητρο να ρυπαίνουν. Για τον Stiglitz, το πρόβλημα δεν λύνεται με τα δικαιώματα ρύπανσης, όπως τα πιστοποιητικά τα οποία επιτρέπουν στους κατόχους τους να εκπέμπουν ένα συγκεκριμένο πόσο αερίων του θερμοκηπίου και έπειτα επιτρέπουν στις αγορές να λειτουργούν αναλόγως. Αυτή είναι η παραδοσιακή νεοφιλελεύθερη προσέγγιση, αλλά δεν μπορεί να δουλέψει για δύο λόγους: πρώτον και σημαντικότερον, επειδή τέτοιες περιφράξεις συχνά προκαλούν αντιστάσεις, και δεύτερον, επειδή δημιουργούν κίνητρα για να προκαταλαμβάνονται αυτές από ακόμα πιο αρπακτικές αντλήσεις των πόρων. Γι' αυτό, ο Stiglitz πρότεινε έναν παγκόσμιο φόρο στις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα για να κάνει τους ανθρώπους να πληρώνουν για τα κόστη από τις ρυπογόνες δραστηριότητες που επιβαρύνουν άλλους. Αυτός ο φόρος διοξειδίου του άνθρακα -εφόσον καθοριστεί σε ένα «κατάλληλο ποσοστό» και εφαρμοστεί αποτελεσματικά- θα μπορούσε να επιτρέψει τις αγορές να είναι πιο «αποτελεσματικές» και θα μπορούσε να μειώσει τις εκπομπές σε συμφωνημένους στόχους. Έπειτα, ο Stiglitz υποστηρίζει ότι ένας τέτοιος φόρος θα μπορούσε να δημιουργήσει ισχυρά κίνητρα για καινοτομία με όρους ενεργειακής απόδοσης και άλλες «πράσινες» τεχνολογίες, επιτρέποντας στα κράτη να κυβερνούν

την καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση και να προωθούν μια ενάρετη «βιώσιμη» ανάπτυξη.

Αυτή η πλατφόρμα διαχείρισης των παγκόσμιων κοινών βασίζεται σε μια βασική παραδοχή: ότι η καπιταλιστική πειθαρχία των αγορών είναι για καλό, αρκεί μόνο τα κράτη να είναι ικανά να οδηγηθούν σε τροχιά περιβαλλοντικά βιώσιμης και χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς ανάπτυξης. Αυτό που ξεχνά αυτή η άποψη είναι ότι δεν υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις ότι η παγκόσμια οικονομική μεγέθυνση θα μπορούσε να επιτευχθεί με μικρότερες εκπομπές θερμοκηπιακών αερίων, παρά τις ολοένα και πιο αποδοτικές ενεργειακά νέες τεχνολογίες, οι οποίες με τη σειρά τους συνεπάγονται ότι οι εναλλακτικές ίσως είναι απλώς αναγκαίες για να σταματήσει η κλιματική αλλαγή. Αυτό εγείρει το ερώτημα πώς εμείς διαχωριζόμαστε από αυτούς τους είδους τις συλλήψεις των κοινών, που υποστηρίζονται από τον Stiglitz, και αναζητούν λύσεις βασισμένες στην καπιταλιστική ανάπτυξη.

Κοινά συμφέροντα;

Τα κοινά (commons) αναφέρονται επίσης και στα κοινά συμφέροντα (common interests). Για να μείνουμε στο παράδειγμα της κλιματικής αλλαγής, εάν υπάρχει οποιαδήποτε πιθανότητα αξιοσημείωτης μείωσης των θερμοκηπιακών αερίων –χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι αποκλείεται κάποιου είδους πράσινος αυταρχισμός- είναι διότι υπάρχουν κοινά συμφέροντα για να γίνει αυτό. Αλλά τα κοινά συμφέροντα δεν υπάρχουν από μόνα τους, πρέπει να κατασκευαστούν. Πρόκειται για διαδικασίες που ιστορικά έχει αποδειχθεί ότι είναι γεμάτες δυσκολίες –μάρτυρας οι προσπάθειες του φεμινιστικού κινήματος να κατασκευάσει μια «παγκόσμια αδελφότητα (global sisterhood)» ή τα σχέδια του εργατικού κινήματος για ένα «παγκόσμιο προλεταριάτο». Αυτό εν μέρη ισχύει, διότι ο καπιταλισμός στρωματοποίησε «γυναίκες», «εργάτες» ή οποιοδήποτε άλλο συλλογικό υποκείμενο σε ιεραρχίες μισθών και εξουσίας. Και εκεί βρίσκεται το εμπόδιο, διότι είναι στο έδαφος της κατασκευ-

ής των παγκόσμιων κοινών συμφερόντων (όχι μόνο σε οικολογικά θέματα, αλλά επίσης πνευματικά κοινά, ενεργειακά κοινά κτλ) που θα διεξαχθούν οι ταξικοί αγώνες του 21ου αιώνα. Αυτό είναι το κέντρο βάρους στο οποίο θα τεθεί η νέα πολιτική.

Υπάρχουν, λοιπόν, δύο δυνατότητες. Είτε κοινωνικά κινήματα θα αντιμετωπίσουν την πρόκληση και θα ξαναβρούν τα κοινά σε αξίες, όπως η κοινωνική δικαιοσύνη, ενάντια και πέρα από τις καπιταλιστικές ιεραρχίες, είτε το κεφάλαιο θα αδράξει την ιστορική ευκαιρία να χρησιμοποιήσει τα κοινά ώστε να ξεκινήσει ένας νέος κύκλος συσσώρευσης και μεγέθυνσης. Η προηγούμενη συζήτηση για τα επιχειρήματα του Stiglitz υπογραμμίζει τους κινδύνους. Όπως είδαμε ο Stiglitz κινείται γρήγορα από την τραγωδία των παγκόσμιων κοινών στην ανάγκη να διατηρηθούν τα κοινά για τους σκοπούς την οικονομικής ανάπτυξης. Παρόμοια επιχειρήματα μπορούν να βρεθούν στις αναφορές των Ηνωμένων Εθνών και της Παγκόσμιας Τράπεζας σχετικά με τη «βιώσιμη ανάπτυξη», όπου επινοείται το οξύμωρο ζευγάρι της περιβαλλοντικής και κοινωνικής βιωσιμότητας με την οικονομική μεγέθυνση. Η βιώσιμη – αειφόρος ανάπτυξη είναι απλώς η βιωσιμότητα – αειφορία του κεφαλαίου. Αυτή η προσέγγιση υποστηρίζει την καπιταλιστική ανάπτυξη ως το δεδομένο κοινό συμφέρον της ανθρωπότητας. Αποκαλώ τα κοινά τα οποία συνδέονται με την καπιταλιστική ανάπτυξη ως «αλλοιωμένα-παραμορφωμένα κοινά» (*distorted commons*), όπου το κεφάλαιο έχει με επιτυχία εξασφαλίσει μη-νομισματικές αξίες στον πρωταρχικό του στόχο, τη συσσώρευση.

Ο λόγος για τον οποίο τα κοινά συμφέροντα δεν μπορούν απλώς να απαιτηθούν είναι ότι εμείς δεν αναπαραγόμαστε με τη μορφή αιτημάτων. Σε γενικές γραμμές, αναπαραγόμαστε εμπλεκόμενοι σε σχέσεις με άλλους και ακολουθώντας τους κανόνες αυτών των σχέσεων. Στο βαθμό που οι κανόνες που ακολουθούμε για την αναπαραγωγή μας είναι οι κανόνες της καπιταλιστικής παραγωγής –λ.χ. στο βαθμό που η αναπαραγωγή μας εξαρτάται από χρήματα– πρέπει να αμφισβητήσουμε τη λειτουργική αξία κάθε αιτήματος κοινών συμφερόντων, διότι οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις συνεπάγονται

με ακρίβεια την ύπαρξη αδικιών και τις συγκρούσεις συμφερόντων. Αυτά υπάρχουν, από τη μια πλευρά, μεταξύ αυτών που παράγουν αξία και αυτών που την απαλλοτριώνουν, και από την άλλη μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων της πλανητικής ιεραρχίας. Και αυτά δεν αφορούν μόνο αναπτυξιακά ζητήματα τα οποία υποστηρίζουν τα αλλοιωμένα κοινά (distorted commons), και διαιωνίζουν αυτές τις συγκρούσεις την ίδια στιγμή που προσπαθούν να τις αναιρέσουν. Τα ίδια συμβαίνουν και στις συζητήσεις για περιβαλλοντικά ζητήματα, οι οποίες δεν αμφισβητούν την ύπαρξη κοινωνικών σχέσεων στην παραγωγή, μέσω των οποίων μπορούμε να αναπαράγουμε τις ζωές μας. Δεδομένου ότι αυτοί οι ισχυρισμοί είναι κάπως αφηρημένοι, ας προσπαθήσουμε να τους τεκμηριώσουμε δοκιμάζοντας ένα κεντρικό περιβαλλοντικό αίτημα σε υποκείμενα που εξαρτώνται από τις καπιταλιστικές αγορές για την αναπαραγωγή τους.

Ας φανταστούμε ότι είμαι ένας ανθρακωρύχος ή ένας πετρελαϊκός εργάτης. Ένα περιβαλλοντικό αίτημα θα μου πει ότι το «κοινό» μας συμφέρον είναι να κρατήσουμε τον άνθρακα ή το πετρέλαιο στο έδαφος λόγω των μακροχρόνιων επιδράσεων των θερμοκηπιακών αερίων. Αλλά αυτό δεν λαμβάνει υπόψη του ότι η οικογένεια μου και εγώ χρειαζόμαστε τροφή, στέγη, ρουχισμό κτλ τώρα και σε ένα χρόνο, καθώς και σε μακροπρόθεσμη βάση. Προκείμενου να ικανοποιήσω αυτές τις ανάγκες σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα, χρειάζεται να συνεχίσω να δουλεύω ως ανθρακωρύχος ή πετρελαϊκός εργάτης. Αυτοί που διατυπώνουν αυτό το αίτημα μπορεί, ή μπορεί και όχι, να έχουν για τους εαυτούς τους εναλλακτικές πηγές εισοδήματος δουλεύοντας σε άλλες βιομηχανίες ή μπορεί να έχουν επιλέξει να μην εξάγουν άνθρακα ή πετρέλαιο για περιβαλλοντικούς λόγους. Ωστόσο, με προτρέπουν να συνυπογράψω αυτό το κοινό συμφέρον με τίμημα την επιβίωσή μου, καταδεικνύοντας ότι η επιβίωση μου δεν είναι ζήτημα κοινού συμφέροντος. Μια περιβαλλοντική συζήτηση που δεν συνδέεται με ζητήματα μορφών διαφορετικής ζωής απέναντι στα κυκλώματα του κεφαλαίου, είναι μια συζήτηση που θεωρεί τη ζωή μου αναλώσιμη. Εδώ έχουμε ένα παράδειγμα «διαστρεβλωμένων - αλλοιωμένων κοινών» (distorted

commons), ένα κοινό το οποίο βασίζεται σε μια μορφή κοινωνικής αδικίας. Τελικά, όλες οι περιβαλλοντικές συστάσεις που γίνονται χωρίς αναφορά στο ζήτημα της κοινωνικής αδικίας και αναπαραγωγής είναι επιχειρήματα υπέρ των «διαστρεβλωμένων - αλλοιωμένων κοινών» (distorted commons).

Κεφάλαιο και «αλλοιωμένα κοινά»

Ο καπιταλισμός ως κοινωνικοοικονομικό σύστημα έχει μια σχιζοφρενική σχέση με τα κοινά. Από τη μια πλευρά, το κεφάλαιο ως κοινωνική δύναμη απαιτεί διαρκώς περιφράξεις, το οποίο σημαίνει την καταστροφή και εμπορευματοποίηση των μη-εμπορευματοποιημένων κοινών χώρων και πόρων (non-commodified common spaces and resources). Ωστόσο, υπάρχει επίσης ένας βαθμός μέχρι του οποίου το κεφάλαιο αποδέχεται τα μη-εμπορευματοποιημένα κοινά που συνυπάρχουν στην σύστασή του. Ο βαθμός αποδοχής και το πώς γίνεται η αποδοχή αυτή είναι δομικά στοιχεία για την βιωσιμότητα και διατήρηση του καπιταλισμού. Ταυτόχρονα, ο βαθμός αποδοχής των κοινών από τον καπιταλισμό έχει δομικές συνέπειες για τη βιωσιμότητα και διατήρηση του πλανήτη και πολλών κοινοτήτων. Το κεφάλαιο πρέπει να συμφιλιωθεί με τα κοινά σε κάποιο βαθμό, ακριβώς επειδή δεν μπορεί να τα περιλάβει όλα ο καπιταλισμός – ως ένα σύνολο οικονομικών συναλλαγών και πρακτικών μεσολαβείται και μετριέται με χρήματα και οδηγείται μέσω του προσωπικού συμφέροντος, των οικονομικών υπολογισμών και κερδών. Ο καπιταλισμός αποτελεί ο ίδιος ένα υποσύστημα των πολύ μεγαλύτερων συστημάτων που είναι απαραίτητα για την αναπαραγωγή της ζωής. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι ο καπιταλισμός πάντα θα βρίσκεται παγιδευμένος είτε μέσα στο κέλυφος που συνιστά τις προϋποθέσεις του, είτε στις οικολογικές ή με όρους μη-εμπορευματικής ζωής πρακτικές (μη-αμειβόμενη φροντίδα παιδιών, εκπαίδευση κ.α.). Το κεφάλαιο διαρκώς προσπαθεί να αποδράσει από αυτή τη παγίδα, να υπερπηδήσει τα εμπόδια που τη συγκροτούν και μέσω της διαρκούς μεγέθυνσης να διατηρηθεί και να αναπαραχθεί.

Για το κεφάλαιο έως τώρα το να συμβιβαστεί με τα κοινά, με σκοπό να ξεπεράσει τα εμπόδια της δικής του ανάπτυξης, σημαίνει ότι πρέπει στρατηγικά να παρεμβαίνει και ενεργά να συμμετέχει στη συγκρότηση των πραγμάτων που μοιράζονται. Με άλλα λόγια, οι δυνάμεις του κεφαλαίου πρέπει να συμμετέχουν στη συγκρότηση των κοινών. Και εδώ είναι που αρχίζουν τα προβλήματα του κεφαλαίου και όλων των άλλων.

Ας πάρουμε ένα παράδειγμα. Το ότι το κεφάλαιο πρέπει να συνεργαστεί με την περιοχή του μοιράσματος, τη μη-εμπορευματική, αποδεικνύεται από το γεγονός ότι ακόμα και το καπιταλιστικό εργοστάσιο -η παραδειγματική περιοχή της εκμετάλλευσης, του αγώνα και της επιβολής των καπιταλιστικών μέτρων- αποτελεί μια μορφή των κοινών. Εκείνοι που πάνε στη δουλειά πρέπει να είναι ανασυνδεδεμένοι ο ένας με τον άλλο και με στοιχεία της φύσης προκειμένου να συμβεί η παραγωγή προϊόντων. Εδώ συναντάμε τρία στοιχεία τα οποία αποτελούν συστατικά κάθε κοινού. Πρώτα, μια συγκέντρωση πόρων: οι εργάτες δεν χρειάζεται να ανταλλάσσουν εμπορεύματα, όταν θέλουν να έχουν πρόσβαση σε εργαλεία και πληροφορίες. Δεύτερον, η κοινωνική συνεργασία της εργασίας: στη γραμμή παραγωγής η εργασία του κάθε εργάτη εξαρτάται από τις ενέργειες - κινήσεις του προηγούμενου. Τρίτον, μια «κοινότητα» η οποία δημιουργεί κανόνες και ορίζει τα της εισόδου και εξόδου: οι πύλες του εργοστασίου δεν ανοίγουν έτσι απλά για τον οποιοδήποτε και δεν είναι αποδεκτή η οποιαδήποτε συμπεριφορά μέσα σε αυτές. Αλλά εμείς, επίσης, ξέρουμε ότι αυτά τα τρία συστατικά των κοινών -δεξαμενή πόρων, κοινωνική συνεργασία της εργασίας και κοινότητα- εφαρμόζονται στο καπιταλιστικό εργοστάσιο με πολύ συγκεκριμένους «αλλοιωμένους» (distorted) τρόπους. Η πραγματικότητα, ότι η συγκέντρωση πόρων και η κοινωνική συνεργασία της εργασίας είναι δομικές στην παραγωγή των εμπορευμάτων, προϋποθέτει την υποταγή άλλων πτυχών- κρίσιμων για την ανθρώπινη αναπαραγωγή (αξιοπρέπεια, αλληλεγγύη, οικολογική βιωσιμότητα, ευτυχία)- σε ένα τελικό στόχο : τη συσσώρευση του κεφαλαίου.

Ανάκτηση των κοινών (reclaiming commons)²

Έτσι, τι συμβαίνει με το πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής; Οι αλλαγές στην κλιματική δομή είναι βέβαιο ότι θα έχουν επιπτώσεις στους ανθρώπους σε όλο τον κόσμο και αυτές οι επιπτώσεις σε μεγάλο βαθμό κλιμακώνονται από τις επιδράσεις της εξουσίας και του νομισματικού συστήματος. Με αυτή την έννοια, η κλιματική αλλαγή μετασχηματίζει τους κοινούς πόρους που είναι διαθέσιμοι για την ανθρωπότητα ώστε να οδηγηθούν στο να ικανοποιήσουν την κοινωνική της αναπαραγωγή. Για παράδειγμα, θα υπάρξει λιγότερη διαθέσιμη γη καθώς ανεβαίνει η στάθμη της θάλασσας: κοινότητες στο Μπαγκλαντές θα καταστραφούν. Ως αποτέλεσμα, η κλιματική αλλαγή φέρνει μαζί της την ανάγκη αλλαγής της κοινωνικής συνεργασίας της εργασίας σε ένα γενικό, πλανητικό επίπεδο και επίσης την αλλαγή των τρόπων της εργασίας σε συγκεκριμένους τόπους. Αυτό συμβαίνει επειδή οι σημερινές ιδιαίτερα καταστροφικές επιπτώσεις θα πρέπει να αναχαιτιστούν και επειδή οι πηγές (π.χ. οι ενεργειακές) που καθορίζουν τη σύγχρονη οργάνωση της εργασίας μπορεί να βρεθούν σε έλλειψη. Το εάν αυτό θα είναι μια προσαρμογή στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής που θα βασίζεται στη δική μας ανεξαρτησία απέναντι στα καπιταλιστικά κυκλώματα ή εάν θα απαλλάξουμε την αναπαραγωγή μας από αυτά τα κυκλώματα και θα συστήσουμε τη δική μας κοινωνική συνεργασία σε μια νέα βάση κοινών, αποτελεί ένα ερώτημα το οποίο

---

2. Στην ελληνική βιβλιογραφία και στο κινηματικό λεξιλόγιο ο όρος «reclaim» έχει αποδοθεί ως «επαναοικιοποίηση», γνώμη μας είναι ότι η συγκεκριμένη μετάφραση είναι λανθασμένη και λειτουργεί αποπροσανατολιστικά καθώς ο όρος «οικιοποίηση» σημαίνει ότι «κάνω κάτι οικείο –ποιώ οικείο–» το «τοποθετώ εντός του οίκου - της οικίας» (εντός του τόπου αναφοράς και συγκρότησης της οικογένειας –του οίκου του γένους-), επομένως πρόκειται για μια εσωστρεφή διάσταση που θέτει αποκλεισμούς, περιφράξεις και αποτρέπει την ελεύθερη πρόσβαση στα κοινά.

θα λυθεί στο ανοιχτό πεδίο των αγώνων. Επιπλέον, η κλιματική αλλαγή αποκαλύπτει το πρόβλημα του τι συνιστά μια «παγκόσμια κοινότητα», ποιος μιλάει για αυτή, ποιος αποφασίζει για αυτήν. Θα είναι οι κυβερνήσεις που προωθούν πράσινες τεχνολογίες και οικονομική ανάπτυξη; Ή θα είναι μάλλον κοινωνικά κινήματα που αξιώνουν ότι η πλανητική οικολογική βιωσιμότητα επιτυγχάνεται μέσω της αναδιανομής της δικαιοσύνης, των τροφίμων και με την ενδυνάμωση των κινημάτων βάσης;

Το καπιταλιστικό εργοστάσιο καθώς και οι λύσεις για την κλιματική αλλαγή -αν και κάπως διαφορετικά παραδείγματα- χρειάζεται να κατανοηθούν με όρους «αλλοιωμένων – στρεβλών κοινών» (*distorted commons*). «Αλλοιωμένα, παραμορφωμένα» λόγω των προφανών προβλημάτων που δημιουργούνται από την κίνηση του κεφαλαίου προς αυτοσυντήρηση για τη σύσταση των υποκείμενων κοινών (συνεργασία εντός του εργοστασίου ή εντός της βιόσφαιρας) και τη συνακόλουθη κοινωνική αδικία. Αλλά παρόλα αυτά πρόκειται για κοινά, επειδή παρά τις στρεβλώσεις τους αποτελούν το προϊόν και την προϋπόθεση του να «κάνουμε» και να «είμαστε» εντός των κοινών. Το να τα αναγνωρίσουμε ως κοινά είναι κρίσιμο, διότι αποτελεί μια δήλωση κοινοκτημοσύνης και ως εκ τούτου διαχείρισης, ευθύνης και προσωπικής, καθώς και κομμουναλιστικής «επένδυσης». Είναι ένα πρώτο βήμα προς την ανάκτησή τους. Κριτικά, αυτή η πρακτική της ανάκτησης είναι περίπλοκη λόγω του γεγονότος ότι εμείς αναπαράγουμε την ζωή μας μέσω πολλών «αλλοιωμένων» και «μη-αλλοιωμένων» κοινών ταυτόχρονα. Το οποίο σημαίνει ότι επιστρέφουμε στα κοινά συμφέροντα: εμείς χρειάζεται να κάνουμε περισσότερα από το να τα απαιτούμε απλώς – εμείς χρειάζεται να τα κατασκευάσουμε (τα κοινά) εντός των αγώνων.

4. Η Μονιμότητα της Πρωταρχικής Συσσώρευσης: Φετιχισμός του Εμπορεύματος και Κοινωνική Συγκρότηση¹

του Werner Bonefeld²

Εισαγωγή³

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας υπήρξε μια αύξηση του λαθρεμπορίου γυναικών και παιδιών, της πορνείας, της δουλείας. Νέες αγορές έχουν αναδυθεί για ανθρώπινα όργανα και μωρά. Οι ιδιοκτήτες εργατικής δύναμης έρχονται αντιμέτωποι όχι μόνο με νέες μορφές εκμετάλλευσης (Caffentzis, 1999). Μετασχηματίζονται επίσης σε εμπορεύσιμο πόρο προς χειρισμό και πώληση, με μωρά να παράγονται για εξαγωγή (Federici, 1997). Κάποιοι σχολιαστές έχουν υποδείξει ότι είμαστε μάρτυρες μιας επανα-ανάδυσης συνθηκών πρωταρχικής συσσώρευσης (Dalla Costa, 1995a,

---

1. Πηγή πρωτότυπου αγγλικού κειμένου: ηλεκτρονικό περιοδικό «The Commoner» τεύχος 2ο, Σεπτέμβριος 2001, <http://www.commoner.org.uk/02bonefeld.pdf>, μετάφραση Α. Ζαΐφη, πρώτη δημοσίευση στο Athens Indymedia (6 Ιανουαρίου 2005).

2. Ο Werner Bonefeld είναι αυτόνομος μαρξιστής καθηγητής πολιτικών επιστημών στο York της Αγγλίας, έχει συνεισφέρει ιδιαίτερα στην ανάπτυξη της σχολής Open Marxism και έχει επιμεληθεί πλήθος βιβλίων με πιο γνωστά τα *Μεταφορντισμός και Κοινωνική Μορφή* (1991), *What is to Be done* (2002), *Subverting the Present, Imagine the Future* (2010).

3. Επιθυμώ να αναγνωρίσω τα πολύ χρήσιμα σχόλια του Massimo De Angelis σε ένα προηγούμενο προσχέδιο αυτού του δοκιμίου.

1995b). Αυτά τα έργα δείχνουν καθαρά ότι η ενόραση του Marx σύμφωνα με την οποία «ένα μεγάλο μέρος του κεφαλαίου που εμφανίζεται σήμερα στις Ηνωμένες Πολιτείες χωρίς πιστοποιητικό γέννησης, ήταν χθες στην Αγγλία το καπιταλιστικό αίμα παιδιών» (Marx, 1983, p. 707), παραμένει μια δυνατή κρίση των σύγχρονων συνθηκών.

Αυτό το δοκίμιο επιχειρηματολογεί ότι η πρωταρχική συσσώρευση περιγράφει όχι μόνο την περίοδο της μετάβασης που οδήγησε στην ανάδυση του καπιταλισμού. Η πρωταρχική συσσώρευση είναι, στην πραγματικότητα, το θεμέλιο των κεφαλαιοκρατικών κοινωνικών σχέσεων και έτσι, είναι η κοινωνική συγκρότηση διαμέσου της οποίας η εκμετάλλευση της εργασίας διατηρείται. Με άλλα λόγια, οι σύγχρονες εξελίξεις της πρωταρχικής συσσώρευσης δεν είναι «τυχαίες» εξελίξεις. Αντίθετα, η πρωταρχική συσσώρευση είναι ένα αναγκαίο στοιχείο του καπιταλισμού. Το επιχείρημα, λοιπόν, είναι ότι η πρωταρχική συσσώρευση είναι μια μονίμως αναπαραγόμενη συσσώρευση. Είναι η συνθήκη και η προϋπόθεση της ύπαρξης του κεφαλαίου. Εν ολίγοις, η πρωταρχική συσσώρευση είναι μια συνεχώς αναπαραγόμενη συσσώρευση, είτε με όρους ανανεούμενου χωρισμού νέων πληθυσμών από τα μέσα παραγωγής και συντήρησης, είτε με όρους αναπαραγωγής της μισθωτής σχέσης στις «θεμελιωμένες» σχέσεις του κεφαλαίου. Ο πρώτος επιδιώκει να υπαγάγει νέους εργάτες υπό τις διαταγές του κεφαλαίου και η δεύτερη να τους περιλάβει ως έναν εκμεταλλεύσιμο ανθρώπινο πόρο -τον λεγόμενο ανθρώπινο παράγοντα της παραγωγής. Οι κεφαλαιοκρατικές κοινωνικές σχέσεις εδράζονται στο διαζύγιο της μάζας του πληθυσμού από τα μέσα παραγωγής. Αυτό το διαζύγιο ήταν το αποτέλεσμα της πρωταρχικής συσσώρευσης και είναι η προϋπόθεση επί της οποίας η καπιταλιστική εκμετάλλευση της εργασίας εδράζεται.

Πρωταρχική Συσσώρευση και Κεφάλαιο

Μέσα στη Μαρξιστική παράδοση, η πρωταρχική συσσώρευση θεωρείται συνήθως ως η προ-ιστορία του καπιταλισμού. Ο καπιταλισμός

αναπτύχθηκε μέσα από την πρωταρχική συσσώρευση και μόλις ο καπιταλισμός θεμελιώθηκε, η ιστορία της πρωταρχικής συσσώρευσης - μια ιστορία αίματος και φωτιάς, όπου τα πρόβατα αντικατέστησαν τους ανθρώπους κατά τη διάρκεια της εκκαθάρισης των περιουσιών (clearing of the estates)- θεωρήθηκε ότι ήταν αυτό μόνο: ιστορία. Η πρωταρχική συσσώρευση, λοιπόν, θεωρείται ως μια περίοδος ιστορικής μετάβασης από τις προ-κεφαλαιοκρατικές στις κεφαλαιοκρατικές κοινωνικές σχέσεις. Ο χρονικά συγκεκριμένος συστηματικός χαρακτήρας της πρωταρχικής συσσώρευσης παραπέμπει στην «εκκαθάριση των περιουσιών», δηλαδή στο χωρισμό της εργασίας από τα μέσα της παραγωγής και τις φυσικές συνθήκες της εργασίας.

Τα Μαρξιστικά γραπτά περί του ιμπεριαλισμού, ιδιαίτερα της Luxemburg (1963), υπόρρητα αναγνώρισαν ότι ο «αληθινός καπιταλισμός» (capitalism proper) στα ιμπεριαλιστικά κέντρα εξαρτάται για τη δική του εκτεταμένη αναπαραγωγή από την καθυστόπαξη νέων πληθυσμών στις κεφαλαιοκρατικές ανταλλακτικές σχέσεις. Η Luxemburg, ενώ δεν αρνιόταν τη συμβατική άποψη, ότι η πρωταρχική συσσώρευση είναι μια διακριτή περίοδος στην αυγή του καπιταλισμού, αποδέχτηκε, παρόλα αυτά, τη σύμπτωση των συγκροτημένων κεφαλαιοκρατικών σχέσεων με την πρωταρχική συσσώρευση. Σημαντικά, ωστόσο, η πρωταρχική συσσώρευση δεν θεωρήθηκε μια «αρχική συσσώρευση» («original accumulation») αλλά ήταν, μάλλον, μια συνέπεια της αντιφατικής λογικής του καπιταλισμού: η συσσώρευση του κεφαλαίου εξανάγκασε το άνοιγμα νέων αγορών έτσι ώστε να πραγματοποιηθεί υπεραξία σε ανταλλαγή. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, λοιπόν, η πρωταρχική συσσώρευση προκύπτει από την αντιφατική λογική της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης και την κρίση της. Αυτό έκανε δυνατό για τη Luxemburg να αποδεχτεί την άποψη ότι η πρωταρχική συσσώρευση σημειώνει την περίοδο της μετάβασης στον καπιταλισμό και να ισχυριστεί, τουλάχιστον κατά συνεκδοχή, ότι η πρωταρχική συσσώρευση είναι ένα χαρακτηριστικό του κρισιακού χαρακτήρα της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης.

Ο Amin, γράφοντας στη δεκαετία του 1970, εστίασε σε αυτό το ζήτημα πολύ καλά: οι μηχανισμοί της πρωταρχικής συσσώρευσης «δεν ανήκουν μόνο στην προ-ιστορία του καπιταλισμού», είναι επίσης σύγχρονοι. Είναι αυτές οι μορφές της πρωταρχικής συσσώρευσης, αλλαγμένες αλλά μόνιμες, προς όφελος του κέντρου, που σχηματίζουν την περιοχή της θεωρίας της συσσώρευσης σε μία παγκόσμια κλίμακα» (Amin, 1974, p. 3).⁴ Η κατανόηση της πρωταρχικής συσσώρευσης ως μιας απλής περιόδου μετάβασης αποτυγχάνει να δει ότι το διαζύγιο της εργασίας από τα μέσα παραγωγής της δεν είναι μόνον η ιστορική προκείμενη των κεφαλαιοκρατικών κοινωνικών σχέσεων, αλλά, το σημαντικότερο, είναι ότι αποτελεί τη συνθήκη και προϋπόθεση της κεφαλαιοκρατικής εκμετάλλευσης της εργασίας. Όπως το έθεσε ο Marx (1973, p. 515) , «η ανταλλαγή εργασίας με εργασία -φαινομενικά η συνθήκη της ιδιοκτησίας των εργατών- εδράζεται στο θεμέλιο της μη-ιδιοκτησίας (propertylessness) των εργατών». Οι κεφαλαιοκρατικές κοινωνικές σχέσεις θεμελιώνονται στο χωρισμό της εργασίας από τα μέσα παραγωγής και αυτό συνεπάγεται ότι η κεφαλαιοκρατική συσσώρευση εδράζεται στο συνεχώς αναπαραγόμενο διαζύγιο της εργασίας από τα μέσα της.

Πρωταρχική Συσσώρευση και Κοινωνική Συγκρότηση

Η κριτική της πολιτικής οικονομίας του Marx έκανε ξεκάθαρο ότι το «κεφάλαιο» δεν είναι ένα «πράγμα» και [ο ίδιος] ισχυρίζεται ότι η σκοπιά του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας είναι η ίδια.⁵ Το κεφάλαιο δεν είναι ένα πράγμα διότι αυτό είναι μία καθορισμένη

---

4. Αυτή η ενότητα αντλεί από τον de Angelis (1999). Η διορατική εννοιοποίηση της πρωταρχικής συσσώρευσης του De Angelis ως μίας συνεχώς ανανεούμενη συσσώρευση συνεχίζεται σε αυτό το δοκίμιο. Δες επίσης Bonefeld (1988; 2001).

5. Marx (1966, Ch. 48).

κοινωνική σχέση και η σκοπιά του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας είναι η ίδια διότι και οι δύο είναι διαστρεβλωμένες μορφές της κοινωνικής αναπαραγωγής.⁶ Για τον Marx, κάθε «μορφή», ακόμη και η πιο απλή μορφή, όπως, για παράδειγμα, το εμπόρευμα, «είναι ήδη μια αντιστροφή και προκαλεί [οι] σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων να εμφανίζονται ως προσδιορισμοί πραγμάτων» (Marx, 1972, p. 508) ή, πιο emphaticά, κάθε μορφή είναι μία «διαστρεβλωμένη μορφή» (Marx, 1962, p. 90).⁷ Η πιο ανεπτυγμένη διαστρέβλωση, ο συγκροτημένος φετιχισμός της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, είναι η σχέση του κεφαλαίου προς τον εαυτό του, ενός πράγματος προς τον εαυτό του (Marx, 1972, p. 515). Η ακραία έκφραση αυτής της διαστρέβλωσης είναι το τοκοφόρο κεφάλαιο: η «πιο εξωτερικευμένη και πιο φετιχοποιημένη μορφή» του κεφαλαίου (Marx, 1966, p. 391). Και ο «μισθός» - το καθοριστικό χαρακτηριστικό της μισθωτής εργασίας; «Εργασία - μισθοί ή τιμή της εργασίας» είναι μία έκφραση που «είναι τόσο άλογη όσο και ένας κίτρινος λογάριθμος» (ο.π., p. 818). Αυτό, λοιπόν, που χρειάζεται να εξηγηθεί δεν είναι η σχέση ανάμεσα στο κεφάλαιο και τη μισθωτή εργασία στην απευθείας και άμεση έννοια της, αλλά μάλλον η κοινωνική συγκρότηση πάνω στην οποία αυτή η σχέση θεμελιώνεται και μέσα από την οποία συντηρείται. Με άλλα λόγια, αυτό που χρειάζεται να εξηγηθεί είναι γιατί η ανθρώπινη κοινωνική παραγωγική πρακτική παίρνει τη μορφή του κεφαλαίου. Ως εκ τούτου, το ερώτημα του Marx, «γιατί αυτό το περιεχόμενο [ανθρώπινη

---

6. Marx (1966, p. 880; 1972, p. 491).

7. Στην Αγγλική μετάφραση η Γερμανική *verrückt form*, μεταφράζεται ως «absurd form» (Marx, 1983, p. 80). Η μετάφραση είναι «absurd». Στα Γερμανικά, ο όρος «verrückt» έχει δύο σημασίες: *verrückt* (mad/τρελός) και *ver-rückt* (displaced/μετατοπισμένος). Συνεπώς, η ιδέα «perverted forms» σημαίνει ότι αυτές οι μορφές είναι τόσο mad όσο και displaced. Στα ακόλουθα «perversion» / «διαστρέβλωση» ή «perverted» / «διαστρεβλωμένος» θα χρησιμοποιηθούν με αυτή τη διπλή σημασία.

κοινωνική παραγωγική πρακτική] παίρνει αυτή τη μορφή [τη μορφή του κεφαλαίου]» (Marx, 1962, p. 95). Αυτό το ερώτημα εγείρει το ζήτημα της κοινωνικής συγκρότησης της αξίας.⁸ Η κριτική διάσταση αυτής της ενόρασης είναι η εξής: «δεν είναι η ενότητα της ζωντανής και ενεργούς ανθρωπότητας με τις φυσικές, ανόργανες συνθήκες της μεταβολικής τους ανταλλαγής με τη φύση, και ως εκ τούτου η ιδιοποίησή τους της φύσης, που απαιτεί εξήγηση ή είναι το αποτέλεσμα ιστορικής διαδικασίας, αλλά μάλλον ο χωρισμός ανάμεσα σε αυτές τις ανόργανες συνθήκες της ανθρώπινης ύπαρξης και αυτήν την ενεργή ύπαρξη, ένας χωρισμός ο οποίος τίθεται ολοκληρωτικά μόνο στη σχέση της μισθωτής εργασίας και του κεφαλαίου» (Marx, 1973, p. 489). Ο ταξικός ανταγωνισμός ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία εδράζεται και συντηρείται μέσα από το χωρισμό της ανθρώπινης κοινωνικής πρακτικής από τα μέσα της. Δεν μπορεί να υπάρξει καμία κεφαλαιοκρατική συσσώρευση χωρίς τη συνεχή αναπαραγωγή του διαζυγίου της εργασίας από τις συνθήκες της.

Η ανταλλαγή εμπορευμάτων και το «χρήμα» προ-χρονολογούνται της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Προκειμένου το χρήμα, ωστόσο, να «μετασχηματιστεί σε κεφάλαιο, τα προαπαιτούμενα για την κεφαλαιοκρατική παραγωγή πρέπει να υπάρχουν» (Marx, 1972, p. 272). Η πρώτη ιστορική προϋπόθεση είναι ο χωρισμός της εργασίας από τις συνθήκες της και «συνεπώς η ύπαρξη των μέσων της εργασίας ως κεφαλαίου» (ο.π.).

Για τον Marx, αυτός ο χωρισμός συνιστά την ιστορία του κόσμου. «Το εμπόρευμα και το χρήμα μετασχηματίζονται σε κεφάλαιο επειδή ο εργάτης ... εξαναγκάζεται να πουλήσει την ίδια του την εργασία (να πουλήσει απευθείας την εργασιακή δύναμη του) ως ένα εμπόρευμα στον ιδιοκτήτη των αντικειμενικών συνθηκών της εργασίας. Αυτός ο χωρισμός είναι το προαπαιτούμενο για τη σχέση

---

8. Παραθέτω από τη Γερμανική έκδοση του Κεφαλαίου μιας και η Αγγλική έκδοση παραλείπει αυτήν την πολύ σημαντική παράγραφο.

του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας με τον ίδιο τρόπο που είναι το προαπαιτούμενο για το μετασχηματισμό του χρήματος (ή του εμπορεύματος με το οποίο αυτό αναπαριστάται) σε κεφάλαιο» (ο.π., p. 89). Η συγκρότηση της ανθρώπινης εμπρόθετης δραστηριότητας ως σχέσεις ανάμεσα στα ίδια τα πράγματα βασίζεται σε αυτό το χωρισμό και, μόλις θεμελιωθεί, επικρατεί ως η συγκροτησιακή προϋπόθεση των κεφαλαιοκρατικών κοινωνικών σχέσεων (Krahl, 1971, p.223). Συνοπτικά, ο χωρισμός της εργασίας από τις συνθήκες της είναι η πρότερη συνθήκη της ύπαρξης τους ως κεφάλαιο και «είναι το θεμέλιο της [κεφαλαιοκρατικής] παραγωγής...[και] δίνεται στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή» (Marx, 1972, p. 272).

Ο χωρισμός σημαίνει ότι οι συνθήκες της εργασίας αντιμετωπίζουν την εργασία «ως ξένο κεφάλαιο» (Marx, 1972, p. 422) επειδή «οι συνθήκες της παραγωγής έχουν απλωσθεί για [τον εργάτη] και έχουν πάρει το σχήμα της ξένης ιδιοκτησίας» (ο.π.). Το διαζύγιο, λοιπόν, της ανθρώπινης εμπρόθετης δραστηριότητας από τις συνθήκες της και ο μετασχηματισμός τους σε μία ανεξάρτητη δύναμη, δηλ. κεφάλαιο, μετασχηματίζει το προϊόν της εργασίας σε ένα εμπόρευμα και κάνει το εμπόρευμα να εμφανιστεί ως «ένα προϊόν του κεφαλαίου» (Marx, 1966, p. 880). Αυτό συνεπάγεται «την υλοποίηση των κοινωνικών χαρακτηριστικών της παραγωγής και την προσωποποίηση των υλικών θεμελίων της παραγωγής» (ο.π.).

Κατά συνέπεια, ο καπιταλιστής και ο μισθωτός εργάτης «είναι ως τέτοιοι απλά ενσαρκώσεις, προσωποποιήσεις του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας», καθορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά σφραγισμένα επί των ατόμων από τη διαδικασία της κοινωνικής αναπαραγωγής» (ο.π.). Με αυτό τον τρόπο, η πρωταρχική συσσωρευση εμφανίζεται ανηρημένη (aufgehoben) στη μορφή του εμπορεύματος. Εν τούτοις, οσοδήποτε ανηρημένη, είναι η συγκροτησιακή συνθήκη των κεφαλαιοκρατικών κοινωνικών σχέσεων ως σχέσεων ανάμεσα σε πράγματα. Οι προϋποθέσεις του κεφαλαίου, «οι οποίες αρχικά εμφανίσθηκαν ως συνθήκες του γίνεσθαι του - και ως εκ τούτου δεν θα μπορούσαν να πηγάζουν από τη δράση του ως κεφαλαίου - τώρα εμφανίζονται ως αποτελέσματα της δικής

του πραγμάτωσης, πραγματικότητας, τεθειμένες από αυτό - όχι ως συνθήκες της ανάδυσής του, αλλά ως αποτελέσματα της παρουσίας του» (Marx, 1973, p. 460). Εν ολίγοις, η πρωταρχική συσσώρευση δεν είναι μόνο μια ιστορική εποχή που προ-χρονολογείται των κεφαλαιοκρατικών κοινωνικών σχέσεων και από την οποία το κεφάλαιο αναδύθηκε. Συνεπάγεται, θεμελιακά, τη συγκροτησιακή προϋπόθεση μέσα από την οποία ο ταξικός ανταγωνισμός ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία συντηρείται - η πρωταρχική συσσώρευση είναι το «θεμέλιο της κεφαλαιοκρατικής αναπαραγωγής» (Marx, 1983, p. 585).

Η πρωταρχική συσσώρευση είναι το φυγόκεντρο σημείο γύρω από το οποίο περιστρέφεται ο συγκεκριμένος κεφαλαιοκρατικός τρόπος ύπαρξης της εργατικής δύναμης, ο καθορισμός της ανθρώπινης εμπρόθετης δραστηριότητας στη μορφή ενός εργασιακού εμπορεύματος.⁹ Ενώ η κεφαλαιοκρατική παραγωγή και οι ανταλλακτικές σχέσεις διατηρούνται μέσα από τη μορφή του εμπορεύματος, η πρωταρχική συσσώρευση είναι η μυστική ιστορία του καθορισμού της ανθρώπινης εμπρόθετης δραστηριότητας στη μορφή ενός εργασιο-μισθιακού εμπορεύματος (wage-labouring commodity). Η εμπορευματική μορφή συντηρείται μέσα από αυτό τον καθορισμό, τον προϋποθέτει και, μέσα από τη μορφή της, τον αρνείται στο όνομα της αφηρημένης ισότητας και ελευθερίας. Αυτή η ενόραση εστιάζεται στην κριτική του φετιχισμού από τον Marx: «Το ολικό σύνολο της εργασίας όλων αυτών των ιδιωτικών ατόμων και ιδιωτικών συνόλων συνιστά το σύμφυρμα της κοινωνικής εργασίας».

Επειδή οι παραγωγοί δεν εισέρχονται σε κοινωνική επαφή ο ένας με τον άλλο έως ότου ανταλλάξουν τα προϊόντα τους, ο ιδιαίτερος κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας του κάθε παραγωγού δεν φαίνεται ως τέτοιος παρά μόνο στην πράξη της ανταλλαγής. Με άλλα λόγια, η εργασία του ατόμου βεβαιώνει τον εαυτό της ως ένα μέρος της εργασίας της κοινωνίας μόνο διαμέσου των σχέσεων που

---

9. Περί αυτού δεξ: Negt και Kluge (1981).

η πράξη της ανταλλαγής θεμελιώνει άμεσα ανάμεσα στα προϊόντα και έμμεσα, διαμέσου αυτών, ανάμεσα στους παραγωγούς. Στους τελευταίους, λοιπόν, «οι σχέσεις σύνδεσης της εργασίας ενός από-μου με αυτή των υπολοίπων εμφανίζονται, όχι ως απευθείας κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα σε άτομα στην εργασία, αλλά ως αυτό που πραγματικά είναι, υλικές σχέσεις ανάμεσα σε πρόσωπα και κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα σε πράγματα» (Marx, 1983, pp. 77-8). Το κοινωνικό άτομο, λοιπόν, συντηρείται ως ένα τέτοιο άτομο όχι με μία «άμεση» έννοια αλλά με μία «διαμεσολαβημένη» έννοια: διαμεσολαβείται μέσω της εμπορευματικής μορφής. Η εμπορευματική μορφή θέτει την ολότητα των αστικών κοινωνικών σχέσεων και ως μία τέτοια ολότητα θέτει τη βάση της παραγωγικής πρακτικής όλων των ατόμων ως αποξενωμένων ατόμων. Η εμπορευματική μορφή περιέχει όχι μόνο τη δραστηριότητα κάθε ατόμου, αλλά επίσης, είναι ανεξάρτητη αυτής της σύνδεσης από το άτομο.

Το διαζύγιο, λοιπόν, της εργασίας από τις συνθήκες της συνεπάγεται όχι μόνο την πλήρη ανεξαρτησία των ατόμων ανάμεσα τους αλλά, επίσης, την πλήρη εξάρτηση τους από τις φαινομενικά απρόσωπες σχέσεις που θεμελιώνονται από την εμπορευματική μορφή. Συνεπώς, η ανεξαρτησία του ατόμου είναι μια «ψευδαίσθηση και έτσι, καλείται ακριβέστερα αδιαφορία» (Marx, 1973, p. 162). Η ανεξαρτησία τους είναι αυτή των ατομικοποιημένων ατόμων της αγοράς που είναι «ελεύθερα να συγκρουστούν το ένα με το άλλο και να εμπλακούν στην ανταλλαγή μέσα σε αυτή την ελευθερία» (ο.π., pp. 163-64). Ο χωρισμός της ανθρώπινης δραστηριότητας από τις συνθήκες της είναι, λοιπόν, όχι μόνο η πραγματική διαδικασία γένεσης του κεφαλαίου αλλά, επίσης, μόλις συγκροτηθεί, η «πραγματική» διαδικασία της εμπορευματικής μορφής. Με άλλα λόγια, η πρωταρχική συσσώρευση αναιρείται στην εμπορευματική μορφή ως η «υπόγεια» συνθήκη της, συγκροτησιακή προϋπόθεση και ιστορική βάση.

Η «λογική του χωρισμού» (cf. Negri, 1984) συνεπάγεται ότι ο ατομικός καπιταλιστής πρέπει συνεχώς να επεκτείνει «το κεφάλαιο του, έτσι ώστε να το συντηρεί, αλλά δεν μπορεί να το επεκτείνει,

παρά μόνο μέσα από προοδευτική συσσώρευση» (Marx, 1983, p. 555). Το ρίσκο είναι η χρεοκοπία. Συνεπώς, διαμεσολαβούμενο διαμέσου ανταγωνισμού, το προσωποποιημένο κεφάλαιο ωθείται σε δράση. «Φανατικά προδιαθετημένος στο να κάνει την αξία να επεκτείνει τον εαυτό της, [ο προσωποποιημένος καπιταλιστής] εξαναγκάζει άσπλαχνα την ανθρώπινη φυλή να παράγει για χάρη της παραγωγής», αυξάνοντας «τη μάζα των εκμεταλλεόμενων από αυτόν ανθρώπινων όντων» (ο.π.). Η θέση των αποτελεσμάτων της ανθρώπινης εργασίας ως μιας δύναμης υπεράνω του κοινωνικού ατόμου, συμπεριλαμβανόμενου τόσο του καπιταλιστή όσο και του μισθωτού εργάτη, και η «φανατική» έφεση να κάνει τους εργάτες να εργάζονται για χάρη της εργασίας θεμελιώνεται στο χωρισμό της εργασίας από τα μέσα της. «Τα μέσα παραγωγής γίνονται κεφάλαιο μόνο στο βαθμό που έχουν χωριστεί από τον εργάτη και αντιμετωπίζουν την εργασία ως μία ανεξάρτητη δύναμη» (Marx, 1963, p. 408). Εν ολίγοις, η ελευθερία της εργασίας από τις συνθήκες της και ο μετασχηματισμός τους σε ατομική ιδιοκτησία συνεπάγεται το καπιταλιστικό δικαίωμα ιδιοκτησίας της συντήρησης του αφηρημένου πλούτου μέσω της «θυσίας των «ανθρώπινων μηχανών» στις πυραμίδες της συσσώρευσης» (Gambino, 1996, p. 55). Ο νόμος της ατομικής ιδιοκτησίας συνεπάγεται ότι η «εργασιακή ικανότητα έχει ιδιοποιηθεί για το εαυτό της μόνο τις υποκειμενικές συνθήκες της αναγκαίας εργασίας - τα μέσα συντήρησης για την ενεργή παραγωγή της εργασιακής ικανότητας, δηλαδή για την αναπαραγωγή της ως απλής εργασιακής ικανότητας χωρισμένης από τις συνθήκες της πραγμάτωσης της - και έχει θέσει αυτές τις ίδιες τις συνθήκες ως πράγματα, αξίες, που την αντιμετωπίζουν σε μία ξένη, προστακτική προσωποποίηση» (Marx, 1973, pp. 452-53). Η λογική του χωρισμού είναι η «πραγματική διαδικασία του κεφαλαίου» (Marx, 1972, p. 422). Πράγματι, όπως ισχυρίζεται ο Marx, το κεφάλαιο είναι «ο χωρισμός των συνθηκών παραγωγής από τον εργάτη» (ο.π.).

Συνοπτικά, ο Marx δεν συλλαμβάνει το κεφάλαιο ως ένα πράγμα καθεαυτό, το οποίο, προικισμένο με τη δική του αντικειμενική λογική, ανταλλάσσει τον εαυτό του με τον εαυτό του και, κάνοντας

το αυτό, δημιουργεί κέρδος. Μάλλον, αυτό συλλαμβάνεται ως μία κοινωνική σχέση ανάμεσα στην εργασία και τις συνθήκες της εργασίας, οι οποίες «καθίστανται ανεξάρτητες σε σχέση με την εργασία» (ο.π. 422). «Η απώλεια των συνθηκών της εργασίας από τους εργάτες εκφράζεται στο γεγονός ότι αυτές οι συνθήκες εργασίας γίνονται ανεξάρτητες ως κεφάλαιο ή ως πράγματα στη διάθεση του καπιταλιστή» (ο.π. p. 271).

Η πρωταρχική συσσώρευση, λοιπόν, δεν είναι μόνο μία «περίοδος» από την οποία οι κεφαλαιοκρατικές κοινωνικές σχέσεις αναδύθηκαν. Μάλλον, είναι η ιστορική «πράξη» που συγκροτεί τις κεφαλαιοκρατικές κοινωνικές σχέσεις ως ένα όλο. Όπως ο Marx το έθεσε, αυτός ο χωρισμός «μορφοποιεί [bildet] την έννοια [Begriff] του κεφαλαίου» (Marx, 1966, p. 246). Ο χωρισμός της εργασίας από τις συνθήκες της και η συγκέντρωση τους στα χέρια «μη-εργατών» (Marx, 1978, p. 116) θέτει το κεφάλαιο ως μία διαστρεβλωμένη μορφή της ανθρώπινης κοινωνικής πρακτικής, όπου η «διαδικασία της παραγωγής κυριαρχεί πάνω στον άνθρωπο αντί να ελέγχεται από αυτόν» (Marx, 1983, p. 85). Η πάλη των τάξεων, λοιπόν, που απελευθέρωσε τον κύριο από τον δουλοπάροικο και τον δουλοπάροικο από τον κύριο, είναι συστατική της σχέσης κεφαλαίου και εργασίας.¹⁰ Η πρωταρχική συσσώρευση, λοιπόν, εμμένει μέσα στην κεφαλαιακή σχέση ως η συστατική προ-θεσιακή (pre-positing) πράξη της.¹¹ Αυτή η «πράξη» βρίσκεται στην καρδιά της αναπαραγωγής του κεφαλαίου: η προ-θεσιακή πράξη του χωρισμού της εργασίας από τα μέσα της δεν είναι το ιστορικό αποτέλεσμα του κεφαλαίου αλλά η προϋπόθεση του, μια προϋπόθεση που καθιστά το κεφάλαιο μια κοινωνική παραγωγική σχέση στο και διαμέσου του διαζυγίου της κοινωνικής παραγωγικής δύναμης της εργασίας από τις συνθήκες της. Εν συντομία, η ταξική πάλη είναι η «λογική και ιστορική προϋπόθεση για την ύπαρξη ατομικών κα-

---

10. Περί αυτού δεξ Holloway (1995).

11. Περί αυτού δεξ Psychopedis (1992).

πιταλιστών και εργατών» και «η βάση στην οποία η εκμετάλλευση εδράζεται» (Clarke, 1982, p. 80).¹²

Ο συστηματικός χαρακτήρας της πρωταρχικής συσσώρευσης δι-ατηρείται, λοιπόν, σε ανηρημένη μορφή μέσω των συγκροτημένων σχέσεων του κεφαλαίου. Ο χωρισμός δεν είναι το αποτέλεσμα του κεφαλαίου αλλά η γένεση του και τίθεται τώρα ως η προϋπόθεση του κεφαλαίου. Δεν «φιγουράρει» πλέον ως η συνθήκη της ιστορικής ανάδυσής του αλλά, μάλλον, ως η συστατική προϋπόθεση της φανατικής προδιάθεσής του να αναπαράγει τις ανθρώπινες σχέσεις ως σχέσεις ανάμεσα σε ιδιοκτήτες εμπορευμάτων και αυτό σημαίνει ως κοινωνικές κατηγορίες της κεφαλαιοκρατικής αναπαραγωγής. Εν ολίγοις, ο χωρισμός «ξεκινά με την πρωταρχική συσσώρευση, εμφανίζεται ως μια μόνιμη διαδικασία στη συσσώρευση και συγκέντρωση του κεφαλαίου και εκφράζεται, τελικά, ως συγκεντροποίηση των υπάρχοντων κεφαλαίων σε μερικά χέρια και στέρξη των πολλών από το κεφάλαιο τους (στην απαλλοτρίωση του οποίου τώρα στρέφεται)» (Marx, 1966, p. 246).

Ο τρόμος του χωρισμού, της καταγωγικής αρχής του καπιταλισμού, βαρύνει σαν ένας εφιάλτης στην κοινωνική πρακτική της ανθρώπινης εμπρόθετης δραστηριότητας. Η εμπορευματοποίηση της εργασίας ως μισθωτής εργασίας σημαίνει ότι η ανθρώπινη κοινωνική πρακτική αντιμετωπίζει τις συνθήκες της ως ξένες συνθήκες, ως συνθήκες εκμετάλλευσης και ως συνθήκες οι οποίες εμφανίζονται, και έτσι υπάρχουν αντιφατικά, ως σχέσεις ανάμεσα σε πράγματα. «Ο άνθρωπος έρχεται αντιμέτωπος με πράγματα, η εργασία έρχεται αντιμέτωπη με τις δικές της υλοποιημένες συνθήκες ως ξένα, ανεξάρτητα, αυτάρκη υποκείμενα, προσωποποιήσεις, εν ολίγοις, ως η ιδιοκτησία κάποιου άλλου και, σε αυτή τη μορφή, ως «εργοδότες» και «διοικητές» της ίδιας της εργασίας, την οποία [αυτοί] ιδιοποιούνται αντί να τους ιδιοποιείται αυτή. Το γεγονός ότι η αξία - είτε αυτή υπάρχει ως χρήμα είτε ως εμπορεύματα - και σε περαιτέρω

---

12. Για μια κριτική, δες Bonefeld (1993).

ανάπτυξη οι συνθήκες της εργασίας αντιμετωπίζουν τον εργάτη ως την ιδιοκτησία άλλων ανθρώπων, ως ανεξάρτητες ιδιοκτησίες, σημαίνει απλά ότι τον αντιμετωπίζουν ως την ιδιοκτησία του μη-εργάτη ή, εν πάση περιπτώσει, ότι, ως ένας καπιταλιστής, τις αντιμετωπίζει [τις συνθήκες της εργασίας] όχι ως ένας εργάτης αλλά ως ο ιδιοκτήτης αξίας, κ.τ.λ., ως το υποκείμενο στο οποίο αυτά τα πράγματα κατέχουν τη δική τους θέληση, ανήκουν στον εαυτό τους και προσωποποιούνται ως ανεξάρτητες δυνάμεις» (Marx, 1972, pp. 475-76). Το κεφάλαιο προϋποθέτει την εργασία ως μισθωτή εργασία και η μισθωτή εργασία προϋποθέτει το κεφάλαιο ως κεφάλαιο. Κάθε ένα είναι η προϋπόθεση του άλλου. «Κάθε προϋπόθεση της κοινωνικής αναπαραγωγικής διαδικασίας είναι την ίδια στιγμή το αποτέλεσμα της, και κάθε ένα από τα αποτελέσματα της εμφανίζεται ταυτόχρονα ως προϋπόθεση της. Όλες οι παραγωγικές σχέσεις μέσα στις οποίες η διαδικασία κινείται είναι, συνεπώς, τόσο τα προϊόντα της όσο [είναι] και οι συνθήκες της. Όσο περισσότερο κάποιος εξετάζει τη φύση της, όπως πραγματικά [αυτή] είναι, [τόσο περισσότερο κάποιος βλέπει] ότι στην τελευταία μορφή σταθεροποιείται όλο και περισσότερο, έτσι ώστε ανεξάρτητα από τη διαδικασία αυτές οι συνθήκες φαίνεται να την καθορίζουν, και οι δικές τους σχέσεις εμφανίζονται σε εκείνους που ανταγωνίζονται στη διαδικασία ως αντικειμενικές συνθήκες, αντικειμενικές δυνάμεις, όψεις των πραγμάτων, τόσο περισσότερο στην καπιταλιστική διαδικασία, κάθε στοιχείο, ακόμα και το απλούστερο, για παράδειγμα το εμπόρευμα, είναι ήδη μία αντιστροφή και προκαλούν οι σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους να εμφανίζονται ως γνωρίσματα πραγμάτων και ως σχέσεις ανθρώπων προς τα κοινωνικά γνωρίσματα πραγμάτων» (Marx, 1972, pp. 507-8). Η διαστρεβλωμένη μορφή της αξίας παρουσιάζει, με άλλα λόγια, τον τρόπο ύπαρξης της ανθρώπινης εμπρόθετης δραστηριότητας τη μορφή των απρόσωπων σχέσεων, εκχωρώντας στο ανθρώπινο ον την αναξιοπρέπεια μιας ύπαρξης [Dasein] ως μιας προσωποποίησης πραγμάτων. Συνεπώς, σχετικά με τη σχέση κεφαλαίου εργασίας, «ο εργάτης παράγει τον εαυτό του ως εργασιακή ικανότητα, όπως επίσης και το κεφάλαιο

έναντι του'. Την ίδια στιγμή, «ο καπιταλιστής αναπαράγει τον εαυτό του ως κεφάλαιο καθώς επίσης και τη ζωντανή εργασιακή ικανότητα έναντι του» (Marx, 1973, p. 458). «Κάθε ένα αναπαράγει τον εαυτό του, αναπαράγοντας το άλλο, την άρνηση του. Ο καπιταλιστής παράγει την εργασία ως ξένη, η εργασία παράγει το προϊόν ως ξένο» (ο.π.).

Μόλις η λογική του χωρισμού θεωρηθεί δεδομένη, δηλαδή μόλις η συγκροτησιακή προϋπόθεση της θεωρηθεί απλά ως ένα ιστορικό παρελθόν, η λογική του χωρισμού μπορεί να κατανοηθεί απλά με τους όρους του συγκροτημένου φετιχισμού του κεφαλαίου ως το υποκείμενο που δομεί τις πράξεις των ανθρωπίνων δρώντων. Οι ορθόδοξοι απολογισμοί τρέφονται από αυτό το χωρισμό ανάμεσα στην (καπιταλιστική) δομή και την (ανθρώπινη) δράση.¹³ Όπως το έθεσε ο Horkheimer (1985, p. 246), ο χωρισμός της 'γένεσης' από την 'ύπαρξη' συγκροτεί τα τυφλά σημεία της δογματικής σκέψης. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι οι ορθόδοξες προσεγγίσεις δεν μπορούν να προσφέρουν μία ανάλυση της αξίας. Όμως, μπορούν να το κάνουν μόνο με όρους της εργασίας ως μίας ανθρώπινης δράσης, και με όρους της αξίας ως ενσαρκωμένης εργασίας. Αυτή η θεωρία της αξίας απλά δείχνει ότι «η ανάπτυξη της κοινωνικής εργασίας παράγει είτε μία διαδικασία συσσώρευσης αξίας είτε ένα σύνθετο κανόνα διανομής» (Negri, 1992, p. 70). Υπό αυτήν την άποψη, η διαστρεβλωμένη ύπαρξη των ανθρωπίνων σχέσεων ως σχέσεων ανάμεσα σε πράγματα υιοθετείται ως αληθής στην πράξη και η κινητήρια δύναμη της καπιταλιστικής ανάπτυξης φαίνεται ως το ίδιο το κεφάλαιο.¹⁴ Τέτοιες αναλυτικές προσφορές απλά βεβαιώνουν ότι ο «μύθος» δεν είναι μία συνθήκη απλά προηγούμενων χρόνων αλλά, μάλλον, ότι συνεχίζει να εξασκεί την κυριαρχία του

---

13. Δες, για παράδειγμα, Brenner (1998), όπου δίνεται έμφαση στον καπιταλιστικό ανταγωνισμό ως τη συγκροτησιακή δύναμη της καπιταλιστικής ανάπτυξης.

14. Για κριτική δες Bonefeld (1999) και Lebowitz (1999).

επί της ίδιας της σκέψης. Ως εκ τούτου και η επιμονή του Marx για απομυθοποίηση: Ούτε τα «έθνη» ούτε η «ιστορία» ούτε το κεφάλαιο έχουν κάνει πόλεμο. «Η ιστορία δεν κάνει τίποτα, δεν «κατέχει τεράστιο πλούτο», δεν «δίνει μάχες»! Είναι ο Άνθρωπος, μάλλον, ο πραγματικός, ζωντανός Άνθρωπος ο οποίος τα κάνει όλα αυτά, ο οποίος κατέχει και πολεμά, δεν είναι η «ιστορία» που χρησιμοποιεί τον Άνθρωπο ως ένα μέσο για να προωθήσει τους σκοπούς της, ως εάν να ήταν a person apart. Η ιστορία δεν είναι τίποτα άλλο παρά η δραστηριότητα του Ανθρώπου στην επιδίωξη των σκοπών της» (Marx/Engels, 1980, p. 98). Η κριτική του φετιχισμού του Marx είναι θεμελιακά μια κριτική αστόχαστων (unreflected) προϋποθέσεων: δείχνει την αναγκαιότητα των κεφαλαιοκρατικών μορφών υπό το φως της κοινωνικής συγκρότησής τους. Εν ολίγοις, και όπως Marcuse αναφέρει, «η συγκρότηση του κόσμου συμβαίνει πίσω από τις πλάτες των ατόμων, εν τούτοις είναι η δική τους εργασία» (1988, p. 151).

Χωρίς μια κατανόηση της κοινωνικής συγκρότησης του διαστρεβλωμένου κόσμου του κεφαλαίου δεν θα μπορούσε να υπάρξει καμία κριτική του κεφαλαίου χωρίς, την ίδια στιγμή, να το ενστερνίζεται ως εκτελόν μια χρήσιμη οικονομική λειτουργία. Αυτό, τότε, θα οδηγούσε στη θέαση του κεφαλαίου ως «του υποκειμένου» που ενσαρκώνει τη λογική μιας αφηρημένης δομής της αγοράς, της οποίας η εμπειρική πραγματικότητα διαμεσολαβείται από την πάλη των τάξεων και άλλες κοινωνικές δυνάμεις (Jessop, 1991).

Ενάντια σε αυτή τη θεωρητική ορθολογικοποίηση του κεφαλαίου ως μιας υπερ-ανθρώπινης δύναμης, είναι μόνο επί τη βάση μιας κατανόησης της λογικής του χωρισμού που μια κριτική του κεφαλαίου μπορεί να προσφερθεί: αυτή η κριτική εισέρχεται στην κατανόηση της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και συσσώρευσης ως μιας συγκροτημένης μορφής και «κλονίζει αυτή τη συγκρότηση και σημειώνει την ενικότητα και τη δυναμική του ανταγωνισμού που ο νόμος της εργασίας περιλαμβάνει» (Negri, 1992, p. 70). Η κεφαλαιοκρατική σχέση είναι το ιστορικό προϊόν της αποξένωσης της εργασίας από τον εαυτό της: Το κεφάλαιο είναι «η μορφή που υιοθετείται

από τις συνθήκες της εργασίας» (Marx, 1972, p. 492) και η ύπαρξη του κεφαλαίου εδράζεται όχι μόνο στην εκμετάλλευση της εργασίας αλλά, μάλλον, στη συνεχή συσσώρευση κεφαλαίου μέσω της προοδευτικής εκμετάλλευσης της εργασίας (Marx, 1983, p. 555). Η «φυσική δύναμη» της εργασίας να διατηρεί αξία και να δημιουργεί νέα αξία (ο.π., p. 568) διοικείται από το κεφάλαιο στην παραγωγική διαδικασία, η οποία είναι την ίδια στιγμή η διαδικασία κατανάλωσης της ζωντανής εργασίας. Είναι ο εργάτης που «συνεχώς παράγει υλικό, αντικειμενικό πλούτο, αλλά στη μορφή του κεφαλαίου, μιας ξένης δύναμης που κυριαρχεί και εκμεταλλεύεται [τον εργάτη]: και ο καπιταλιστής που συνεχώς παράγει εργατική δύναμη, αλλά στη μορφή μιας υποκειμενικής πηγής πλούτου, χωρισμένης από τα αντικείμενα στα οποία και μέσω των οποίων [αυτή] μπορεί μόνο να πραγματοποιηθεί, εν ολίγοις κατέχει τον εργάτη αλλά ως ένα μισθωτό εργάτη. Αυτή η ακατάπαυστη αναπαραγωγή, αυτή η διαιώνιση του εργάτη, είναι η *sine qua non* της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής» (ο.π., pp. 535-36). Έτσι προκύπτει ο ισχυρισμός ότι η κεφαλαιοκρατική συσσώρευση δεν βασίζεται μόνο στα αποτελέσματα της πρωταρχικής συσσώρευσης αλλά, αντίθετα, ότι η πρωταρχική συσσώρευση είναι η συγκροτησιακή προϋπόθεση του ταξικού ανταγωνισμού ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία. Όπως το έθεσε ο Marx, «η κεφαλαιοκρατική συσσώρευση απλά παρουσιάζει ως μία συνεχή διαδικασία αυτό που στην πρωταρχική συσσώρευση εμφανίζεται ως μία διακριτή ιστορική διαδικασία, ως η διαδικασία της ανάδυσης του κεφαλαίου» (Marx, 1972 p. 272, δες επίσης Marx, 1983, p. 688). Δεν θα υπήρχε καμία κεφαλαιοκρατική συσσώρευση χωρίς την αναπαραγωγή της εργασίας ως «χωρίς αντικείμενα ελεύθερης εργασίας» (Marx, 1973, p. 507). Η κοινωνική συγκρότηση των κεφαλαιοκρατικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας είναι το διαζύγιο της εργασίας από τα μέσα της, εργασία χωρίς αντικείμενα (*objectless labour*) «υπό το πρόσταγμα του κεφαλαίου» (ο.π., p. 508).

Η προϋπόθεση της κεφαλαιοκρατικής κοινωνικής αναπαραγωγής είναι η ελευθερία της εργασίας από τη συνθήκη της, αυτή η προϋπόθεση νοηματοδοτεί και διαμορφώνει την πραγματική κίνηση των

κεφαλαιοκρατικών κοινωνικών σχέσεων. Το κεφάλαιο, «φανατικά προ-διατεθειμένο στη διαστολή της αξίας» (ο.π., p. 555) δεν μπορεί να κάνει τίποτα άλλο από το να εντατικοποιήσει τον καταμερισμό της εργασίας έτσι ώστε να αυξήσει την παραγωγική δύναμη της. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι «η διαίρεση της εργασίας είναι η δολοφονία ενός λαού» (Urquhart, παρατίθεται στο Marx, 1983, p. 343), ωστόσο, απλώς εδραιώνει τον «αρχικό» χωρισμό της εργασίας από τις συνθήκες της διαμέσου όλο και περισσότερων κατακερματισμών της κοινωνικής εργασιακής διαδικασίας, διαμελίζοντας τον Άνθρωπο [Mensch] (cf. Marx, 1977, p. 155). Εν τούτοις, όσο κι αν η κοινωνική εργασία είναι κατακερματισμένη, διαιρεμένη και υποδιαιρεμένη, η ανθρώπινη συνεργασία παραμένει «η θεμελιακή μορφή του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής» (Marx, 1983, p. 317). Αυτή η συνεργασία υπάρχει ενάντια στον εαυτό της στη μορφή του εμπορεύματος που ενσωματώνει τη «δολοφονία ενός λαού» με τις σεβάσμιες μορφές των ίσων και ελεύθερων ανταλλακτικών σχέσεων.

Η εργασία «είναι και παραμένει η προϋπόθεση» του κεφαλαίου (Marx, 1973, p. 399). Το κεφάλαιο δεν μπορεί να απελευθερώσει τον εαυτό του από την εργασία. Εξαρτάται από την επιβολή αναγκαίας εργασίας, τη συστατική πλευρά της υπερ-εργασίας, από τις εργατικές τάξεις του κόσμου. Πρέπει να θέσει την αναγκαία εργασία την ίδια στιγμή που πρέπει να μειώσει την αναγκαία εργασία στο έπακρο έτσι ώστε να αυξήσει την υπεραξία. Αυτή η αναγωγή αναπτύσσει την παραγωγική δύναμη της εργασίας και, την ίδια στιγμή, την πραγματική δυνατότητα του βασιλείου της ελευθερίας.¹⁵ Η συγκυρία ότι όλο και λιγότερος κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασί-

---

15. «Στην πραγματικότητα, το βασίλειο της ελευθερίας ξεκινά πραγματικά μόνο όπου η εργασία, η οποία καθορίζεται από αναγκαιότητα και γήινους παράγοντες, παύει. Συνεπώς, στην ίδια τη φύση των πραγμάτων εδράζεται πέραν της σφαίρας της πραγματικής (actual) υλικής παραγωγής... Η ελευθερία σε αυτό το πεδίο μπορεί να συνίσταται μόνο στον κοινωνικοποιημένο

ας χρειάζεται για την παραγωγή, προς αναζήτηση μιας καλύτερης έκφρασης, των αναγκαιών της ζωής, περιορίζει το βασίλειο της αναγκαιότητας και έτσι, επιτρέπει την άνθηση αυτού που ο Marx χαρακτήρισε ως το βασίλειο της ελευθερίας. Μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία, αυτή η αντίφαση μπορεί να περιοριστεί μόνο διαμέσου βίας (Gewalt), περιλαμβάνοντας όχι μόνο την καταστροφή των παραγωγικών ικανοτήτων, την ανεργία, τη χειροτέρευση των συνθηκών και εκτεταμένη ένδεια, αλλά επίσης την καταστροφή της ανθρώπινης ζωής διαμέσου πολέμου, οικολογικής καταστροφής, λιμού, καύσης της γης, δηλητηρίασης του νερού, αφανισμού των κοινοτήτων, την παραγωγή μωρών για κέρδος, τη χρήση του ανθρώπινου σώματος ως ενός εμπορεύματος προς ανταλλαγή ή διαχείριση, την εκβιομηχάνιση της ανθρώπινης παραγωγής διαμέσου κλωνοποίησης κτλ.

Η ύπαρξη του Ανθρώπου ως ενός υποβιβασμένου, εκμεταλλεμένου, υποτιμημένου, εγκαταλειμμένου και υποδουλομένου όντος δείχνει ότι η καπιταλιστική παραγωγή δεν είναι παραγωγή για ανθρώπους - είναι παραγωγή διαμέσου ανθρώπων. Με άλλα λόγια, η αξιακή μορφή (value form) αναπαριστά όχι μόνο μία αφαίρεση από το πραγματικό κοινωνικό άτομο. Είναι μία αφαίρεση που είναι «αληθής στην πράξη» (cf. Marx, 1973, p. 105). Η καθολική αναγωγή όλης της συγκεκριμένης ανθρώπινης κοινωνικής πρακτικής στη μία, όμοια, αφηρημένη μορφή εργασίας, από το πεδίο

Ανθρώπο [Mensch], τους συνεταιρισμένους παραγωγούς, που ρυθμίζουν ορθολογικά την ανταλλαγή τους με τη Φύση, θέτοντας την υπό τον κοινό έλεγχο τους αντί να κυβερνώνται από τις τυφλές δυνάμεις της Φύσης... Αλλά παρόλαυτα [αυτό] παραμένει ακόμα ένα βασίλειο αναγκαιότητας. Πριν ξεκινήσει αυτή την ανάπτυξη της ανθρώπινης ενέργειας, η οποία είναι ένας σκοπός καθεαυτός, το αληθινό βασίλειο της ελευθερίας, το οποίο, ωστόσο, μπορεί να ανθίσει μόνο με αυτό το βασίλειο της αναγκαιότητας ως βάση του» (Marx, 1966, p. 820). Δες πάνω στο ζήτημα αυτό την ανταλλαγή απόψεων ανάμεσα στους Wildcat και τον Holloway (Wildcat, 1999).

μάχης στο εργαστήριο κλωνοποίησης, δείχνει ότι ο χωρισμός που ξεκίνησε με την πρωταρχική συσσώρευση εμφανίζεται τώρα στον βιοτεχνικό καθορισμό της οικειοποίησης ανθρώπινων όντων. Ο καπιταλισμός έχει διατρέξει έναν μακρύ δρόμο. Αδιάφορος προς τη ζωή, «ικανοποιήθηκε με τίποτα περισσότερο από την ιδιοποίηση ενός υπερβολικού αριθμού εργατικών ωρών» (Dalla Costa, 1995a, p. 21). Καταπιάνεται τώρα με την παραγωγή ανθρώπων-εργατών.

Συμπέρασμα

Το δοκίμιο επιχειρηματολόγησε ότι η πρωταρχική συσσώρευση είναι μία συνεχώς αναπαραγόμενη συσσώρευση, είτε με όρους του ανανεούμενου χωρισμού νέων πληθυσμών από τα μέσα παραγωγής και συντήρησης, είτε με όρους της αναπαραγωγής της μισθωτής σχέσης στις «καθιερωμένες» σχέσεις του κεφαλαίου. Ο πρώτος επιδιώκει να φέρει νέους εργάτες υπό τη διοίκηση του κεφαλαίου (Dalla Costa, 1995a,b, Caffentzis, 1995) και η δεύτερη να τους συγκρατήσει εκεί ως κοινωνικές κατηγορίες 'απελευθερωμένες' από τις συνθήκες τους.

Ο αγώνας για ανθρώπινη αυτονομία και αυτο-καθορισμό εμπεριέχει το μετασχηματισμό των μέσων παραγωγής σε μέσα χειραφέτησης. «Η κοινωνία των ελευθέρων και ίσων» (cf. Agnoli, 2000) ή ο «τρόπος παραγωγής των συνεταιρισμένων παραγωγών» (cf. Godelier, 2000), δεν μπορεί να επιτευχθεί διαμέσου μιας πολιτικής εκ μέρους της εργατικής τάξης. Όπως ο Marx (1983, p. 447) το έθεσε, «το να είσαι ένας παραγωγικός εργάτης δεν...είναι τύχη, αλλά μια ατυχία». Η θεωρία εκ μέρους της εργατικής τάξης οδηγεί στην αποδοχή προγραμμάτων των οποίων η κοινή βάση είναι η καθημερινή θρησκεία της αστικής κοινωνίας: ο φετιχισμός του εμπορεύματος. Η χειραφέτηση της εργατικής τάξης μπορεί να επιτευχθεί μόνο από την ίδια την εργατική τάξη' και αυτή σημαίνει το τέλος της εργατικής τάξης ως μιας κοινωνικής τάξης. Η χειραφέτηση σημαίνει ανθρώπινη χειραφέτηση. Ο κομμουνισμός συνεπάγεται το τέλος της τάξης, μια αταξική κοινωνία. Η χειραφέτηση της

εργατικής τάξης, λοιπόν, σημαίνει ότι ο Άνθρωπος «αναγνωρίζει και οργανώνει τις «forces propres» του ως κοινωνικές δυνάμεις και ως εκ τούτου δεν χωρίζει πλέον τις κοινωνικές δυνάμεις από τον εαυτό του στη μορφή πολιτικών δυνάμεων και υλικών δυνάμεων» (Marx, 1964, p. 370). Ο Marx είδε αυτή τη νέα μορφή κοινωνίας να προβλέπεται στην «κοινότητα των επαναστατημένων προλετάρων, οι οποίοι επεκτείνουν το δικό τους έλεγχο επί των συνθηκών της δικής τους ύπαρξης και εκείνων όλων των μελών της κοινωνίας. Είναι ως άτομα που τα άτομα συμμετέχουν σε αυτήν. Είναι ακριβώς αυτός ο συνδυασμός των ατόμων (υποθέτοντας, βέβαια, το ανεπτυγμένο στάδιο των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων) που θέτει τις συνθήκες της ελεύθερης ανάπτυξης και κίνησης των ατόμων υπό τον έλεγχο τους - συνθήκες που ήταν πριν εγκαταλειμμένες στην τύχη και είχαν κερδίσει μια ανεξάρτητη ύπαρξη επί και ενάντια των χωριστών ατόμων ακριβώς λόγω του χωρισμού τους ως ατόμων» (Marx and Engels, 1962, p. 74).

Παραφράζοντας τον Adorno (1975, p. 44), η πλήρης απασχόληση έχει νόημα σε μία κοινωνία όπου η εργασία δεν είναι πια το μέτρο όλων των πραγμάτων. Με άλλα λόγια, λοιπόν, η εργασιακή θεωρία της αξίας προϋποθέτει το χωρισμό της ανθρώπινης κοινωνικής πρακτικής από τις συνθήκες της. Είναι αυτή η προϋπόθεση που συγκροτεί την καπιταλιστική εκμετάλλευση της εργασίας και είναι αυτή η προϋπόθεση για την οποία γίνεται ο αγώνας για ανθρώπινη χειραφέτηση. Η ανθρώπινη συνεργασία πρέπει να απελευθερωθεί από τον ανταγωνιστικό της σύνδεσμο προς το κεφάλαιο. Εν ολίγοις, για να εισέλθουν οι άνθρωποι σε σχέση μεταξύ τους, όχι ως χωρισμένα άτομα, των οποίων η κοινωνική ύπαρξη γίνεται έκδηλη πίσω από την πλάτη τους διαμέσου της εμπορευματικής μορφής, αλλά ως κοινωνικά άτομα, ως ανθρώπινες αξιοπρέπειες (dignities) που έχουν τον έλεγχο επί των κοινωνικών συνθηκών τους, η οικονομική «κυριαρχία του κεφαλαίου επί του ανθρώπου» πρέπει να καταργηθεί έτσι ώστε η κοινωνική αναπαραγωγή του ανθρώπου «να ελέγχεται από αυτόν» (cf. Marx, 1983, p.85). Μέσα στον καπιταλισμό, η συνεργασία είναι μια αντιφατική παραγωγική δύναμη.

«Όχι μόνο έχουμε εδώ μία αύξηση στην παραγωγική δύναμη του ατόμου, με τη βοήθεια της συνεργασίας, αλλά τη δημιουργία μιας νέας δύναμης, δηλαδή τη συλλογική δύναμη των μαζών» (Marx, 1983, p. 309). Είναι, βέβαια, γεγονός ότι η κριτική της πολιτικής οικονομίας μπορεί να γίνει έκδηλη στην πράξη μόνο όταν έχει καταλάβει τις μάζες, όταν, με άλλα λόγια, οι μάζες έχουν καταληφθεί από την κατανόηση ότι είναι η δική τους εργασία, η κοινωνική πρακτική τους, που παράγει ένα κόσμο που τους καταπιέζει (cf. Marx, 1975, p. 182). Αυτός ο κόσμος είναι ένας κόσμος χωρισμού, εργασίας χωρίς αντικείμενα («object-less» labour). Αυτό που χρειάζεται να ξεπεραστεί, λοιπόν, είναι η αποξένωση της ανθρώπινης κοινωνικής δραστηριότητας από τις συνθήκες της. Είναι αυτή η αποξένωση που συγκροτεί τη σχέση ανάμεσα σε μισθωτή εργασία και κεφάλαιο.

Βιβλιογραφία

- Adorno, T. (1975), *Gesellschaftstheorie und Kulturkritik*, Suhrkamp, Frankfurt.
- Agnoli, J. (2000), 'The Market, the State and the End of History', in Bonefeld, W. and K. Psychopedis (eds) *The Politics of Change*, Plagrove, London.
- Amin, S. (1974), *Accumulation on a World Scale. A critique of the theory of Underdevelopment*, Monthly Review Press, New York.
- Bonefeld, W. (1988), 'Class Struggle and the Permanence of Primitive Accumulation', *Common Sense* no. 8.
- Bonefeld, W. (1993), 'Crisis of Theory', *Capital & Class*, no. 50.
- Bonefeld, W. (1999), 'Notes on Competition, Capitalist Crises and Class', *Historical Materialism*, no. 5.
- Bonefeld, W. (2001), 'Labour, Capital and Primitive Accumulation: Class and Constitution', forthcoming in Dinerstein, A. and M. Neary (eds) *The Labour Debate*, Ashgate, Aldershot.
- Brenner, R. (1998), 'The Economics of Global Turbulance', *New Left Review*, no. 229.

- Caffentzis, G. (1995), 'The Fundamental Implications of the Debt Crisis for Social Reproduction in Africa', in Dalla Costa, M. and G.F. Dalla Costa (eds) *Paying the Price*, Zed Books, London.
- Caffentzis, G. (1999), 'The End of Work or the Renaissance of Slavery?', *Common Sense*, no. 24.
- Dalla Costa, M. (1995a), 'Development and Reproduction', *Common Sense* no. 17.
- Dalla Costa, M. (1995b), 'Capitalism and Reproduction', in Bonefeld, W. et al. (eds.) *Open Marxism: Emancipating Marx*, Pluto, London.
- de Angelis, M. (1999), 'Marx's Theory of Primitive Accumulation: a Suggested Reinterpretation'
- Federici, S. (1997), 'Reproduction and Feminist Struggle in the New International Division of Labour', in Dalla Costa, M. and G.F. Dalla Costa (eds) *Women, Development and Labour Reproduction*, African World Press, Lawrenceville.
- Gambino, R. (1996), 'A Critique of the Fordism and the Regulation School', *Common Sense* no. 19.
- Godelier, M. (2000), 'The Disappearance of the «Socialist System»: Failure or Confirmation of Marx's View on the Transition from One Form of Production and Society to Another?', in Bonefeld, W. and K. Psychopedis (eds), *The Politics of Change*, Palgrave, London.
- Holloway, J. (1995), 'Capital Moves', *Capital & Class* no. 57.
- Horkheimer, M. (1985), *Zur Kritik der instrumentellen Vernunft*, Fischer, Frankfurt.
- Jessop, B. (1991), 'Polar Bears and Class Struggle', in Bonefeld, W. and J. Holloway (eds) *Post-Fordism and Social Form*, Macmillan, London.
- Krahl, J. (1971), *Konstitution und Klassenkampf*, Verlag Neue Kritik, Frankfurt, 4th ed. 1985.
- Lebowitz, M (1999), 'In Brenner, Everything is Reversed', *Historical Materialism*, no. 4.
- Luxemburg, R. (1963), *The Accumulation of Capital*, Routledge,

- London.
- Marcuse, H. (1988), 'Philosophy and Critical Theory', in *ibid.* Negations, Free Association Press, London.
- Marx, K. (1962), *Das Kapital*, vol. I, MEW 23, Dietz Verlag, Berlin.
- Marx, K. (1963), *Theories of Surplus Value Part I*, Lawrence & Wishart, London.
- Marx, K. (1964), *Zur Judenfrage*, in MEW 1, Dietz, Berlin.
- Marx, K. (1966), *Capital Vol. III*, Lawrence & Wishart, London.
- Marx, K. (1972), *Theories of Surplus Value Part III*, Lawrence & Wishart, London.
- Marx, K. (1973), *Grundrisse*, Penguin, Harmondsworth.
- Marx, K. (1975), 'Contribution to Critique of Hegel's Philosophy of Law. Introduction', *Collected Works*, vol. 3, Lawrence & Wishart, London.
- Marx, K. (1977), *Das Elend der Philosophy*, MEW 4, Dietz, Berlin.
- Marx, K. (1978), *Capital*, Vol. II, Penguin, Harmondsworth.
- Marx, K. (1983), *Capital*, vol. I, Lawrence & Wishart, London.
- Marx, K. and F. Engels (1962), *Die deutsche Ideology*, MEW 3, Dietz, Berlin.
- Marx, K. and F. Engels (1980), *Die heilige Familie*, MEW 2, Dietz, Berlin.
- Negri, A. (1984), *Marx beyond Marx*, Bergin & Garvey, Massachusetts.
- Negri, A. (1992), 'Interpretation of the Class Situation Today', in Bonefeld, W. et al. (eds.) *Open Marxism: Theory and Practice*, Pluto, London.
- Negt, O. and A. Kluge (1981), *Geschichte und Eigensinn*, Verlag 2001, Frankfurt.
- Psychopedis, K. (1992), 'Dialectical Theory', in Bonefeld, W. et al. (eds.) *Open Marxism: Dialectics and History*, Pluto, London.
- Wildcat and J. Holloway (1999), 'Wildcat (Germany) reads John Holloway - A Debate on Marxism and the Politics of Dignity', *Common Sense*, no. 24.

5. Υποσχετικές Επιστολές: από την Κρίση στα Κοινά¹

Συλλογικότητα Midnight Notes² και φίλοι

«Η σφαίρα που διαπέρασε την καρδιά του Αλέξη δεν ήταν μια τυχαία σφαίρα από το όπλο ενός μπάτσου στο σώμα ενός «απειθαρχου» παιδιού. Ήταν μια επιλογή του κράτους για τη βίαιη επιβολή της τάξης και της πειθαρχίας στους χώρους και στα κινήματα που αντιστέκονται στις επιλογές του. Μια επιλογή που ήθελε να στείλει το μήνυμα της απειλής σε όσους θελήσουν να αντισταθούν στις νέες ρυθμίσεις των αφεντικών στους τομείς της εργασίας, της ασφάλισης και της υγείας, της παιδείας, κλπ.»

Από την προκήρυξη: «Τίποτε δε θα είναι πια το ίδιο» που γράφτηκε και μοιράστηκε το Δεκέμβρη του 2008 στην Ελλάδα.

---

1. Τίτλος πρωτότυπου κειμένου Promissory Notes: From Crisis to Commons, πηγή Midnight Notes Collective Απρίλιος 2009: <http://www.midnightnotes.org/Promissory%20Notes.pdf>, μετάφραση κατάληψη Φάμπρικα-Υφανέτ.

2. Η συλλογικότητα Midnight Notes Collective ιδρύθηκε το 1979 στις ΗΠΑ και αποτελείται από μελετητές, ερευνητές και ακτιβιστές από την σκοπιά του αυτόνομου μαρξισμού όπως οι George Caffentzis, Silvia Federici, Ian Boal, Peter Linebaugh, κ.α., οι οποίοι κατά τη διάρκεια των 3 δεκαετιών ύπαρξης της συλλογικότητας έχουν ασχοληθεί με ζητήματα φύλου, ενέργειας, γεωπολιτικής, πολέμων, μετανάστευσης, περιφράξεων - κοινών, κοινωνικών και ταξικών αγώνων. Περισσότερες πληροφορίες για άρθρα και εκδόσεις των Midnight Notes Collective υπάρχουν στον δικτυακό τόπο <http://www.midnightnotes.org/>

Κρίση: τι είναι, τι δεν είναι

Μετά από πεντακόσια χρόνια ύπαρξης, οι καπιταλιστές μας ανακοινώνουν για άλλη μια φορά ότι το σύστημά τους βρίσκεται σε κρίση. Παροτρύνουν τους πάντες να κάνουν θυσίες για να σωθεί η ζωή του συστήματος. Μας λένε ότι, αν δεν κάνουμε αυτές τις θυσίες, θα βιώσουμε και εμείς μαζί με αυτούς την αμοιβαία καταστροφή. Αυτές τις απειλές πρέπει να τις πάρουμε στα σοβαρά. Ήδη, σε κάθε γωνιά του πλανήτη, οι εργαζόμενοι πληρώνουν το κόστος της κρίσης με λιτότητα, μαζική ανεργία, χαμένες συντάξεις, κατασχέσεις και θανάτους.

Για να κάνουν τις απειλές τους πιο πειστικές, μας υπενθυμίζουν καθημερινά ότι βρισκόμαστε σε μια περίοδο διαρκούς επίθεσης στα δικαιώματά μας και ότι τα πλανητικά αφεντικά θα απαντήσουν με κάθε ωμότητα, αν αρνηθούμε τις θυσίες που μας ζητάνε. Οι βόμβες που ρίχτηκαν στον άμαχο πληθυσμό της Γάζας είχαν ακριβώς αυτήν την παραδειγματική λειτουργία. Στην ουσία ρίχτηκαν σε όλους μας, γιατί κατέβασαν τον πήχη αυτού που θεωρείται νόμιμη απόντηση στην αντίσταση. Μεγεθύνουν στην πολλοστή τη δολοφονική πρόθεση του Αθηναίου αστυνομικού που πυροβόλησε τον Αλέξη Γρηγορόπουλο, στις αρχές του Δεκέμβρη του 2008 (όπως περιγράφεται στο παραπάνω απόσπασμα).

Από όλες τις πλευρές υπάρχει μια αίσθηση ότι ζούμε σε μια αποκαλυπτική εποχή. Πώς αναπτύχθηκε αυτή η κρίση «του τέλους των ημερών» και ποια ακριβώς η σημασία της για τα αντικαπιταλιστικά κινήματα ή τα κινήματα κοινωνικής δικαιοσύνης που προσπαθούν να ανιχνεύσουν πιθανές διαδρομές εξόδου από τον καπιταλισμό; Η προκήρυξη αυτή είναι μια συνεισφορά στη συζήτηση γύρω από αυτά τα ζητήματα, μια συζήτηση που γίνεται όλο και πιο έντονη όσο η κρίση βαθαίνει και οι επαναστατικές δυνατότητες της εποχής μας διευρύνονται. Γράφουμε σε μια προσπάθεια να διαλύσουμε το παραπέτασμα καπνού που περιβάλλει την κρίση, εμποδίζοντας μας να μηχανευτούμε απαντήσεις και να προβλέψουμε τις επόμενες κινήσεις του κεφαλαίου. Πολύ συχνά, ακόμη και εντός της

αριστεράς, οι ερμηνείες της κρίσης μας μεταφέρουν στην αιθέρια σφαίρα των χρηματιστηριακών κυκλωμάτων και συναλλαγών ή στο μπερδεμένο κουβάρι των κεφαλαίων αντασφάλισης [hedge-funds] και των παραγώγων. Με άλλα λόγια, μας μεταφέρουν σε έναν κόσμο ακατανόητο για τους περισσότερους από μας, αποκομμένο από τους πραγματικούς αγώνες των ανθρώπων, με αποτέλεσμα να μην μπορούμε ούτε καν να συλλάβουμε κάποια μορφή αντίστασης σε αυτόν.

Η προκήρυξη μας διηγείται μια διαφορετική ιστορία για την κρίση γιατί ξεκινά από τους αγώνες δισεκατομμυρίων ανθρώπων σε ολόκληρο τον πλανήτη ενάντια στην καπιταλιστική εκμετάλλευση και την περιβαλλοντική υποβάθμιση των ζώων τους.

Οι κρίσεις του 21ου αιώνα δεν πρέπει να ειπωθούν μέσα από τη ματιά του 19ου αιώνα, η οποία δεν αντιλαμβάνονταν τους ταξικούς αγώνες ως μια σημαντική πηγή των κρίσεων, αλλά τις θεωρούσε αυτόματο, αναπόφευκτο προϊόν των οικονομικών κύκλων που σφειλόταν στην καπιταλιστική «αναρχία της παραγωγής». Από τότε έχει μεσολαβήσει ένας αιώνας επαναστάσεων, μεταρρυθμίσεων και παγκοσμίων πολέμων, γεγονός που έχει οδηγήσει σε μια αναθεωρημένη οπτική. Κατά πρώτον, έχει πλέον γίνει η διάκριση ανάμεσα στην πραγματική κρίση μιας εποχής και την απλή ύφεση. Η δεύτερη είναι μια κατάσταση «ανισορροπίας» (δηλαδή κομμάτι της φυσιολογικής δυναμικής της «κανονικής τάξης πραγμάτων» που έχει ως στόχο την περιοδική πειθάρχηση της εργατικής τάξης). Η πρώτη είναι μια υπαρξιακή κατάσταση που θέτει υπό αμφισβήτηση την «κοινωνική σταθερότητα» αλλά και την ίδια την επιβίωση του συστήματος. Κατά δεύτερον, αναγνωρίστηκε ότι τόσο οι υφέσεις όσο και οι κρίσεις δεν βρίσκονται τελείως έξω από τον ανθρώπινο έλεγχο: μπορούμε να τις προκαλέσουμε στρατηγικά, να τις επιταχύνουμε, να τις αναβάλουμε ή να τις βαθύνουμε.

Η υποτιθέμενη αυτόματη τάση του καπιταλισμού για πλήρη απασχόληση της εργασίας, του κεφαλαίου και της γης, έχει ήδη διαψευστεί από την ιστορία. Από το 1930, ακόμη και οι αστοί οικονομολόγοι συνειδητοποίησαν ότι σε καταστάσεις πραγματικής κρίσης

μπορεί να χρειαστεί η κρατική παρέμβαση ώστε να τραβήξει, να τονώσει ή να κινητοποιήσει το σύστημα, όταν αυτό εγκλωβίζεται σε συνθήκες που απέχουν πολύ από την πλήρη απασχόληση. Στην προσπάθεια τους όμως να μηχανευτούν τρόπους εξόδου από την Μεγάλη Ύφεση, αντιλήφθηκαν ότι μπορούν και να προγραμματίσουν τις κρίσεις και τις υφέσεις. Οι κρίσεις δε θα εξαλειφθούν ποτέ, αλλά είναι δυνατό μέσω της κρατικής παρέμβασης να επιταχυνθούν ή να αποσοβηθούν. Αν και πρόκειται για επικίνδυνο εγχείρημα, οι κρίσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ευκαιρίες ώστε να χτυπηθούν οι ταξικές συγκρούσεις για να παραμείνει ζωντανό το σύστημα. Η κρίση είναι η «οριακή εμπειρία» του καπιταλισμού, η στιγμή όταν η θνητότητα του συστήματος γίνεται αισθητή και γίνεται πλέον ευρέως κατανοητό ότι κάτι πρέπει να αλλάξει. Διαφορετικά...

Ο προηγούμενος αιώνας έδειξε επίσης τη σημασία των ταξικών αγώνων στη διαμόρφωση των κρίσεων, μιας και οι εργάτες (μισθωτοί και άμισθοι, δούλοι και ελεύθεροι, της υπαίθρου και των πόλεων) μπόρεσαν ιστορικά να επισπεύσουν τις κρίσεις του καπιταλισμού, εντείνοντας τις δομικές αντιφάσεις και ανισορροπίες του συστήματος μέχρι τα άκρα. Η δυνατότητα αυτή μας επιτρέπει να κατανοήσουμε την επαναστατική προοπτική της εργατικής τάξης: αν αυτή δεν μπορεί να θέσει τον καπιταλισμό σε κρίση, πώς θα μπορέσει να καταστρέψει τον καπιταλισμό σε μια επαναστατική κατεύθυνση;

Παρόλα αυτά, ένα πράγμα εξακολουθεί να ισχύει για τις αυθεντικές κρίσεις, από τον 19ο αιώνα έως και σήμερα: είναι ευκαιρίες για επαναστατικές ρήξεις. Όπως το έθεσε και ο Καρλ Μαρξ το 1848: «...κρίσεις, που με τα περιοδικά τους ξεσπάσματα αμφισβητούν όλο και πιο απειλητικά την ύπαρξη ολόκληρης της αστικής κοινωνίας». Γι' αυτόν, λοιπόν, οι επιχειρηματικοί κύκλοι που διαρκούν γύρω στα πέντε με επτά χρόνια καταλήγουν σε κρίσεις, κατά τις οποίες τίθεται υπό αμφισβήτηση το σύνολο του καπιταλισμού.

Ο όρος «κρίση» αντλεί το νόημα του από την προέλευση του από την ιατρική: «ένα σημείο στην εξέλιξη μιας νόσου από όπου

ο ασθενής είτε οδεύει προς το θάνατο, είτε επιστρέφει σε μια υγιή κατάσταση». Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο ασθενής είναι η ίδια η καπιταλιστική κοινωνία. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο ο Μαρξ και οι σύντροφοί του ατένιζαν τον ερχομό της κρίσης με μεγάλο ενθουσιασμό, ακόμη και με χαιρεκακία, εφόσον σηματοδοτούσε γι' αυτούς το ενδεχόμενο μιας επανάστασης. Ήταν πεπεισμένοι ότι οι ολοένα και βαθύτερες κρίσεις του συστήματος σύντομα θα σήμαναν το τέλος του και την απαλλοτρίωση των απαλλοτριωτών.

Με αυτή τη γνώση, από αυτήν την οπτική και με μια επιφυλακτική χαρά προσεγγίζουμε και εμείς την παρούσα κρίση. Η συζήτηση που ανοίγουμε απλώνεται στους εξής πέντε τομείς:

1. Τις μακροπρόθεσμες αιτίες της κρίσης.
2. Τις άμεσες αιτίες και συνέπειες της.
3. Τις ευκαιρίες που προσφέρονται σε κάθε τάξη.
4. Τη συγκρότηση των κοινών σχέσεων (commoning). Με άλλα λόγια τους κανόνες που χρησιμοποιούμε για να μοιραστούμε τους κοινούς πόρους του πλανήτη και της ανθρωπότητας.
5. Τη φύση των επαναστατικών αγώνων που αναδύονται από την κρίση.

1. Παρελθούσες κρίσεις και παρούσα κρίση: από τον Κεϋνσιανισμό στο Νεοφιλελευθερισμό και την Παγκοσμιοποίηση

Συχνά γίνεται σύγκριση ανάμεσα στην παρούσα κρίση και τη Μεγάλη Ύφεση και κατ' επέκταση αναζητείται μια καπιταλιστική «λύση» στο πρότυπο του New Deal. Παρόλα αυτά, οι έντονες διαφορές ανάμεσα στη Μεγάλη Ύφεση και την παρούσα κρίση στέκονται εμπόδιο σε μια επιστροφή σε πολιτικές τύπου New Deal.

Φυσικά, οι ομοιότητες ανάμεσα στις δύο κρίσεις αφθονούν. Και στις δύο κρίσεις, οι κερδοσκοπικές επενδύσεις βρισκόνταν στο επίκεντρο. Και οι δύο κρίσεις μπορούν να ειπωθούν ως αποτέλεσμα της άρνησης των καπιταλιστών να συνεχίσουν να επενδύουν στην παραγωγή, όπου οι αποδόσεις δεν είναι οι αναμενόμενες. Κυρίως, και οι δύο κρίσεις μπορούν να εξηγηθούν ως απόρροια της υπερ-

παραγωγής και της υποκατανάλωσης, που είχαν ως συνέπεια τον κορεσμό της αγοράς και την πτώση του ποσοστού κέρδους. Ο συνδυασμός των παραπάνω οδήγησε στο πάγωμα των νέων επενδύσεων και συνέτεινε στην εμφάνιση της «πιστωτικής στενότητας».

Αρκετοί αναλυτές της αριστεράς υπέθεσαν ότι αυτές οι κοινές τάσεις στην καπιταλιστική κοινωνία οδήγησαν στην «υπερσυσώρευση» ή στη «στασιμότητα», κοινώς στην αδυναμία των καπιταλιστών να βρουν επενδυτικές ευκαιρίες στην παραγωγή εμπορευμάτων, τέτοιες που να αποφέρουν ένα ικανό ποσοστό κέρδους. Το επιχείρημα λέει ότι, κατά κάποιο τρόπο, ο καπιταλισμός παραήταν αποτελεσματικός τις δεκαετίες του '80 και του '90. Κατέστρεψε τη δύναμη των εργατών των ΗΠΑ σε τέτοιο βαθμό, που δεν μπορούσαν πλέον να αγωνιστούν για αρκετά υψηλούς μισθούς ώστε να μπορούν να αγοράζουν τα προϊόντα που οι ίδιοι παρήγαγαν. Έτσι, προέκυψε ο υπερκορεσμός της αγοράς, η υπερπροσφορά εμπορευμάτων, η πτώση των επενδύσεων κ.λ.π. Η αναδυόμενη αριστερική ερμηνεία της τρέχουσας κρίσης δίνει έμφαση στην εμπορική αποτυχία του συστήματος που κατέληξε σε κρίση κερδοφορίας. Η κατάσταση αυτή ονομάζεται πρόβλημα πραγματοποίησης. Αυτό σημαίνει ότι υπερπαράγονται εμπορεύματα ενώ η ζήτηση της εργατικής τάξης είναι περιορισμένη (για να παραμένει υψηλό το κέρδος), γεγονός που οδηγεί στην υποκατανάλωση και στην αδυναμία να γίνονται επενδύσεις στην βιομηχανία με αποδεκτό ποσοστό κέρδους. Η αύξηση των κερδών μέσα από την επίθεση στους μισθούς των εργαζομένων υπέσκαψε τελικά την ίδια τη συνθήκη της κερδοφορίας, αφού στην τελική κάποιος πρέπει να αγοράσει τα παραγόμενα εμπορεύματα ώστε να παραχθεί κέρδος!

Στα πλαίσια της ίδιας επιχειρηματολογίας, συνέπεια των παραπάνω είναι η «χρηματοπιστικοποίηση» [financialization] της οικονομίας, όπου, επειδή η επένδυση στην παραγωγή δεν είναι πλέον αρκετά επικερδής, ολοένα και περισσότερο κεφάλαιο επενδύεται σε κερδοσκοπικά δάνεια και περίπλοκα «επενδυτικά τζογαρίσματα». Η χρηματοπιστικοποίηση αυτή ευνοήθηκε αλλά και συγχρόνως ενίσχυσε την τάση όλες οι κοινωνικές δραστηριότητες να διαμεσολαβού-

νται από το χρήμα και την αγορά, από το να τρως το δείπνο σου έως το να φυτεύεις σπόρους σε έναν κήπο.

Πράγματι, η κυρίαρχη οικονομική στρατηγική των τελευταίων τριάντα χρόνων (που συχνά καλείται «νεοφιλελευθερισμός») είχε ως βασικό στόχο να επαναφέρει την παγκόσμια οικονομία στο καπιταλιστικό στάδιο της ελεύθερης αγοράς, όπως αυτό υπήρχε πριν από το New Deal. Από εδώ πηγάζουν και οι ομοιότητες μεταξύ των δύο κρίσεων. Με αυτή την έννοια, μπορούμε σήμερα να πούμε ότι το κεφάλαιο πληρώνει το τίμημα της εσκεμμένης αποσύνδεσης μεταξύ υπερπαραγωγής και υποκατανάλωσης. Ιδανικά, η υπερσυσσώρευση μπορεί να διορθωθεί με την καταστροφή ή/και την απαξίωση διάφορων μορφών του κεφαλαίου: απούλητα εμπορεύματα, μέσα παραγωγής και μισθοί εκατομμυρίων ανθρώπων. Ο Φ.Ντ.Ρούσβελτ είχε απορρίψει αυτήν την οδό (που του πρότειναν οι παλαιοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι, οι οποίοι είχαν διατελέσει και σύμβουλοι του Χ.Κούβερ) φοβούμενος μια πιθανή επανάσταση ως απάντηση στην εξαθλίωση που γέννησε η απαξίωση. Αντίθετα, πρότεινε το New Deal.

Η λύση του New Deal –δηλαδή ένας συνδυασμός α) θεσμικής ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης μέσα από την επίσημη αναγνώριση των συνδικάτων, β) σύναψης ενός συμφώνου παραγωγικότητας όπου αυξήσεις στους μισθούς θα ανταλλάσσονταν με αυξήσεις στην παραγωγικότητα και γ) δημιουργίας του κοινωνικού κράτους– δεν τίθεται στο τραπέζι σήμερα. Το New Deal ήταν η απάντηση σε ένα οργανωμένο και απείθαρχο εργατικό δυναμικό στις Ηνωμένες Πολιτείες, που είχε σφυρηλατηθεί μέσα από χρόνια διαδηλώσεων, από εξεγέρσεις ενάντια στην ανεργία και τις εξώσεις καθώς και από χιλιάδες εργάτες, έτοιμους να πορευτούν στην Ουάσιγκτον με το βλέμμα στραμμένο στη Σοβιετική ένωση.

Ζούμε σε έναν πολύ διαφορετικό κόσμο σήμερα. Αν και ο ταξικός ανταγωνισμός δεν έχει σταματήσει ποτέ, οι σύγχρονοι μισθωτοί και άμισθοι εργάτες στις ΗΠΑ δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να φτάσουν την πολιτική ισχύ και το οργανωτικό επίπεδο που είχαν κατακτήσει τη δεκαετία του '30. Ο Κεϋνσιανισμός (που πήρε

το όνομά του από τον οικονομολόγο και φιλόσοφο Τζ.Μ.Κέυνς) ο οποίος ενέπνευσε και δικαίωσε φιλοσοφικά το New Deal, έχει σαρωθεί από τους κύκλους αγώνων μισθωτών και άμισθων εργατών, που τις δεκαετίες του '60 και του '70 επιχείρησαν την «έφοδο στον ουρανό» και προσπάθησαν να υπερβούν τα όρια του New Deal. Οι αγώνες αυτοί κυκλοφόρησαν από τα εργοστάσια στα σχολεία, τις κουζίνες και τις κρεβατοκάμαρες, την ύπαιθρο των μητροπόλεων και των αποικιών, τόσο με τη μορφή άγριων απεργιών και καταλήψεων δημοσίων κτιρίων όσο και με τη μορφή του αντάρτικου πόλης. Αμφισβήτησαν τον έμφυλο, φυλετικό και διεθνή καταμερισμό της εργασίας, βάζοντας στο στόχαστρο την άνιση ανταλλαγή και τον κληρονομημένο ρατσισμό και σεξισμό που ο καταμερισμός αυτός κουβαλούσε. Κοντολογίς, ο Κεϋνσιανισμός τέθηκε σε αχρηστία από την (μισθωτή και άμισθη) εργατική τάξη τη δεκαετία του '70.

Επιπλέον, από τα μέσα της δεκαετίας το '70 και απαντώντας σε αυτούς ακριβώς τους αγώνες το κεφάλαιο με τη σειρά του κήρυξε «το τέλος του Κεϋνσιανισμού» και έφτασε μέχρι να υιοθετήσει για ένα σύντομο διάστημα ένα πρόγραμμα «μηδενικής ανάπτυξης». Ήταν απλά το πρελούδιο για το βάθεμα της κρίσης στις αρχές του '80 και για την ευρεία αναδιάρθρωση που ονομάστηκε «νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση» και στόχο της είχε την καταστροφή κάθε νίκης που είχε πετύχει η διεθνής εργατική τάξη: από τη λήξη της αποικιοκρατίας ως και το κοινωνικό κράτος. Γι' αυτούς τους δύο λόγους, η κρίση που αντιμετωπίζουμε σήμερα έχει μεγάλη απόσταση από αυτήν που κλιμακώθηκε με τη Μεγάλη Ύφεση. Είναι λοιπόν προβληματικό να χρησιμοποιούμε τη δεκαετία του 30' ως οδηγό για την επόμενη περίοδο, μιας και η πολιτική σύνθεση της εργατικής τάξης στις ΗΠΑ αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο έχει αλλάξει ριζικά. Είναι πιο χρήσιμο να αντιληφθούμε το σχέδιο που προσπαθούσε να υλοποιήσει η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση και να εκτιμήσουμε το γιατί, μόλις τρεις δεκαετίες μετά, οδηγηθήκαμε σε μια νέα κρίση.

Η συνολική λύση του Νεοφιλελευθερισμού στην κρίση του Κεϋνσιανισμού ήταν η απαξίωση της εργατικής δύναμης, η επανα-

θέσμιση μισθολογικών ιεραρχιών και η υποβάθμιση των εργατών σε απλά εμπορεύματα χωρίς πολιτική δύναμη (όπως ακριβώς τους θεωρούσαν οι αστοί οικονομολόγοι του 19ου αιώνα). Ο Νεοφιλελευθερισμός πήρε διαφορετικές μορφές, απαντώντας κάθε φορά στη διαφορετική σύνθεση και δύναμη της εργατικής τάξης: μεταφορά των μέσων παραγωγής, αποεδαφικοποίηση του κεφαλαίου, αύξηση του ανταγωνισμού μεταξύ των εργατών μέσω της επέκτασης της αγοράς εργασίας, διάλυση του κοινωνικού κράτους και απαλλοτριώσεις γης (βλ. MN, 1997). Επρόκειτο για μια εύστοχη (και αρχικά επιτυχημένη) επίθεση στις τρεις μεγάλες συμφωνίες της μεταπολεμικής περιόδου, που είχαμε ονομάσει στο παρελθόν (ακολουθώντας τον P.M, 1985) A-deal (η κεϋνσιανή συμφωνία παραγωγικότητας), B-deal (η σοσιαλιστική συμφωνία) και C-deal (η μετασποικιακή συμφωνία).

- A-deal: τη νίκη του Ρέιγκαν στις ΗΠΑ επί της απεργίας των ελεγκτών εναέριων κυκλοφορίας το 1981, καθώς και τη νίκη της Θάτσερ στο Ηνωμένο Βασίλειο επί της απεργίας των μεταλλωρύχων το 1985, διαδέχθηκε μια πραγματικά οργιαστική καμπάνια διάλυσης των συνδικάτων και ένα πλήθος απειλών υπονόμευσης των συντάξεων κοινωνικής ασφάλισης αλλά και άλλων εγγυήσεων (το λεγόμενο δίχτυ ασφάλειας).

- B-deal: ο απόλυτος θρίαμβος του Νεοφιλελευθερισμού υπήρξε η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, η κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη και η απόφαση του Κομμουνιστικού Κόμματος Κίνας να επιβιβαστεί στην «καπιταλιστική οδό».

- C-deal: στον «Τρίτο Κόσμο», η κρίση του χρέους έδωσε τη δυνατότητα στην Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) να επιβάλουν Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής (ΠΔΠ) που ουσιαστικά ισοδυναμούσαν με επαναποικιοποίηση.

Με άλλα λόγια, με την άφιξη του Νεοφιλελευθερισμού, όλες οι προηγούμενες συμφωνίες έπαψαν πια να ισχύουν. Όλες αυτές οι εξελίξεις έθεσαν τέλος στην «αμοιβαία αναγνώριση» εργατικής τάξης και κεφαλαίου και ισχυροποίησαν τον ανταγωνισμό μεταξύ των εργαζομένων σε παγκόσμια κλίμακα, μέσα από τη δημιουργία μιας πραγματικά παγκόσμιας αγοράς εργασίας. Το κεφάλαιο μπορούσε πλέον να βρίσκει διαθέσιμους εργάτες με χαρακτηριστική ευκολία.

Ως συνέπεια των παραπάνω μετασχηματισμών, εμφανίστηκε μέσα στη δεκαετία του '90 το πρώτο σημάδι της αδυναμίας του συστήματος να απορροφήσει την τεράστια πλημμύρα της παραγωγής από την πληθώρα των εργατών σε sweatshops παγκοσμίως. Σύμφωνα με αυτήν την επιχειρηματολογία, η κορύφωση της Ασιατικής κρίσης το 1997 υπήρξε το έναυσμα για την πλήρη χρηματοπιστωτικοποίηση του συστήματος. Πρόκειται για την προσπάθεια να «γεννηθεί χρήμα από το χρήμα» στο πιο αφηρημένο επίπεδο, όταν το χρηματικό κέρδος από την παραγωγή δεν είναι πλέον αρκετό.

Η φυγή του κεφαλαίου στη χρηματοπιστωτική σφαίρα είναι άλλη μια απόπειρα του νεοφιλελευθερισμού να αλλάξει τους συσχετισμούς δύναμης προς όφελός του. Αντιμέτωποι με μια πιθανή μείωση των εσόδων τους από την «πραγματική οικονομία» καθώς και με την μελλοντική αδυναμία να πουλήσουν τα προϊόντα τους, οι καπιταλιστές προχώρησαν σε δύο βασικές κινήσεις. Από τη μία, μεταπήδησαν στον κόσμο των hedgefunds και των παραγώγων. Από την άλλη, αύξησαν τη διαθεσιμότητα πίστωσης για την εργατική τάξη των ΗΠΑ. Έτσι, οι εργάτες των ΗΠΑ μπορούσαν να αγοράσουν τα αγαθά που παράγονταν από εργάτες στην Κίνα αλλά και σε άλλες (κυρίως ασιατικές) χώρες με εξαιρετικά χαμηλούς μισθούς (συγκριτικά με τις ΗΠΑ). Η επιτυχία αυτής της κίνησης –που στόχο είχε το να αποφευχθεί η κρίση– εξαρτιόταν από το υψηλό κέρδος που μπορούσαν να αποσπάσουν οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις στην Κίνα και τις χώρες του Τρίτου Κόσμου εξαιτίας των χαμηλών μισθών. Τα κέρδη αυτά επενδύονταν στη συνέχεια στις πιστωτικές αγορές των ΗΠΑ, ενισχύοντας την προϊούσα χρηματοπιστωτικοποίηση. Αυτό το κύκλωμα κατέρρευσε τη στιγμή που το μέγεθος του χρέ-

ους (τόσο των εργατών όσο και των καπιταλιστών) οδήγησε τους εγγυητές του σε μια κρίση πανικού.

Η ερμηνεία αυτή εξηγεί πολλά. Αφήνει, όμως, απέξω μια σημαντική λεπτομέρεια: παρόλο που η υπερπαραγωγή και η υποκατάσταση μειώνουν το ποσοστό κέρδους, γιατί το μειωμένο ποσοστό κέρδους δεν είναι αρκετό για τους καπιταλιστές ώστε να το επανεπενδύσουν; Πάρτε για παράδειγμα τον/την μέσο/η καπιταλιστή/στρια: αν πουλήσει όλα τα εμπορεύματα που παράγει η επιχείρησή του/της θα αποσπάσει ένα ποσοστό κέρδους της τάξης του 100%. Λόγω του προβλήματος της «πραγματοποίησης», αποσπά στην πραγματικότητα μόνο το 50%. Γιατί δεν είναι αυτό επαρκές; Παρά το πρόβλημα της πραγματοποίησης που απαιτεί την καταστροφή της μισής παραγωγής, και πάλι οι καπιταλιστές θα μπορούσαν να αποσπάσουν ένα διόλου ευκαταφρόνητο ποσοστό κέρδους. Αυτή η «ανεπάρκεια» δεν είναι γενικά και αφηρημένα δομική του καπιταλισμού. Αντίθετα, βασίζεται στην αποφασιστικότητα των καπιταλιστών να βγάζουν ολοένα και περισσότερα, στην απαίτηση τους για μια ολοένα και ταχύτερη εξάπλωση του συστήματος και των κερδών τους. Όταν οι καπιταλιστές βαφτίζουν ένα επενδυτικό πεδίο «ανεπαρκές», εννοούν ότι το διαθέσιμο μέσο ποσοστό κέρδους είναι χαμηλότερο από αυτό που περίμεναν με βάση την εμπειρία. Ωστόσο, ποιες είναι τελικά οι αιτίες που οδήγησαν στην πτώση του ποσοστού κέρδους σε ολόκληρο τον πλανήτη;

Η πραγματική αυτή πτώση οφείλεται σε πολλούς παράγοντες, δύο από τους οποίους είναι ιδιαίτερα σημαντικοί για εμάς: η αδυναμία του κεφαλαίου α) να αυξήσει το ποσοστό εκμετάλλευσης ρίχνοντας τους μισθούς και β) να μειώσει την αξία του σταθερού κεφαλαίου (κυρίως πρώτες ύλες) που εμπλέκεται στην παραγωγή εμπορευμάτων. Σε ότι αφορά το δεύτερο, η αδυναμία αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι οι καπιταλιστές δεν μπόρεσαν να μεταβιβάσουν στους εργάτες το κόστος της οικολογικής καταστροφής που προκαλείται από την εξαγωγή των πρώτων υλών και από την παραγωγή εμπορευμάτων. Αυτός, άλλωστε, είναι ο λόγος για τον οποίο είναι δύσκολο να διακρίνουμε μέσα στην κρίση τον αντίκτυπο που έχουν οι

«οικονομικοί» και «οικολογικοί» αγώνες στο μέσο ποσοστό κέρδους.

Ας επιμένουμε, όμως, στις συνέπειες των α) και β).

α) Η Παγκοσμιοποίηση συνέβαλε στη μείωση των μισθών στις ΗΠΑ κατά τις τρεις προηγούμενες δεκαετίες, μεταφέροντας τη βιομηχανική παραγωγή στην «περιφέρεια» (κυρίως στην Κίνα, τουλάχιστον την τελευταία δεκαετία), όπου οι κυρίαρχοι μισθοί είναι υποπολλαπλάσιοι των αντίστοιχων μισθών της εργατικής τάξης στις ΗΠΑ. Αν οι μισθοί εκεί παρέμεναν χαμηλοί, η συμφωνία μεταξύ του αμερικάνικου και του κινέζικου κεφαλαίου θα συνέχιζε ως είχε. Η κινέζικη εργατική τάξη θα συνέχιζε να παράγει υπερκέρδη για τους αμερικανούς καπιταλιστές καθώς και πολύ φθηνά εμπορεύματα για τους αμερικανούς εργάτες. Παρόλα αυτά, οι μισθοί στην Κίνα, αν και χαμηλότεροι σε σχέση με αυτούς των ΗΠΑ, έχουν αρχίσει να αυξάνονται ραγδαία. Ο μέσος ονομαστικός μισθός στην Κίνα έχει αυξηθεί κατά 400% μέσα στη δεκαετία 1996-2006, ενώ ο μέσος πραγματικός μισθός αυξήθηκε κατά 300% την περίοδο 1990-2005, με τη μισή αύξηση να λαμβάνει χώρα μεταξύ 2000 και 2005. Η κατάσταση αυτή μπορεί να επηρεάσει βαθιά την κερδοφορία πολύ πριν οι μισθοί στην Κίνα γίνουν συγκρίσιμοι με τους αντίστοιχους στις ΗΠΑ.

Θα ήταν βοηθητικό να ρίχναμε μια ματιά σε ένα απλό υποθετικό αριθμητικό παράδειγμα για να αντιληφθούμε τα παραπάνω. Ας υποθέσουμε ότι ο μισθός ενός Κινέζου εργάτη είναι το 1/10 του μισθού ενός αμερικανού εργάτη και ότι το ποσοστό κέρδους ενός εργοστασίου στη Κίνα με σχετικά μικρή επένδυση σε μηχανικό εξοπλισμό είναι της τάξης του 100%. Αν διπλασιαστεί ο μισθός του Κινέζου εργάτη και πάλι θα ισοδυναμεί με το 1/5 του αντίστοιχου μισθού ενός εργάτη στις ΗΠΑ. Παρόλα αυτά, αν όλοι οι άλλοι παράγοντες παραμένουν σταθεροί, το ποσοστό κέρδους θα πέσει στο 50%.

Κατά συνέπεια, οι αυξήσεις στους μισθούς μπορούν να προκαλέσουν μια δραματική πτώση στο ποσοστό κέρδους, χωρίς η αγοραστική τους δύναμη να εξισώνεται με αυτή των μισθών στη Δυτική Ευρώπη ή τη Βόρεια Αμερική. Η πρώτη γεύση αυτού του φαινομέ-

νου σε μεγάλη κλίμακα, κατά τη περίοδο του Νεοφιλελευθερισμού, ήταν οι εργατικές κινητοποιήσεις σε Κορέα και Ινδονησία που αποτέλεσαν και τη βάση της περίφημης «Ασιατικής Οικονομικής Κρίσης» του 1997, την οποία και είχαμε περιγράψει στο τεύχος «One No and many Yeses» (MN, 1997).

Η μείωση και στασιμότητα του μέσου μισθού στις ΗΠΑ (αν και παραμένει σε ένα υψηλό επίπεδο σε σχέση με ό,τι ισχύει σε παγκόσμια κλίμακα) συνοδεύτηκε από αυξήσεις στους μισθούς της ασιατικής εργατικής τάξης. Οι αυξήσεις αυτές έθεσαν σε κίνδυνο το ποσοστό κέρδους πολύ πριν φτάσουν σε σχετική αντιστοιχία με τους μισθούς στις ΗΠΑ. Τα πολύ υψηλά ποσοστά κερδοφορίας μπορεί να εξαφανιστούν πολύ πριν τη μαζική άφιξη των «κυριλέ» προαστίων, των αυτοκινήτων και των αξεσουάρ της Gucci.

Το πρόβλημα της «πραγματοποίησης» της υπεραξίας που θα οδηγούσε στην άμεση ή επικείμενη σύγκρουση με τους εργάτες που αγωνίζονταν για υψηλότερους μισθούς και μεγαλύτερη δύναμη στους χώρους εργασίας, ανάγκασε τους καπιταλιστές να στραφούν σε άλλες οδούς προκειμένου να αποκομίσουν τα ποσοστά κέρδους που επιθυμούσαν. Αλλά και σε αυτή την κίνηση υπάρχει ένα εγγενές πρόβλημα: η δυνατότητα αύξησης του αποσπώμενου κέρδους μέσω της χρηματιστικοποίησης περιορίζεται από το μέγεθος της υπεραξίας που δημιουργείται στην παραγωγή και αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος σε παγκόσμιο επίπεδο. Η κρίση στην χρηματοπιστωτική σφαίρα προκύπτει από τη σύγκρουση με αυτό ακριβώς το όριο. Σε τελική ανάλυση, τα κέρδη από το χρηματοπιστωτικό σύστημα αποσπώνται, αν και έμμεσα, από την πραγματική εργασία. Είναι, λοιπόν, προφανές γιατί ακόμη και μια μέτρια αύξηση στους μισθούς στην Κίνα, μπορεί να τραβήξει το χαλί κάτω από τα πόδια των χρηματοπιστωτικών χάρτινων πύργων.

β) Η οικολογική/ενεργειακή στιγμή της κρίσης εμφανίζεται εδώ με την πιο άμεση μορφή της. Οι καπιταλιστές μπορούν να αυξήσουν το ποσοστό κέρδους μειώνοντας το σταθερό κεφάλαιο, αλλά σε αυτό παίζει ζωτικό ρόλο η ικανότητά τους να «εξωτερικεύσουν» τη ζημιά. Με άλλα λόγια, πρέπει να αναγκάσουν όσους υφίστανται

τη ρύπανση από την εξαγωγή πρώτων υλών, όσους βιώνουν την κλιματική αλλαγή, λόγω της βιομηχανικής παραγωγής, ή όσους βλάπτονται από τις γενετικές μεταλλάξεις, που προκαλούνται από την εξάπλωση των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών (GM), να υποταχθούν σιωπηλά σε αυτήν την κατάσταση και να σταματήσουν να διαμαρτύρονται. Όταν υπάρχει μια μαζική άρνηση αυτής της «εξωτερίκευσης», μόνο τότε τα οικολογικά ζητήματα αναγνωρίζονται ως «πιεστικά» και «επείγοντα». Αν δεν υπάρχει ένας αγώνας ενάντια στην περιβαλλοντική υποβάθμιση και τη σιωπηρή αποδοχή της υποβάθμισης αυτής, η οικολογική καταστροφή δεν είναι τίποτα παραπάνω από ένα αισθητικό φαινόμενο, όπως η ομίχλη στους πίνακες του Monet.

Ο αγώνας αυτός ήρθε πλέον στο φως και απειλεί τη συνολική κερδοφορία του συστήματος. Υπάρχει πλέον μια παγκόσμια αναγνώριση ότι δε μιλάμε πια για άλλον ένα γύρο μεταξύ καπιταλιστών και εργατών, όπου παλεύουν για το πώς θα οργανωθεί η οικονομία. Αντιμετωπίζουμε μια καταστροφική κλιματική αλλαγή και μια γενικευμένη κοινωνική και οικολογική κατάρρευση σε έναν κόσμο όπου ο «πολιτισμός του πετρελαίου» τοποθέτησε ένα μεγάλο κομμάτι της ανθρωπότητας σε πόλεις και φτωχογειτονιές, οι οποίες είχαν ήδη αγγίξει τα όριά τους πριν την έλευση της κρίσης. Είναι τρομακτική η εικόνα του Μεξικού, για παράδειγμα, με τόσους ανθρώπους στα όρια της επιβίωσης, με το κρατικό αλλά και άλλα ολιγοπώλια της βίας να φτάνουν στα άκρα, με μετανάστες που επιστρέφουν από τις ΗΠΑ...για να κάνουν τι; Πρόσφατα μια κοινότητα πήρε τα όπλα για να κόψει το νερό από μια άλλη κοινότητα που θεώρησαν ότι το κατανάλωνε υπερβολικά. Τι θα συμβεί όταν η μέση θερμοκρασία σε αυτά τα γεωγραφικά πλάτη αυξηθεί κατά τρεις βαθμούς –κάτι που οι επιστήμονες θεωρούν δεδομένο– τη στιγμή που ήδη κάθε καλοκαίρι είναι το ίδιο ή και περισσότερο θερμό από το μέγιστο που έχει καταγραφεί;

Είναι ξεκάθαρο ότι δεν μπορούν να υπάρξουν πλέον κερδοφόρες επιχειρήσεις όπως τις ξέραμε. Πράγματι, ο καπιταλισμός με τον πειθαρχικό ζήλο που επέδειξε, υπονόμωσε σε τέτοιο βαθμό τις οι-

κολογικές συνθήκες για ένα τόσο μεγάλο κομμάτι ανθρώπων ώστε έχει πλέον αναδυθεί ένα παγκόσμιο καθεστώς ακυβερνησίας. Αυτό εξανάγκασε τους επενδυτές σε μια φυγή προς το διαμεσολαβημένο κόσμο του χρηματοπιστωτικού συστήματος, από όπου ελπίζουν να βγάλουν παχυλά κέρδη χωρίς να χρειαστεί να έρθουν σε υλική αντιπαράθεση με τους ανθρώπους που πρέπει να εκμεταλλευτούν. Αυτή η έξοδος όμως, μόλις και μετά βίας κατάφερε να αποσοβήσει την κρίση, μιας και σε ολόκληρο τον πλανήτη μαίνονται πολυάριθμοι «οικολογικοί» αγώνες, που αναπόφευκτα θα προκαλέσουν την αύξηση του μελλοντικού σταθερού κεφαλαίου.

Συμπερασματικά, και στα δύο μέτωπα, τόσο σε σχέση με τους μισθούς όσο και σε σχέση με την αναπαραγωγή σε οικολογικό επίπεδο, οι αγώνες οδηγούν σε κρίση του μέσου ποσοστού κέρδους (και του ρυθμού συσσώρευσης) και θέτουν ένα όριο στη φυγή προς τη χρηματοπιστωτική σφαίρα.

2. Η κρίση του Νεοφιλελευθερισμού: αιτίες και συνέπειες

Η Νεοφιλελεύθερη Παγκοσμιοποίηση ήταν ένα φιλόδοξο σχέδιο. Αν είχε πετύχει, θα είχε αλλάξει τον ίδιο τον ορισμό του ανθρώπινου, ανάγοντας τον άνθρωπο στο «ζώο που πουλιέται και αγοράζεται σε αυτόν που δίνει τα περισσότερα», και θα είχε επιστρέψει την εργατική δύναμη σε αυτό που ήταν πριν την κεϋνσιανή ρύθμιση: ένα αμιγές εμπόρευμα που παίρνει την αξία του από την αγορά. Γιατί, λοιπόν, απέτυχε η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση;

Για να απαντήσουμε σε αυτήν την ερώτηση πρέπει να στραφούμε στους ίδιους τους αγώνες που έλαβαν χώρα. Αν και οι εργάτες στις ΗΠΑ δεν έχουν φτάσει το βαθμό στράτευσης που είχαν πετύχει τη δεκαετία του '30, σε παγκόσμιο επίπεδο έχει αναδυθεί ένα πλήθος κινημάτων, που κατά τη γνώμη μας πρέπει να αναγνωριστούν ως αιτίες της κρίσης. Βέβαια, τα κινήματα αυτά δεν είναι οι μόνοι παράγοντες και ενδεχομένως ούτε και οι πιο άμεσοι. Για παράδειγμα, είναι αναμφισβήτητο ότι η απουσία ρυθμίσεων στις χρηματιστικές συναλλαγές υπήρξε ένας παράγοντας που επέτρεψε την ανάπτυξη

ενός πολύπλοκου δικτύου κερδοσκοπικών επενδύσεων στην αγορά παραγώγων, οι οποίες τελικά αποσταθεροποίησαν τις «αγορές».

Αλλά ακόμη και η χρηματοπιστωτική απορρύθμιση που ξεκίνησε επί Κάρτερ και συνεχίστηκε επί Ρέιγκαν, Μπους, Κλίντον και Μπους, δεν ήταν παρά μια στιγμή της ταξικής πάλης. Η απορρύθμιση ξεκίνησε ως απάντηση στον ανερχόμενο πληθωρισμό που με τη σειρά του οφειλόταν –τόσο στην πραγματικότητα όσο και στα μυαλά αυτών που διαμόρφωσαν την πολιτική αυτή– στη δύναμη της αμερικάνικης εργατικής τάξης (κατά μέσο όρο) που της επέτρεπε να αυξάνει τους ονομαστικούς μισθούς με τέτοιο ρυθμό, ώστε να μην κινδυνεύει από μείωση του πραγματικού μισθού, παρά τις όποιες αυξήσεις επέβαλαν οι καπιταλιστές στις τιμές (των τροφίμων, της ενέργειας κ.λ.π.). Η δύναμη αυτή, που διήρκεσε σε όλη τη δεκαετία του '70, εμπόδισε ουσιαστικά τον ΟΡΕC να γίνει χρηματιστικός διαμεσολαβητής και τα πετροδολάρια να γίνουν το όχημα μεταβίβασης αξίας από τα εισοδήματα των εργατών σε κερδοφόρες επενδύσεις.

Οι Ετήσιες Αναφορές του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) από την εν λόγω δεκαετία αποκαλύπτουν ότι από το 1975 ο πληθωρισμός αναγορεύτηκε ως το νούμερο ένα οικονομικό πρόβλημα παγκοσμίως και ως βασική αιτία για την άνοδο του ορίστηκε μια κάποια «δομική ακαμψία της αγοράς εργασίας». Εκφρασμένη στη γλώσσα του ΔΝΤ η «ακαμψία» αυτή δεν είναι τίποτε άλλο παρά η δύναμη των εργατών. Όταν ο Κάρτερ και ο Βόλκερ άρχισαν να παίρνουν μέτρα, η άνοδος του πληθωρισμού είχε ήδη οδηγήσει πολλά πραγματικά επιτόκια κάτω από το μηδέν και απειλούσε τη βιωσιμότητα ολόκληρου του χρηματοπιστωτικού τομέα. Η στρατηγική της απορύθμισης περιελάμβανε μεταξύ άλλων και την ανάκληση νόμων ενάντια στην τοκογλυφία σε ολόκληρες τις ΗΠΑ, γεγονός που επέτρεψε στα επιτόκια να ανέλθουν σε διψήφια νούμερα. Ήταν μια απάντηση στη δύναμη που κατείχαν οι εργάτες ώστε να ανεβάσουν τους μισθούς και άλλες μορφές εισοδήματος σε βαθμό που να θέτουν σε κίνδυνο τα κέρδη –παρά τη δυνατότητα των καπιταλιστών να καταφεύγουν σε αυξήσεις στα ήδη πρώτης ανάγκης και

στις κυμαινόμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες- αλλά και να μπλοκάρουν την ανάκαμψη του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας στη σφαίρα της παραγωγής.

Πολλοί από τους αγώνες που δόθηκαν στις ΗΠΑ τη δεκαετία το '70 τελικά ηττήθηκαν, αλλά από τότε αναπτύχθηκε μια νέα γενιά αγώνων ενάντια στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, τόσο στις ΗΠΑ όσο και διεθνώς, αγώνες που αυτή τη φορά αποδείχτηκαν αποφασιστικοί.

Θα εστιάσουμε σε ορισμένους από αυτούς τους αγώνες ως όρους για την κατανόηση των πολιτικών ζητημάτων που τίθενται από την κρίση. Σχηματικά, τα αίτια της κρίσης περιλαμβάνουν:

1. την αποτυχία των θεσμικών μεταρρυθμίσεων που προώθησε η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση.

2. την αποτυχία νεοφιλελευθεροποίησης της διάρθρωσης της πετρελαϊκής/ενεργειακής βιομηχανίας.

3. την αδυναμία ελέγχου των αγώνων για το μισθό (κυρίως στην Κίνα).

4. την άνοδο κινημάτων επανοικειοποίησης της γης και των φυσικών πόρων (Βολιβία, Ινδία, Δέλτα του Νίγηρα).

5. τη χρηματιστικοποίηση του ταξικού ανταγωνισμού μέσω της επέκτασης της πίστης στις ΗΠΑ ως συμπλήρωμα του μειωμένου και στάσιμου πραγματικού μισθού.

6. τη συμπερίληψη των Μαύρων, Λατίνων, νέων μεταναστών και γυναικών στην «κοινωνία των ιδιοκτητών» ως κίνηση που οδήγησε στην υπονόμευση της ταξικής ιεραρχίας.

1. Η **νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση** εξαρτάται από ένα πλαίσιο νόμων και κανονισμών που εξαλείφουν τους φραγμούς στην κυκλοφορία των εμπορευμάτων και τις χρηματοοικονομικές συναλλαγές, ειδικά τις συναλλαγές που εκπορεύονται από τις ΗΠΑ, την Ιαπωνία ή τη Δυτική Ευρώπη. Η διαδικασία αυτή της απομάκρυνσης των φραγμών ξεκίνησε κατά την κεϋνσιανή εποχή με την GATT (Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου) αλλά πήρε θεσμική μορφή με τη σύσταση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου

(ΠΟΕ) το 1994. Ο ΠΟΕ διέθετε μια πολύ φιλόδοξη ατζέντα, που αφορούσε την παγκοσμιοποίηση των παραδοσιακών εμπορικών και χρηματικών συναλλαγών αλλά και του εμπορίου υπηρεσιών και της πνευματικής ιδιοκτησίας. Φαινόταν πραγματικά ότι τίποτε δε θα μπορούσε να σταματήσει την υλοποίηση αυτής της ατζέντας. Παρόλα αυτά, η υλοποίηση αυτή αποφεύχθηκε, προς έκπληξη όλων, με τη συνέργεια τριών παραγόντων:

α) ταραχές και εξεγέρσεις ενάντια στα προγράμματα δομικής προσαρμογής που εκτείνονταν από τη Ζάμπια στα μέσα της δεκαετίας του '80, το Καράκας το 1989, έως τους Ζαπατίστας το 1994.

β) το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση σε Δυτική Ευρώπη και Βόρεια Αμερική, με τις διαδηλώσεις και τους αποκλεισμούς των συνόδων του ΠΟΕ, του ΔΝΤ, της Παγκόσμιας Τράπεζας και των G8.

γ) πολλές κυβερνήσεις στον Τρίτο Κόσμο που αρνήθηκαν να παραδώσουν κάθε ίχνος κυριαρχίας (κυρίως πάνω στην αγροτική τους παραγωγή) σε οργανισμούς όπως ο ΠΟΕ, το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα, στους οποίους κυριαρχούσαν οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Ιαπωνία και η Δυτική Ευρώπη. Η στάση αυτή δεν τηρήθηκε μόνο για «πατριωτικούς» λόγους. Είχε πολύ περισσότερο να κάνει με τη δύναμη των αγροτικών κινημάτων σε αυτές τις χώρες και την πραγματική απειλή που αυτά τα κινήματα αντιπροσώπευαν για τη σταθερότητα των κυβερνήσεων. Συγκεκριμένα, ο γύρος Doha του ΠΟΕ τελικά απέτυχε, γιατί οι αξιωματούχοι της κυβέρνησης της Ινδίας δεν ήταν σε θέση να παραδώσουν και άλλο κομμάτι της γεωργίας τους –αν και με μεγάλη τους χαρά θα θυσίαζαν τους αγρότες τους για λίγη ακόμη υψηλή τεχνολογία. Και αυτό γιατί τα κινήματα των Ινδών αγροτών κινητοποιούσαν δεκάδες αν όχι εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπων μέσα στη δεκαετία 1998-2008 για να σταματήσουν τον ΠΟΕ (για να μην επεκταθούμε και στους αγρότες στις Φιλιππίνες, την Κορέα και το Μπαγκλαντές).

Αν και συχνά αγνοούσαν η καθεμία τις πράξεις και προθέσεις της άλλης, όλες αυτές οι εξεγέρσεις, διαδηλώσεις και «εσωτερικές» αντιστάσεις απονομιμοποίησαν την ιδεολογία της παγκοσμιοποίησης ότι «η Γη είναι επίπεδη», εμπόδισαν τις νέες περιφράξεις των

τοπικών αγροτικών αγορών και τον πλήρη αποχωρισμό των ανθρώπων από τα μέσα επιβίωσης τους, τουλάχιστον στις περιοχές του πλανήτη όπου εξακολουθούσαν να υπάρχουν τέτοιες αυτόρ-κεις μορφές κοινωνικής οργάνωσης.

2. Η δεύτερη στιγμή της αποτυχίας ήταν **η προσπάθεια αναζω-ογόνησης της παραπαίουσας νεοφιλελεύθερης παγκοσμιο-ποίησης μέσω του πολέμου μετά το 1999**. Πιο συγκεκριμένα, μιλάμε για την απόπειρα μετατροπής της βιομηχανίας πετρελαίου και αερίου σε ιδεατές νεοφιλελεύθερες επιχειρήσεις, μέσα από την εισβολή και κατοχή του Ιράκ (MN, 2002). Την αποτυχία αυτή προ-κάλεσε η ένοπλη αντίσταση που κατάφερε δεκάδες χιλιάδες απώ-λειες στα αμερικανικά στρατεύματα, αλλά που και η ίδια μέτρησε εκατοντάδες χιλιάδες θανάτους και τραυματισμούς. Ο πόλεμος αυ-τός είχε τεράστιες συνέπειες για την νεοφιλελεύθερη παγκοσμιο-ποίηση. Πρώτον, μετά από έξι χρόνια πολέμου στο Ιράκ, οι βασικές βιομηχανίες –του πετρελαίου και του αερίου– εξακολουθούν να ελέγχονται, τόσο στο Ιράκ όσο και παγκοσμίως, από δύο μορφές που είναι πραγματική κατάρα για το νεοφιλελεύθερο δόγμα: την εθνική πετρελαϊκή εταιρία και το διεθνές καρτέλ (OPEC) που επη-ρεάζουν την τιμή του πετρελαίου στην αγορά. Δεύτερον, οι Ηνω-μένες Πολιτείες, πραγματικός ταγός του νεοφιλελευθερισμού, απο-δυναμώθηκαν τόσο στρατιωτικά όσο και οικονομικά από αυτή την προσπάθεια. Αυτό έγινε ιδιαίτερα εμφανές όταν η κυβέρνηση των ΗΠΑ διακήρυξε την νίκη της (εξαιτίας του «Κύματος» στρατευ-μάτων). Την ίδια στιγμή, η κυβέρνηση «μαριονέτων» στο Ιράκ, προειδοποιούσε τις ΗΠΑ να έχουν αποχωρίσει από τη χώρα μέχρι το 2011, να αποσύρουν τις βάσεις τους και να μην περιμένουν ένα νεοφιλελεύθερο «πετρελαϊκό νόμο» στα κοντά! Προφανώς, οι «μαριονέτες» μιλούσαν τόσο απότομα στα αφεντικά τους για-τί φοβόντουσαν τη βίαιη αντίδραση του ιρακινού πληθυσμού, σε περίπτωση που τολμούσαν να ξεπουλήσουν τον σταλμένο από τον Αλλάχ υδρογονάνθρακα.

3. Το **νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα «άρνησης των μισθών»** υπήρξε αρκετά επιτυχημένο στις Ηνωμένες Πολιτείες όπου οι πραγματικοί μισθοί δεν έπιασαν ξανά το μέγιστο που είχαν σημειώσει το 1973. Αυτός είναι και ο λόγος που δεν μπορούμε να αποδώσουμε την πηγή της τωρινής κρίσης στους εργατικούς αγώνες για το μισθό στις ΗΠΑ, πράγμα που μπορούμε να κάνουμε για την κρίση της δεκαετίας του '70. Όλοι οι τυπικοί δείκτες ενός τέτοιου αγώνα στις ΗΠΑ (π.χ. η απεργιακή δραστηριότητα) έχουν ελαττωθεί. Έχουν υπάρξει, βέβαια, ορισμένοι αμυντικοί αγώνες με μερική επιτυχία, που κατάφεραν να περιορίσουν την επίθεση στον έμμεσο μισθό, δηλαδή την κοινωνική ασφάλιση, την ιατρική κάλυψη και τα δελτία τροφίμων. Επιπλέον, εμφανίστηκαν διαρκείς αγώνες ενάντια σε άλλες πτυχές της συνολικής επίθεσης στην εργατική τάξη, όπως οι αγώνες για τα δικαιώματα των γυναικών ή για την προστασία του περιβάλλοντος.

Παρόλα αυτά, η επιτυχία του νεοφιλελευθερισμού εξαρτάται από την ικανότητα του να κινητοποιεί τον ανταγωνισμό στη διεθνή αγορά εργασίας, όχι μόνο στις ΗΠΑ αλλά σε ολόκληρο τον κόσμο. Το σχέδιο αυτό απέτυχε, ιδιαίτερα σε σχέση με τις ασιατικές χώρες. Υπήρξαμε μάρτυρες αυτής της αποτυχίας στην Κορέα και την Ινδονησία, αποτυχία που τελικά κατέληξε στην ασιατική χρηματοπιστωτική κατάρρευση το 1997 (βλ. ΜΝ, 1997). Η επόμενη μεγάλη αποτυχία της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής έκτοτε ήταν η Κίνα, όπου το επίπεδο του ταξικού αγώνα για το μισθό έλαβε ιστορικές διαστάσεις, μετρώντας χιλιάδες απεργίες και άλλες μορφές στάσης εργασίας και πετυχαίνοντας συχνά διψήφιες αυξήσεις στους μισθούς.

4. Οι **«Νέες Περιφράξεις»** υλοποιήθηκαν μέσω των Προγραμμάτων Δομικής Προσαρμογής αλλά και μέσω πολέμων σε ολόκληρο τον Τρίτο Κόσμο, που σκοπό τους είχαν να σπάσουν τους δεσμούς των πληθυσμών με την κοινοτική γη και τους φυσικούς πόρους. Μπορούμε να μετρήσουμε την αποτελεσματικότητα των Νέων περιφράξεων, αν λάβουμε ως δείκτη τα αυξημένα ποσοστά μετανά-

στευσης και το μεγάλο αριθμό νέων προσφύγων. Είναι σαφές ότι η τακτική αυτή κατάφερε να εκδιώξει εκατομμύρια ανθρώπων από τη γη και τις κοινότητές τους τόσο στην Αφρική, όσο και σε πολλές περιοχές της αμερικανικής ηπείρου. Όμως, υπήρξαν και ισχυρές απαντήσεις στην επίθεση αυτή στις κοινοτικές-κοινές γαίες (common land) και τους φυσικούς πόρους σε ολόκληρη την Ασία (κυρίως στην Ινδία και το Μπαγκλαντές), στο μεγαλύτερο μέρος της Νότιας Αμερικής καθώς και σε περιοχές της Αφρικής. Οι πόλεμοι του «νερού» και του «αερίου» στη Βολιβία την τελευταία δεκαετία κατέδειξαν ότι η απόπειρα ιδιωτικοποίησης ζωτικών πόρων είναι μια επικίνδυνη δουλειά. Παρόμοια εμπόδια αντιμετωπίζει και η παραγωγή πετρελαίου στο Δέλτα του Νίγηρα, όπου μαίνεται ένας συνεχής πόλεμος επανασειοποίησης, τον οποίο και διεξάγουν ομάδες όπως το Κίνημα για την Χειραφέτηση του Νίγηρα (Movement for the Emancipation of the Niger Delta, MEND). Οι ομάδες αυτές αξιώνουν να αναγνωριστούν οι άνθρωποι που ζουν στο Δέλτα ως οι κοινοτικοί ιδιοκτήτες του πετρελαίου που βρίσκεται κάτω από το έδαφος τους, σε σύγκρουση με τις βλέψεις της νιγηριανής κυβέρνησης και των μεγάλων πετρελαϊκών εταιριών. Πράγματι, έχουμε φτάσει ένα πολιτικό όριο στην εξαγωγή και εκμετάλλευση του πετρελαίου, όριο που ο Σ. Κολλατρέλα εύστοχα αποκαλεί «πολιτική καμπύλη Hubbert».

5. Η βασική λειτουργία της **χρηματοπιστικοποίησης του κεφαλαίου** ήταν να προστατεύσει την καπιταλιστική συσσώρευση από τον ταξικό ανταγωνισμό, μεταφέροντάς την εκεί όπου οι εργατικοί αγώνες δε θα μπορούσαν να την αγγίξουν. Παράλληλα, συνέβαλε στη θωράκισή της δίνοντας τη δυνατότητα στους καπιταλιστές να στοιχηματίζουν ενάντια στις ίδιες τους τις επενδύσεις, με αποτέλεσμα να είναι εξασφαλισμένοι απέναντι σε κάθε ενδεχόμενο. Ποιος/α καπιταλιστής/στρια δεν είναι διατεθειμένος/η να πληρώσει ένα μικρό ποσό προκειμένου να προστατευτεί από μια δραματική υποτίμηση του νομίσματος της χώρας στην οποία επενδύει εξαιτίας του ξεσπάσματος μιας γενικής απεργίας διαρκείας; Ή ποιος/α κα-

πιταλιστής/στρια δε θα ήθελε να γλιτώσει μια εταιρία με την οποία συνεργάζεται από τη χρεοκοπία εξαιτίας των υψηλών μισθολογικών απαιτήσεων των εργαζομένων της;

Παραδόξως, όμως, ο νεοφιλελευθερισμός άνοιξε από μόνος του μια νέα διάσταση του ανταγωνισμού μεταξύ κεφαλαίου και εργατικής τάξης, αυτή τη φορά στο εσωτερικό της πιστωτικής σφαίρας. Μια ολόκληρη γκάμα πιστωτικών εργαλείων και κερδοσκοπικών επενδύσεων προσφέρθηκαν στους αμερικανούς εργάτες: υποθήκες χαμηλής εξασφάλισης [subprime mortgages], φοιτητικά δάνεια, πιστωτικές κάρτες, ανταποδοτικά συνταξιοδοτικά προγράμματα τύπου 401(k). Οι εργάτες αναγκάστηκαν να τα αποδεχτούν, εφόσον η συλλογική τους δύναμη στη δουλειά δεν επαρκούσε για να επιτύχουν σημαντικές μισθολογικές αυξήσεις, εγγυημένες συντάξεις και ιατροφαρμακευτική κάλυψη. Έτσι, υποχρεώθηκαν να στραφούν στη χρηματοπιστωτική σφαίρα. Με την αποδιάρθρωση του λεγόμενου κοινωνικού κράτους, οι εργάτες στις Ηνωμένες Πολιτείες έπρεπε να καλύψουν μεγαλύτερο μερίδιο του κόστους αναπαραγωγής τους (για στέγαση, υγεία και παιδεία), την ίδια στιγμή που οι πραγματικοί μισθοί τους συρρικνώνονταν. Οι εργάτες, λοιπόν, αναζητήσαν την κάλυψη των αναπαραγωγικών αναγκών τους μέσω του πιστωτικού συστήματος. Όταν το κεφάλαιο αποφασίζει να «μοιραστεί» τη συσσωρευμένη αξία με την εργατική τάξη επεκτείνοντας την πίστη, αυτό σίγουρα θα έχει κάποιο τίμημα για την εργατική τάξη. Συγκεκριμένα, η συνέπεια ήταν ότι η επιθυμία των εργατών να αποκτήσουν πρόσβαση στα μέσα αναπαραγωγής (σπίτι, αυτοκίνητο, οικοσυσκευές κ.λ.π.) ευθυγραμμίστηκε με την επιθυμία των καπιταλιστών για περισσότερη συσσώρευση. Η χρηματιστικοποίηση δεν είναι απλά μια συνωμοσία των καπιταλιστών, είναι παράλληλα διαδικασία και αποτέλεσμα της ταξικής πάλης. Είναι αλήθεια ότι υπάρχει ένα στοιχείο αναγκαιότητας στο πώς απάντησαν οι εργάτες στην επίθεση στις συνθήκες αναπαραγωγής τους. Αλλά χωρίς την αναγκαιότητα δεν μπορεί να υπάρξει εμπρόθετη δράση.

Φυσικά, η είσοδος στο πιστωτικό σύστημα δεν είναι παράδεισος για τους εργάτες. Ο δανεισμός και οι τόκοι που τον συνοδεύουν

επιβαρύνουν σημαντικά τους μισθούς, και η πίστωση προσδένει τους εργάτες στις κτηματαγορές και τα χρηματιστήρια. Παρόλα αυτά, είναι σημαντικό επίτευγμα γι' αυτούς να μπορούν «να χρησιμοποιούν τα λεφτά κάποιου άλλου» προκειμένου να αποκτήσουν ένα σπίτι χωρίς να ανησυχούν για τις συνεχείς αυξήσεις των ενοικίων και χωρίς να πρέπει να πληρώνουν την υποθήκη και τους φόρους του/της ιδιοκτήτη/τριας. Είναι σημαντικό να μπορούν να ικανοποιήσουν την επιθυμία τους (πραγματική ή κατασκευασμένη) για την άμεση απόκτηση ενός εμπορεύματος. Είναι σημαντικό να έχουν πρόσβαση σε μια εκπαίδευση που θα μπορούσε να ανοίξει το δρόμο σε πιο καλοπληρωμένες δουλειές. Είναι σημαντικό να μπορούν να αγοράσουν ένα αυτοκίνητο ώστε να έχουν πρόσβαση σε έναν ευρύτερο κύκλο δουλειών και κοινωνικών επαφών, ιδιαίτερα στο ερημωμένο τοπίο της καθημερινής ζωής στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αυτή η στρατηγική της εργατικής τάξης είναι αρκετά επικίνδυνη, μιας και αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στη χρησιμοποίηση του πιστωτικού συστήματος ως μέσου πρόσβασης στον κοινωνικό πλούτο από τη μία, και σε μια νέα μορφή ειλωτείας μέσω του δανεισμού από την άλλη.

Κατά κάποιο τρόπο, αν και όχι «συνειδητά» αλλά ούτε και με έναν συντονισμένο τρόπο (όπως άλλωστε ισχύει και για τόσα άλλα πράγματα μέσα στον καπιταλισμό), ένα μεγάλο κομμάτι της αμερικάνικης εργατικής τάξης ερμήνευσε κατά λέξη τη ρητορική της διακυβέρνησης Μπους για την «κοινωνία των ιδιοκτητών». Έτσι, αποπειράθηκε συλλογικά να στρέψει το νεοφιλελεύθερο όραμα μετατροπής των πάντων σε «ορθολογικά οικονομικά» δρώντα υποκείμενα ενάντια στο ίδιο το σύστημα. Με αυτόν τον τρόπο, προκάλεσαν μια κρίση στο σύστημα, απλούστατα αρνούμενοι να πληρώσουν τα χρέη τους, δηλαδή φεύγοντας και αφήνοντας το κλειδί στο γραμματοκιβώτιο. Όπως έχει καταδειχθεί εδώ και καιρό, αν χρωστάς στην τράπεζα \$1000 και δεν έχεις να πληρώσεις, έχεις μπλέξει. Αν όμως χρωστάς στην τράπεζα \$1.000.000.000 και δεν έχεις να πληρώσεις, τότε η τράπεζα έχει μπλέξει. Αυτό όμως που συχνά δεν αναφέρεται είναι ότι, αν 1.000.000 άνθρωποι χρωστάνε

στην τράπεζα από \$1000 ο καθένας και δεν έχουν να πληρώσουν, τότε και πάλι η τράπεζα έχει μπλέξει!

Η χρηματοπιστωτικοποίηση υποτίθεται ότι θα πρόσφερε στο κεφάλαιο μια ασπίδα ενάντια στις αβεβαιότητες που προκαλεί η ταξική πάλη. Αντί για αυτό, όμως, κατέληξε να προσκαλεί την εργατική τάξη στους κόλπους του κεφαλαίου. Αυτή η απόπειρα του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου να παίξει και στα δύο ταμπλό (δηλαδή από τη μια να υποχρεώνει το κεφάλαιο να πληρώσει για προστασία από τους αγώνες, και από την άλλη να φέρνει τους υποτίθεται «εξημερωμένους» φορείς αυτών των αγώνων στη χρηματιστική μηχανή) είναι μια όψη της σύγχρονης κρίσης. Είναι αλήθεια, βέβαια, ότι το μερίδιο της εργατικής τάξης στο συνολικό χρέος των ΗΠΑ, αν και υπολογίσιμο, είναι στην πραγματικότητα πολύ μικρότερο από το εταιρικό ή το κρατικό χρέος. Παρόλα αυτά, η ποιοτική του σύνθεση είναι πολύ διαφορετική. Το εταιρικό χρέος είναι ενδοταξικό [intra-class], το εθνικό χρέος είναι υπερταξικό [omni-class], αλλά το χρέος της εργατικής τάξης είναι διαταξικό [inter-class] και γι' αυτό μπορεί και δημιουργεί τη μεγαλύτερη ένταση.

6. Ο διπλός αυτός χαρακτήρας της χρηματοπιστωτικοποίησης ενισχύθηκε από τον **αγώνα που διεξήγαγαν οι εργάτες που μέχρι τώρα αποκλείονταν από την πρόσβαση στην πίστη** (μαύροι, λατίνες, νέοι μετανάστες, ανύπαντρες γυναίκες και φτωχοί λευκοί) ώστε να εισέλθουν στο μαγικό κόσμο των υποθηκών κατοικίας, των φοιτητικών δανείων και των πιστωτικών καρτών. Το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο μέσα στον 21ο αιώνα έγινε πολύ πιο προσβάσιμο σε νέους πιστωτές, που μέχρι τότε μπορούσαν να δανειστούν μόνο από τοκογλύφους και ενεχυροδανειστήρια, κάτω από τις πιο επαχθείς συνθήκες. Ικανοποίησε έτσι την επιθυμία τους για ένα σπίτι, ένα αυτοκίνητο, καταναλωτικά αγαθά και μια καλύτερη δουλειά, αλλά με τι κόστος; Επισφαλή δάνεια, των οποίων οι τόκοι θα εκτοξεύονταν μετά από τρία χρόνια, πιστωτικές κάρτες, των οποίων τα επιτόκια πλησίαζαν επίπεδα τοκογλυφίας, φοιτητικά δάνεια, που θα μετέτρεπαν την αποφοίτηση σε εισόδο στον κόσμο της μισθω-

τής σκλαβιάς. Η πίεση που άσκησαν αυτοί οι εργαζόμενοι ώστε να συμπεριληφθούν στο νεοφιλελεύθερο συμβόλαιο –δηλαδή ότι κάποιος μπορεί να έχει πρόσβαση στον κοινωνικό πλούτο μόνο σε ατομική βάση και μόνο με τη μορφή εισοδήματος που δεν προέρχεται από το μισθό– απαντήθηκε καταφατικά από το κεφάλαιο στις αρχές του 21ου αιώνα. Αποδείχθηκε ότι αυτή θα ήταν και η αρχή της αποσταθεροποίησης του πιστωτικού συστήματος.

Δικαιούμαστε να αποκαλούμε «αγώνα» το βάθεμα και άπλωμα της κυκλοφορίας της πίστωσης στο εσωτερικό της εργατικής τάξης, όπως αυτή περιγράφηκε στα σημεία (5) και (6); Ένα τέτοιο σχήμα θα μπορούσε κάλλιστα να αμφισβητηθεί, αν λάβουμε υπόψη την άμεση έκβαση αυτής της ιστορίας –εκατομμύρια κατασχέσεων και χρεοκοπιών. Δεν υπάρχει όμως αμφιβολία ότι όντως αναπτύχθηκε ένας αγώνας γύρω από τους όρους αποπληρωμής και χρεοκοπίας (που επεκτάθηκε και στους εργάτες), καθώς επίσης και αγώνες επί της νομοθεσίας ώστε να σωθούν οι ιδιοκτήτες κατοικιών από τις κατασχέσεις. Μεγάλο μέρος της δεξιάς θεωρεί αυτήν την «πιστωτική επανάσταση» ως τη αιτία της κρίσης, εφόσον επέτρεψε σε υπερβολικά πολλούς «ανάξιους» να εισέλθουν στα άδυστα της πίστης. Αλλά αυτό δεν ακυρώνει τον πραγματικό αγώνα που διεξήγαγαν οι μαύροι εργάτες από τη δεκαετία του '60 ενάντια στο «redlining» και σε άλλες μορφές διακρίσεων όσον αφορά την πίστωση. Άλλωστε, οι αγώνες των οφειλετών υπήρξαν παραδοσιακά βασικό εργαλείο ανάλυσης της ταξικής ιστορίας από αρχαιοτάτων χρόνων. Γιατί, λοιπόν, να μην τους συμπεριλάβουμε στην ταξική ανάλυση του 21ου αιώνα;

Δεν μπαίνουμε στη διαδικασία να διαβαθμίσουμε τις προαναφερθείσες έξι στιγμές του αγώνα. Σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, δημιούργησαν μια κρίση ιστορικών διαστάσεων, αυτή του 2008. Η αποτυχία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών για τους Μισθούς και τον Πόλεμο, η παγκοσμιοποίηση, οι Νέες Περιφράξεις, η χρηματιστικοποίηση και η κρίση της ενσωμάτωσης, όχι μόνο παρήγαγαν την οικονομική ύφεση, αλλά οι λογικές αντιφάσεις που ενδημούν σε αυτές, μετατρέπουν την τωρινή ύφεση σε μια πραγ-

ματική κρίση. Ίσως μια ανάκαμψη (όπως αυτή μετράται με την αύξηση του ΑΕΠ) να είναι ακόμη δυνατή στο προσεχές μέλλον, αλλά, αν οι αντιφάσεις βαθύνουν και οι αποτυχίες συσσωρευθούν, ο καπιταλισμός θα περάσει στην ιστορία.

3α. Η άμεση απάντηση του κεφαλαίου στην προοπτική της κρίσης

Η κρίση αυτή προσφέρει στο κεφάλαιο μια νέα προοπτική σε τουλάχιστον τρεις τομείς: α) την αναδιοργάνωση των σχέσεων ισχύος μεταξύ του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου και του υπόλοιπου συστήματος, β) τον περιορισμό του ρόλου της εργατικής τάξης των ΗΠΑ ως οφειλέτη και παίκτη του χρηματοπιστωτικού συστήματος και γ) τη νομιμοποίηση της λεηλασίας του περιβάλλοντος, της μείωσης των μισθών, των απαλλοτριώσεων γης στον Τρίτο Κόσμο, μέσω μιας αναβίωσης της «κρίσης του χρέους». Ας τα πάρουμε με τη σειρά:

I. Η αγωνία του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου ή η αναγέννησή του;

Αυτή η κρίση ξεκίνησε ως μια χρηματοπιστωτική κρίση, δηλαδή ως αδυναμία αποπληρωμής του αρχικού κεφαλαίου και του τόκου των χρεών ή των στοιχημάτων που παίχτηκαν σε μεγάλη κλίμακα. Αν και οι περισσότερες κρίσεις έχουν μια χρηματοοικονομική διάσταση, η συγκεκριμένη θέτει σαφώς θεμελιώδεις προκλήσεις στην ίδια την επιβίωση του συστήματος. Κι αυτό γιατί καθιστά αναπόφευκτο ένα μείζονα μετασχηματισμό της ιεραρχικής διάρθρωσης των διαφόρων τομέων και φάσεων του κεφαλαίου.

Θα είναι η κρίση μια ευκαιρία (ως αντάλλαγμα για τα τεράστια ποσά που απαιτεί ο χρηματοπιστωτικός τομέας από το κράτος) για μια πλήρη διακοπή ή έστω για μια δρακόντεια ρύθμιση πολλών χρηματοπιστωτικών πρακτικών (όπως οι Τίτλοι Εγγυημένων Δανειστών και Υποθηκευτικών Υποχρεώσεων, τα Δομημένα Επενδυτικά

Προϊόντα, τα Παράγωγα Πιστωτικού Κινδύνου, πιστωτικά παράγωγα κάθε είδους ίσως ακόμη και οι offshore τράπεζες –τρέμε μικρή Ελβετία!) των οποίων η κατάρρευση έθεσε σε κίνδυνο τις καθημερινές λειτουργίες μικρών και μεγάλων εταιριών στην παροχή υπηρεσιών, τη βιομηχανία και το εμπόριο; Ή μήπως το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο θα κρατήσει σε ομηρία το υπόλοιπο σύστημα, απειλώντας ότι θα διακόψει το δανεισμό και θα παγώσει την πίστωση, σε περίπτωση που η κυβέρνηση δεν εγγυηθεί για τα χρέη του με τους όρους που αυτό θέτει;

Αναγνωρίζουμε μια όψη της παραπάνω σύγκρουσης στη διαμάχη γύρω από το «σχέδιο διάσωσης» που διαδραματίζεται ανάμεσα στις τρεις μεγάλες αυτοκινητοβιομηχανίες από τη μια, και τη σχεδόν ομόφωνη στήριξη σε ανώτερο κυβερνητικό επίπεδο (από τη διακυβέρνηση Μπους στη διακυβέρνηση Ομπάμα) στις μεγάλες multipurpose τράπεζες (Citygroup), σε ασφαλιστικούς ομίλους (AIG), ακόμη και σε επενδυτικούς οίκους (BearStearns) από την άλλη. Η τεράστια αντιπαράθεση – και οι πιθανώς μοιραίοι όροι που απαιτούνται τώρα από τη GM και την Chrysler – γύρω από αυτό που φαίνεται τώρα ένα σχετικά μικρό ποσό σε σύγκριση με τα δισεκατομμύρια που με τόση ευκολία δόθηκαν στην AIG, είναι ένα σημάδι ότι το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο εξακολουθεί να έχει το πάνω χέρι στα ανώτερα κρατικά κλιμάκια.

Αλλά αυτός είναι μόνο ο πρώτος γύρος μιας μακράς μάχης που θα οδηγήσει, αν ο καπιταλισμός κατορθώσει να επιβιώσει και στον 21ο αιώνα, σε μια νέα υβριδική καπιταλιστική μορφή μεταξύ δύο πόλων: α) ένα ιδιαίτερα αυστηρό ρυθμιστικό καθεστώς επιβεβλημένο στις χρηματοπιστωτικές καινοτομίες, με τα κεφάλαια που απελευθερώνονται από το χρηματοπιστωτικό τομέα να διοχετεύονται σε ένα νέο κύμα επενδύσεων σε έργα «πράσινης ενέργειας» (από τις ανεμογεννήτριες, στις τεχνολογίες καθαρού άνθρακα και τα πυρηνικά εργοστάσια παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας) και βιοτεχνολογίας ή β) στη νίκη του χρηματοπιστωτικού τομέα και την τελική «αποβιομηχανοποίηση» των ΗΠΑ, οδηγώντας στην καθολική συμφιλίωση με ένα καθεστώς από φούσκες και χρεοκοπίες.

Ο πρώτος πόλος περιγράφει ένα αποτέλεσμα που θυμίζει τις προηγούμενες περιόδους ανάκαμψης από έντονη «χρηματοστικοποίηση» και κερδοσκοπία, από το «Bubble Act» του 1720 στη Βρετανία, μετά τη φούσκα της Νότιας Θάλασσας και την οπισθοχώρηση της γαλλικής αστικής τάξης στο χρυσό, στον απόηχο της φούσκας του Μισσισιπή το 1720, έως και το Glass-Steagall Act στις ΗΠΑ μετά από την χρηματοστηριακή κατάρρευση του 1929. Πρόκειται για μια επιστροφή στο κεϋνσιανισμό αλλά με «πράσινα» χαρακτηριστικά και χωρίς τα κομμουνιστικά κράτη με πυρηνικό οπλοστάσιο, η ύπαρξη των οποίων χρησιμοποιούνταν από τους εργαζομένους στις ΗΠΑ και τη Δυτική Ευρώπη ως μια συνεχής απειλή για τους καπιταλιστές.

Ο δεύτερος πόλος θυμίζει το ρητό της Μάργκαρετ Θάτσερ «δεν υπάρχει εναλλακτική λύση», αναδεικνύοντας το άρρητα αντικαπιταλιστικό περιεχόμενο του –όταν αυτό εφαρμοστεί κατά γράμμα και μέχρι τις τελικές του συνέπειες– για την ηγεμονία του χρηματοπιστωτικού τομέα στον νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό: η αγορά είναι ο καλύτερος (δεδομένου ότι είναι ο μόνος) τρόπος για να κατανεμηθούν οι πόροι του πλανήτη, ακόμη και αν αυτό οδηγεί σε έναν όλο και μικρότερο κύκλο ανάπτυξης, φούσκας, πτωχεύσεων και ύφεσης. Μπορούν οι ΗΠΑ να γίνουν στις αρχές του 21ου αιώνα, κάτι σαν τη Βρετανία στα τέλη του 20ου αιώνα, να υπάρχουν δηλαδή χωρίς σημαντική βιομηχανική ή γεωργική βάση (αφήνοντας αυτό το τμήμα του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας στην Κίνα και σε άλλες ηπείρους με φθηνή εργασία);

Με άλλα λόγια, ή ο χρηματοπιστωτικός τομέας θα «εθνικοποιηθεί» ή το έθνος θα «χρηματοστικοποιηθεί» (ή κάποιος συνδυασμός και των δύο). Κάθε εναλλακτική από μόνη της είναι εξίσου απίθανη. Θα κατασκευαστεί μάλλον μια νέα χιμαιρική μορφή, από έναν κεϋνσιανισμό που θα αναζωογονήσει τη βιομηχανική βάση (με έναν μεγάλο «πράσινο» τομέα) και ένα νέο γύρο μεταρρυθμισμένου νεοφιλελευθερισμού που θα επανανομιμοποιήσει τις περιπέτειες του χρηματιστικού κεφαλαίου. Εκτός και αν υπάρξει μια άλλη δύναμη στο πεδίο της μάχης, που θα μπορέσει να χρησιμοποιήσει την κρί-

ση για να σφυρηλατήσει μια έξοδο από τον καπιταλισμό. Βραχυπρόθεσμα, θα προωθηθούν οι κενύσιανές και «πράσινες» πολιτικές –ίσως και να βοηθηθούν από το γεγονός ότι οι διεθνείς κεφαλαιακές ροές (παράλληλα με τις οποίες δεν μπορούν να συνυπάρξουν μακροπρόθεσμα οι κενύσιανές πολιτικές) είναι μετρημένες εξαιτίας του τρέχοντος πλαισίου της κρίσης. Κάποιος βαθμός ρύθμισης θα επιβληθεί και τελικά –αφού η κρίση αγγίξει το βαθύτερο σημείο της– θα προαχθεί κάποιου είδους συμφιλίωση με ένα καθεστώς από φούσκες και χρεοκοπίες.

II. Οι αμερικανοί εργάτες ως χρεώστες

Ο Καρλ Μαρξ, ο μεγάλος αντικαπιταλιστής αναλυτής του 19ου αιώνα, είδε το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο καθαρά συνδεδεμένο μόνο με τους καπιταλιστές. Χαρακτηριστικά έγραφε το 1860: «Ο τόκος είναι μια σχέση μεταξύ δύο καπιταλιστών, όχι μεταξύ του αφεντικού και του εργαζομένου.» Με άλλα λόγια, ο τόκος εμφανίζεται να είναι ένα εισόδημα που πληρώνεται σε έναν καπιταλιστή της χρηματοοικονομικής σφαίρας, ανάλογα με το ποσό χρημάτων που δάνεισε. Το πώς το δάνειο ξεπληρώνεται με τόκο είναι άσχετο. Ο τόκος είναι λογικά αυτόνομος από τη διαδικασία παραγωγής (αν και για τον Μαρξ εξαρτάται απόλυτα από την εκμετάλλευση των εργατών κάπου στο σύστημα). Το πιο κρίσιμο σημείο για εμάς είναι ότι ο Μαρξ γράφει λες και οι εργάτες δεν λαμβάνουν ποτέ δάνεια και δεν πληρώνουν τόκο. Αυτό είναι σημαντικό γιατί αντιλαμβάνεται το πιστωτικό σύστημα σαν ένα καπιταλιστικό κοινό, δεδομένου ότι προσφέρει στους καπιταλιστές (ή στα πρόσωπα που μπορούν να μεταμφιεστούν σε τέτοιους) «τον απόλυτο έλεγχο πάνω στο κεφάλαιο και την ιδιοκτησία των άλλων, μέσα σε ορισμένα όρια, και, μέσω αυτού, τον έλεγχο πάνω στην εργασία των υπολοίπων.» Η αξία που αποσυνδέεται από τους ιδιοκτήτες της γίνεται μια κοινή δεξαμενή πόρων η οποία, αν και αφηρημένη, δίνει τεράστια δύναμη σε εκείνους που μπορούν να έχουν πρόσβαση σε αυτή. Αυτή τη δύναμη δεν επρόκειτο να τη μοιραστούν με τους εργαζομένους, τουλάχιστον όχι στο 19ο αιώνα.

Ο Μαρξ προέβλεψε σωστά αρκετά πράγματα για το μέλλον του καπιταλισμού, αλλά εδώ απέτυχε να δει την ενσωμάτωση από το χρηματοπιστωτικό σύστημα της χωρίς ιδιοκτησία αλλά μισθωτής εργατικής τάξης. Όταν εξέταζε το χρέος των εργατών, έβλεπε μόνο τα ενεχυροδανειστήρια. Δεδομένου ότι οι εργάτες δεν είχαν σχεδόν καθόλου ιδιοκτησία που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως εγγύηση για να πάρουν δάνεια από τις τράπεζες και δεν είχαν σχεδόν καμία αποταμίευση με τη μορφή καταθέσεων στις τράπεζες, δεν ήταν ποτέ σημαντικοί παίκτες στον κόσμο των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Στην πραγματικότητα, πολλοί οργανισμοί αμοιβαίας βοήθειας και πιστωτικές ενώσεις ξεπήδησαν τον 19ο αιώνα, λόγω του ότι οι τράπεζες και άλλοι χρηματοοικονομικοί οργανισμοί θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως θεσμικά όργανα που σχετίζονται μόνο με καπιταλιστές (μικρούς και μεγάλους) ως πελάτες τους. Από την άλλη, οι εργάτες ήταν πολύ καχύποπτοι ως προς το να παραδώσουν τις σκληρά κερδισμένες οικονομίες τους στα χέρια των καπιταλιστών του χρήματος. Αυτό δεν ισχύει πλέον. Τα αποθεματικά των συνταξιοδοτικών ταμείων είναι μια τεράστια πηγή κεφαλαίου για το σύστημα και τα χρέη τους αποτελούν ένα μεγάλο τμήμα του συνολικού χρέους των ΗΠΑ (το χρέος των νοικοκυριών είναι περίπου το 30% του συνολικού χρέους στις ΗΠΑ). Κατά συνέπεια, όταν μιλάμε για οικονομική κρίση του 21ου αιώνα, θα πρέπει να μιλήσουμε τόσο για διαταξικές [inter-class] συγκρούσεις, όσο και για συγκρούσεις μεταξύ των καπιταλιστών.

Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, οι εργαζόμενοι στο νεοφιλελεύθερο συμβόλαιο άρχισαν να χρησιμοποιούν το πιστωτικό σύστημα για να εισέλθουν στο χώρο του χωρίς-εργασία-εισοδήματος, για να αποκτήσουν δηλαδή πρόσβαση στην κοινή αξία που μέχρι προηγουμένως αποτελούσε αποκλειστικό προνόμιο των καπιταλιστών. Στην περίπτωση αυτή, έχουν θέσει μια συλλογική απειλή αλλά και προοπτική για το κεφάλαιο. Το ερώτημα είναι: Μπορεί το κεφάλαιο κατά τον 21ο αιώνα να λειτουργεί χωρίς την εκτεταμένη συμμετοχή της εργατικής τάξης στο πιστωτικό σύστημα; Μπορεί το κεφάλαιο να επιστρέψει στις ημέρες πριν από τη

«ζωή με δόσεις» και να μετατρέψει την πίστωση σε μοναδικό χώρο των καπιταλιστών και πάλι; Υπάρχουν πολλοί που διστάζουν να απαντήσουν ένα απόλυτο «ναι» ή ένα οριστικό «όχι» σε αυτά τα ερωτήματα, για πολύ σοβαρούς λόγους, δεδομένου ότι ο δισυπόστατος χαρακτήρας της χρηματιστικοποίησης, που αναλύσαμε παραπάνω, δεν μπορεί εύκολα να «διορθωθεί». Να εμποδίσουν την εργατική τάξη πλήρως (ή ακόμη και σε διαφορετικό βαθμό κάθε τμήμα της) από την πρόσβαση στην αξία των εμπορευμάτων, στα σπίτια και την εκπαίδευση, μέσω πίστωσης, χωρίς να επιστρέψουμε στον αγώνα για το μισθό, αυτό θα ισοδυναμούσε με ένα μη αποδεκτό επίπεδο ταξικού πολέμου για τα αφεντικά. Από την άλλη, αν ξεκινήσουν ξανά τη μηχανή των δανείων και της πίστωσης, με την εργατική τάξη να έχει την ίδια πρόσβαση στην πίστωση, όπως και πριν από την Κρίση, θα μπορούσε να εγκαινιαστεί ο ίδιος κύκλος και συνακόλουθα οι ίδιοι αγώνες αλλά σε πιο σύντομο διάστημα. Αυτό είναι το δίλημμα των καπιταλιστών και σίγουρα θα τους πάρει πολύ καιρό να το λύσουν. Αλλά αυτή η διαδικασία δεν αποτελεί ζήτημα μιας απόφασης του κεφαλαίου και μόνο. Το αποτέλεσμα περισσότερο εξαρτάται από τη δράση αυτής της σφίγγας, της διεθνούς εργατικής τάξης.

Αυτό το δίλημμα ενισχύει την παρατήρηση του Μαρξ για το «διπτό χαρακτήρα» του πιστωτικού συστήματος πολύ καιρό πριν: «Από τη μια πλευρά, εξελίσσει το βασικό κίνητρο της καπιταλιστικής παραγωγής, που είναι ο πλουτισμός από την εκμετάλλευση της εργασίας των άλλων, στο καθαρότερο και πιο κολοσσιαίο σύστημα τζόγου και αισχροκέρδειας και περιορίζει περισσότερο τον ήδη μικρό αριθμό όσων εκμεταλλεύονται τον κοινωνικό πλούτο. Από την άλλη πλευρά, αποτελεί τη μορφή μετάβασης προς έναν νέο τρόπο παραγωγής.» Γιατί η απαίτηση των εργαζομένων για πρόσβαση στο συσσωρευμένο πλούτο, που έχει παραχθεί από τους ίδιους μέσω του πιστωτικού συστήματος, αποτελεί το σπέρμα της «μετάβασης προς ένα νέο τρόπο παραγωγής», παρόλο που επίσης είναι ενσωματωμένη σε ένα εξίσου τεράστιο σύστημα τζόγου και αισχροκέρδειας.

III. Η κρίση έξω από τις ΗΠΑ και τη δυτική Ευρώπη: Η επιστροφή του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας.

Η σημασία του χρέους ως όπλο στην εξέλιξη του ταξικού ανταγωνισμού δεν είναι νέα. Παρουσιάστηκε με μεγαλύτερη σαφήνεια στην «κρίση του χρέους», στις αρχές της δεκαετίας του '80. Τότε, αφρικανικοί αγρότες και νοτιοαμερικανοί βιομηχανικοί εργάτες φορτώθηκαν με τεράστια χρέη επειδή οι δικτατορίες που κυβερνούσαν τις χώρες τους είχαν διαπραγματευθεί, ήδη από τη δεκαετία του '70 και πίσω από τις δικές τους πλάτες, δάνεια με κυμαινόμενα επιτόκια, τη στιγμή που τα πραγματικά επιτόκια ήταν χαμηλά (και σε μερικές περιπτώσεις και αρνητικά). Αλλά το 1979 τα επιτόκια εκτοξεύθηκαν, αφήνοντας τους χωρικούς και τους εργοστασιακούς εργάτες να κουβαλάν τα χρέη, τα οποία έτρεχαν με ρυθμό πολλαπλάσιο από το ΑΕΠ της χώρας τους.

Αυτό αποτέλεσε την «κρίση του χρέους», στις αρχές δεκαετίας του '80, που κατέστησε δυνατή την απομύζηση ενός τεράστιου ποσού υπεραξίας από την Αφρική, τη Νότια Αμερική και την Ασία, με επιβάρυνση των παλαιών δανείων με τεράστια επιτόκια και με νέα δάνεια από το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα για την αποπληρωμή των παλαιών δανείων, με την προϋπόθεση βέβαια ότι αυτές οι κυβερνήσεις θα εγκρίνουν τα Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής (ΠΔΠ). Τα ΠΔΠ κατάφεραν να ανοίξουν άμεσα τις προηγούμενες κλειστές οικονομίες, να αποδυναμώσουν ουσιαστικά τις εργατικές τάξεις των χωρών αυτών και να επιτρέψουν στους Αμερικάνους, Δυτικοευρωπαίους και Ιάπωνες καπιταλιστές να αποκτήσουν πρόσβαση στους εργαζομένους, τη γη και τις πρώτες ύλες σε εξαιρετικά χαμηλό κόστος. Ήταν το θεμέλιο αυτού που έγινε γνωστό ως «παγκοσμιοποίηση», και το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα έγιναν οι κεντρικοί ελεγκτικοί μηχανισμοί της παγκοσμιοποίησης ανοίγοντας τις χώρες που απείλησαν να αρνηθούν να παίξουν με τους κανόνες του «ελεύθερου εμπορίου». Μέχρι την τελική φάση της ασιατικής οικονομικής κρίσης του 1997, οι πρώην χώρες του Τρίτου Κόσμου που ελέγχονταν από τα ΠΔΠ παρείχαν ένα μεγάλο μέρος της ροής

κεφαλαίου για την άνθιση των στεγαστικών και χρηματοπιστηριακών αγορών τις δεκαετίες του 1980 και 1990. Κατόπιν, η Κίνα, σχεδόν μόνη της, θα αναλάμβανε αυτόν το ρόλο.

Όλο αυτό συνέβη παρά τον τεράστιο αγώνα που διεξήχθη από τα μέσα της δεκαετίας του '80 ως τις αρχές του 2000. Υπήρξαν κυριολεκτικά εκατοντάδες εξεγέρσεις που έμειναν γνωστές ως «ταραχές του ΔΝΤ» σε όλο τον πλανήτη, καθώς και ένοπλες επαναστάσεις που πίεζαν συνεχώς το ΔΝΤ, την Παγκόσμια Τράπεζα και τις κυβερνήσεις των δυτικοευρωπαϊκών κρατών και των ΗΠΑ να επαναδιαπραγματευθούν συμφωνίες, να αλλάξουν τους όρους αποπληρωμής ή ακόμα και να διαγράψουν τα δάνεια. Ο αγώνας κατά των ΠΔΠ έγινε διεθνής, καθώς επεκτάθηκε από τα δάση της Chiapas στις οδούς γύρω από την έδρα του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας στην Ουάσιγκτον. Επιπλέον, αρχίζοντας από την άνοδο του πετρελαίου και των τιμών αγαθών πρώτης ανάγκης στον 21ο αιώνα, το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα βρέθηκαν αποκομμένες από τους προηγούμενους «πελάτες τους» (ακριβέστερα, τους προηγούμενους «είλωτες του χρέους»). Αυτό ίσχυσε ιδιαίτερα για πολλές πετρελαιοπαραγωγές χώρες, όπως η Αλγερία, η Νιγηρία και η Ινδονησία, που ήταν σε θέση να πληρώσουν ένα ουσιαστικό μέρος των παλαιών δανείων τους ή/και να προσελκύσουν δάνεια έξω από το πλαίσιο των ΠΔΠ, του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας, π.χ. δάνειο της Αργεντινής από τη Βενεζουέλα. Αν και το συνολικό εξωτερικό χρέος δεν μειώθηκε (ή ακόμα και αυξήθηκε) για πολλές χώρες, ο μονοπωλιακός ρόλος του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας θρυμματίστηκε, καθιστώντας δυνατό για τις χώρες αυτές να αγνοήσουν τις δρακόντειες «συστάσεις» αυτών των οργανισμών.

Παρόλα αυτά, η κρίση μπορεί να αλλάξει εκ νέου τους συσχετισμούς δυνάμεων, σε περίπτωση που στεγνώσουν οι εναλλακτικές πηγές χρηματοδότησης (π.χ η κυβέρνηση της Βενεζουέλας θα είναι δύσκολο να δανείζει σε ένα νοτιοαμερικάνικο έθνος που πλησιάζει σε πτώχευση εν μέσω κρίσης). Κατά συνέπεια, υπάρχει η πιθανότητα αναβίωσης της ισχύος του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας, ως παγκόσμιων δανειστών έσχατης ανάγκης, με όλη την εξουσία

που απορρέει από αυτόν το ρόλο. Άλλωστε, το εξωτερικό χρέος για πολλές χώρες απέχει πολύ από το να εξαφανιστεί και υπό την πίεση της κρίσης θα αυξηθεί δραματικά. Πράγματι, οι κυβερνήσεις των G20 συμφώνησαν να επεκτείνουν τα αποθεματικά του ΔΝΤ κατά 1 τρις δολάρια και το ΔΝΤ έχει ήδη επιβάλει προϋποθέσεις τύπου ΠΔΠ σε αρκετές υπό πτώχευση χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Η επιστροφή στα εμετικά Προγράμματα Δομικής Προσαρμογής θα είναι μια ιστορική ήττα και μια πρόσκληση για ένα νέο κύμα νεοαποικιοκρατίας.

Ένα όχημα για την επαναφορά αυτή είναι η υπερθέρμανση του πλανήτη, η οποία και θέτει ένα οικολογικό όριο στην αέναη ανάπτυξη των καπιταλιστικών καθεστώτων. Απτόητοι οι μεγάλοι παίκτες του Βορρά (συμπεριλαμβανομένης της Παγκόσμιας Τράπεζας), επενδύουν σε μια σειρά από φρικτές «λύσεις» για την υπερθέρμανση του πλανήτη στο Νότο, και φυσικά όχι στη μείωση των αιτίων των εκπομπών αερίων στο βορρά. Τα αγροκαύσιμα (η γενετικά μεταλλαγμένη σόγια, το αφρικάνικο φοινικέλαιο, το ζαχαροκάλαμο, η *jatropa* και όλα τα είδη των γενετικά τροποποιημένων τερατουργημάτων που θα δημιουργηθούν στο άμεσο μέλλον) είναι μια απειλή για τους αγρότες του Νότου, που ακόμη αντιμετωπίζουν την προοπτική νέων περιφράξεων. Η μισή καλλιεργήσιμη γη στην Αργεντινή είναι ήδη μια «πράσινη έρημος» γενετικά μεταλλαγμένης σόγιας, για να μη μιλήσουμε για την Παραγουάη και τη Βραζιλία, ενώ το αφρικάνικο φοινικέλαιο έχει αντικαταστήσει ένα τεράστιο ποσοστό των δασών της Ινδονησίας και τώρα χρησιμοποιείται για την επίθεση στις αφρικανικής καταγωγής κοινότητες στην Κολομβία. Η Ινδία σχεδιάζει την καλλιέργεια περισσότερο από ένα εκατομμύριο εκταρίων *jatropa* (γεγονός που σημαίνει την καταστροφή περίπου ισάριθμων αγροτών). Και η Νιγηρία στρέφεται στη βιομηχανική γεωργία ως μέτρο για να αντιμετωπίσει τους αγώνες για το πετρέλαιο και τη γη στο Δέλτα του Νίγηρα.

Η κρίση θα δώσει μεγαλύτερη εξουσία στα χέρια της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΔΝΤ για να ανοίξουν τις οικονομίες του Τρίτου Κόσμου σε ακόμη περισσότερα επενδυτικά προγράμματα, όπως

αυτά, ενώ ταυτόχρονα η (εκ νέου) εισαγωγή των προγραμμάτων λιτότητας θα διαλύσει την ήδη ανεπαρκή εκπαίδευση, την υγεία και τις κοινωνικές υπηρεσίες. Για παράδειγμα, το εμπόριο εκπομπών άνθρακα θα επιτρέψει στο Βορρά να συνεχίσει να ρυπαίνει χρηματοδοτώντας φράγματα και άλλα «μεγάλα έργα» στο Νότο. Μέσω του ΔΝΤ, των ΠΔΠ και της «ανάπτυξης», ο «παγκόσμιος Νότος» θα μπορεί να είναι διαθέσιμος για να συμπληρώσει ή και να αντικαταστήσει τους Κινέζους εργάτες που ήδη απαιτούν μεγαλύτερους μισθούς. Το κέρδος πρέπει να παραδίδετε στους καπιταλιστές. Θα προσπαθήσουν να βγάλουν κέρδος από ο,τιδήποτε –ακόμα και από το τέλος του κόσμου!

3β. Η απάντηση της εργατικής τάξης στην κρίση

Ένα από τα μυστήρια αυτής της κρίσης ήταν η καθυστερημένη και σποραδική αντίδραση των εργαζομένων στις σοβαρές επιπτώσεις της κρίσης στις ΗΠΑ. Λίγες ήταν οι δράσεις που έθεσαν τη χρηματοοικονομική κρίση άμεσα ως σημείο της αντιπαράθεσης στις ΗΠΑ (για παράδειγμα, δεν έχει υπάρξει μεγάλη διαδήλωση διαμαρτυρίας στην Ουάσινγκτον ενάντια στις συνέπειες της κρίσης). Μπορούμε να αναφερθούμε στην κατάληψη του εργοστασίου της Republic Windows and Doors από τους εργαζόμενους που ζητούσαν και τελικά πήραν αποζημιώσεις, αποκαλύπτοντας ότι η Τράπεζα της Αμερικής ήταν ο τραπεζίτης του εργοδότη τους και δεν έδωσε ένα δάνειο που θα μπορούσε να είχε κρατήσει το εργοστάσιο σε λειτουργία. Έχουν γίνει ενέργειες ενάντια στις κατασχέσεις και οργανωμένες προσπάθειες κατάληψης σε μια ευρεία γκάμα περιοχών: Η οργάνωση City Life της Βοστώνης κατάφερε να μπλοκάρει τις εξώσεις από τράπεζες. Η IAF στο Λος Άντζελες δημιούργησε μια ομάδα για να διαπραγματευθεί με τους τραπεζίτες συλλογικά. Στο Μαϊάμι, η πρωτοβουλία «Take Back the Land» καταλαμβάνει τα κατασχεμένα και εγκαταλειμμένα σπίτια στα προάστια για να στεγαστούν όσοι έχουν εκδιωχθεί από τα σπίτια τους. Η ACORN έχει ενεργό ρόλο στο San Francisco Bay και σε άλλες περιοχές στην οργάνωση της

αντίστασης ενάντια στις κατασχέσεις. Παρόλα αυτά, υπάρχει μια αναντιστοιχία ανάμεσα στον αριθμό των δράσεων αυτών και το βάθος της κρίσης.

Αναμφίβολα, η προεκλογική εκστρατεία του Ομπάμα απορρόφησε τεράστια πολιτική ενέργεια και την κατεύθυνε από το δρόμο στην κάληψη. Είναι σαφές ότι ο Ομπάμα απευθύνθηκε σε ένα τεράστιο κοινωνικό κομμάτι, αυτό που ίδιος κατονομάζει ως «η μεσαία τάξη», προσφέροντας μια μη επαναστατική έξοδο από την Κρίση. Η υποψηφιότητά του παρείχε μια βραχυπρόθεσμη ασυλία στο σύστημα και είναι βέβαιο ότι θα αγοράσει πολύτιμο χρόνο στο εγγύς μέλλον, όμως η απειλή εξακολουθεί να παραμένει. Κανείς δεν ξέρει τι θα επακολουθήσει μετά την αποτυχία του να ξαναβάλει μπρος τη μηχανή της συσσώρευσης, έχοντας δώσει την παράτολμη υπόσχεση ότι μπορεί να υπάρξει μια αναζωογόνηση του καπιταλισμού χωρίς τεράστιες θυσίες για την εργατική τάξη.

Σε όλο τον κόσμο, ωστόσο, παρατηρούμε μια τεράστια αύξηση της δράσης της εργατικής τάξης τον τελευταίο χρόνο, με το γενικό σύνθημα της εναντίωσης στην άνοδο των τιμών των τροφίμων και της ενέργειας, που αποτελούσε μέρος των κερδοσκοπικών χρηματοοικονομικών μηχανισμών που οδήγησαν στην κρίση.

Βλέπουμε στην Κίνα την έναρξη μιας από τις πιο καθοριστικές φάσεις της κρίσης: είναι διατεθειμένη η κινεζική εργατική τάξη να εγκαταλείψει τις πόλεις, όπως το κεφάλαιο προστάζει, και να επιστρέψει σε μια ιδιωτικοποιημένη ύπαιθρο;

Οι άνθρωποι στην Ευρώπη έχουν ανταποκριθεί ιδιαίτερα δυναμικά και γρήγορα στην κρίση, ειδικά στις περιφέρειες του Νότου (Ιταλία, Ισπανία και Ελλάδα) και στις περιφέρειες του Βορρά (Ιρλανδία, Ισλανδία, Λετονία).

Στην Ιταλία, επαναλαμβανόμενα απεργιακά κύματα, που συχνά οδηγούνται σε γενικές απεργίες, κινητοποίησαν κυριολεκτικά εκατομμύρια εργαζομένους σε όλη τη χώρα.

Στην Ισπανία, μια χώρα όπου αποκαλύπτονται με ραγδαίο ρυθμό οι συνέπειες της άνθισης της κερδοσκοπίας στον τομέα της κατοικίας και τον κατασκευαστικό κλάδο, προκαλώντας μεγάλη κοινωνι-

κή απορρύθμιση, υπήρξε μια μεγάλη ημέρα διαδηλώσεων, στις 15 Νοεμβρίου, ως απάντηση στη συνεδρίαση του G20, η οποία έλαβε χώρα στην Ουάσινγκτον με στόχο τη διάσωση του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος. Επίσης, οι εργαζόμενοι στις τράπεζες προχώρησαν σε κατάληψη του κύριου υποκαταστήματος της τράπεζας BBVA. Και, μέσα σε λίγες ημέρες από την χρεοκοπία της Lehman Brothers, ο «Robin-Bank» ανακοίνωσε ότι έχει κλέψει κοντά στο μισό εκατομμύριο ευρώ από 38 ισπανικές τράπεζες, προκειμένου να δοθούν τα χρήματα για τα κοινωνικά κινήματα απελευθέρωσης.

Στην Ελλάδα, ταραχές και μαζικές διαδηλώσεις ξέσπασαν με τη δολοφονία από την αστυνομία του Αλέξη Γρηγορόπουλου, οι οποίες και συνέπεσαν με μια απεργία που είχε προηγουμένως καλεστεί από δύο μεγάλες συνδικαλιστικές οργανώσεις. Προέκυψε μια πολυήμερη κοινωνική εξέγερση, σε μια χώρα όπου η ανεργία της νεολαίας είναι υψηλότερη από 70% σε ορισμένες περιοχές, ακόμη και πριν γίνουν αισθητές οι επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι, και στις τρεις αυτές χώρες, ένα κοινό σύνθημα έχει αναδειχθεί σε ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα: «Δεν θα πληρώσουμε για την κρίση σας». Ένα φυλλάδιο από τον ελληνικό Δεκέμβρη ανακοινώνει: «Τίποτα δεν είναι πια το ίδιο». Εκφράζει, έτσι, ένα επίπεδο εξέγερσης ενάντια στις συνθήκες υποβάθμισης, εκμετάλλευσης και αποκλεισμού, τις οποίες η κρίση αναμφίβολα θα εντείνει στην Ελλάδα και όχι μόνο.

Η Ισλανδία, η Ιρλανδία, η Γαλλία, η Λετονία, η Βουλγαρία, καθώς και μια σειρά από άλλες ευρωπαϊκές χώρες αποτέλεσαν το πεδίο μαζικών διαδηλώσεων, εξεγέρσεων, κατάρρευσης των κυβερνήσεων και αναβίωσης αντικαπιταλιστικών κινήματων που παρέμεναν αδρανή εδώ και δεκαετίες.

4. Η συγκρότηση των κοινών στην κρίση: τρώγοντας από το ίδιο πιάτο με ένα κουτάλι.

Οι αγώνες κυκλοφορούν και γι' αυτό σύντομα θα ξεσπάσουν και στις ΗΠΑ αγώνες που θα κινούνται με άμεσο τρόπο ενάντια στις

συνέπειες της κρίσης. Ό,τι ξεκίνησε ως χρηματοπιστωτική κρίση και μετατράπηκε σε οικονομική, σύντομα θα αποτελέσει μια «πολιτική κρίση». Η επαισχυντη καταστροφή που έχει προκαλέσει η καπιταλιστική «διαχείριση» των δύο μεγάλων κοινών, της εργασίας και του οικοσυστήματος του πλανήτη, θα πάψει να θεωρείται μια «τραγωδία των κοινών» (όπου ποτέ δεν καταλογίζονται συγκεκριμένες ευθύνες σε κανέναν) και θα απονομιμοποιήσει την ίδια την καπιταλιστική τάξη στο σύνολό της. Αυτές οι κρίσεις στοιχειοθετούνται γύρω από την αντίληψη ότι η εργασία και το οικοσύστημα του πλανήτη είναι κοινόι πόροι, οι οποίοι χρησιμοποιούνται και βιάζονται στο βωμό του κέρδους από όποιον έχει το κεφάλαιο (ή προσποιείται ότι το έχει) να τους σφετεριστεί.

Η καπιταλιστική τάξη είναι ανίκανη να ελέγξει τους κοινούς πόρους που απαρτίζουν τα μέσα παραγωγής και διαβίωσης χωρίς να προκαλέσει ανεπανόρθωτη ζημιά. Ποιος μπορεί να τα καταφέρει καλύτερα; Αν και πολλοί εργάτες στις ΗΠΑ μάλλον δεν είναι πρόθυμοι να σηκώσουν αυτήν την πρόκληση σήμερα, καθώς συνεχίζουν να βλέπουν στο στρατόπεδο των αφεντικών τη σωτηρία τους, εμείς θα πρέπει με σαφήνεια να πούμε τι είναι αυτό που πρέπει να γίνει ακολουθώντας τη λογική των αγώνων. Ας αφήσουμε να μας καθοδηγήσουν τα λεγόμενα του Τόμας Πέιν στο «Common Sense». Ο Πέιν, σε μια προηγούμενη περίοδο επαναστατικής κρίσης, ισχυριζόταν ότι, τις μέρες πριν δημοσιοποιηθεί η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, σχεδόν όλοι τάσσονταν ήδη υπέρ της ανεξαρτησίας. Το μόνο ζήτημα ήταν η χρονική συγκυρία: «Πρέπει να βρούμε το σωστό χρόνο» έλεγαν. Ο Πέιν απαντούσε: «Ο χρόνος βρήκε εμάς!».

Η κρίση έδειξε, για όλους όσους έχουν μάτια να δουν, ότι το Κράτος και η Αγορά έχουν σίγουρα αποτύχει στην υπόσχεσή τους να παρέχουν μια ασφαλή αναπαραγωγή των ζωών μας. Οι καπιταλιστές έχουν σαφώς δείξει (για ακόμη μια φορά) ότι δεν μπορούν να θεωρηθούν αξιόπιστοι να παρέχουν τους ελάχιστους όρους ασφάλειας, ακόμη και στην καρδιά του καπιταλισμού. Αλλά κρατούν στα χέρια τους τον πλούτο που γενεές έχουν παράγει. Αυτή η δεξαμενή εργασίας του παρελθόντος και του παρόντος είναι το δικό

μας κοινό (our common). Πρέπει να ελευθερώσουμε, να επαναοικιοποιηθούμε αυτόν τον πλούτο μαζί με αυτούς από τους οποίους είχε αρχικά απαλλοτριωθεί, ξεκινώντας από τους ανθρώπους των Πρώτων Αμερικανικών Εθνών και τους απογόνους των σκλάβων, οι οποίοι εξακολουθούν να περιμένουν για τα «σαράντα στρέμματα και το μουλάρι» ή το ισοδύναμό τους. Πρέπει, επίσης, να φτιάξουμε συλλογικές μορφές ζωής και κοινωνικής συνεργασίας, πέρα από την αγορά και το κέρδος, τόσο στη σφαίρα της παραγωγής όσο και της αναπαραγωγής. Πρέπει να ανακτήσουμε την έννοια της ολότητας στη ζωή μας, την ολότητα αναφορικά με αυτό που κάνουμε, έτσι ώστε να σταματήσουμε να ζούμε στο καθεστώς συστηματικής ανευθυνότητας προς τις συνέπειες των ενεργειών μας, που ο καπιταλισμός προάγει. Πετάμε τόνους σκουπιδιών και στη συνέχεια δεν το σκεφτόμαστε δεύτερη φορά, ακόμα και αν υποψιαζόμαστε ότι θα καταλήξουν στο φαγητό κάποιων άλλων, όπως ο καπνός του τσιγάρου μας στα πνευμόνια κάποιου άλλου, όπως το διοξειδίο του άνθρακα στην ατμόσφαιρα όλων μας.

Αυτή είναι η συντακτική προοπτική που μπορούμε να φέρουμε σε κάθε αγώνα. Με τον όρο «συντακτική» δεν εννοούμε ένα έγγραφο που περιγράφει την οργάνωση ενός κράτους, αλλά ένα σύνταγμα των κοινών, δηλαδή, τους κανόνες που χρησιμοποιούμε για να αποφασίσουμε τον τρόπο με τον οποίο μοιραζόμαστε τους κοινούς μας πόρους. Όπως το θέτουν οι αυτόχθονες Αμερικάνοι, για να φάμε συλλογικά από το ίδιο πιάτο με ένα κουτάλι, πρέπει να αποφασίσουμε για το ποιος παίρνει το κουτάλι και πότε. Αυτό συμβαίνει με όλα τα κοινά, γιατί τα κοινά χωρίς μια συνειδητά συγκροτημένη κοινότητα είναι αδιανόητα.

Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να ορίσουμε ένα σύνολο στόχων που αρθρώνουν ένα όραμα σε κάθε πλαίσιο του ταξικού αγώνα, έτσι ώστε σε κάθε ευκαιρία να μπορούμε να αντιστρέψουμε τους όρους του παιχνιδιού του κεφαλαίου. Πρώτον, πρέπει να ξεκαθαρίσουμε τι παραβιάζει τους κανόνες μας καθώς συγκροτούμε τα κοινά. Ό,τι ακολουθεί είναι ένα δείγμα αυτών των επιτακτικών ταμπού. Δεν μπορούμε να ζήσουμε σε μια χώρα:

* Όπου 37 εκατομμύρια άνθρωποι πεινάνε.

* Όπου το κόστος μιας εγχείρησης σε αναγκάζει να πουλήσεις το σπίτι σου.

* Όπου όταν πηγαίνεις στο σχολείο καταστρέφεις το μυαλό σου και αναγκάζεσαι να δουλεύεις σαν είλωτας για να πληρώσεις το χρέος από τα δάνεια των σπουδών.

* Όπου παγώνεις το χειμώνα επειδή δεν μπορείς να πληρώσεις το λογαριασμό για τη θέρμανση.

* Όπου αναγκάζεσαι να επιστρέψεις στην εργασία στα 70 γιατί η σύνταξη δεν φτάνει.

* Και όπου εργασία που παράγει θάνατο και δολοφονίες εργατών πλάσεται ως ένας δρόμος προς την «πλήρη απασχόληση».

Αυτά είναι πολύ στοιχειώδη ταμπού αλλά πρέπει να είναι εκφραστούν δυνατά. Αν και το σύστημα έχει δείξει ότι έχει πτωχεύσει, πολλοί εξακολουθούν να γοητεύονται από το τραγούδι των σειρήνων του.

Ήρθε η ώρα για εμάς, το αντικαπιταλιστικό κίνημα, να προτείνουμε έναν καταστατικό χάρτη κανόνων για να μοιραστούμε τα κοινά, τη συσσωρευμένη εργασία του παρελθόντος και τις πλουτοπαραγωγικές πηγές του παρόντος, και στη συνέχεια να επικεντρωθούμε στην οικοδόμηση πολιτικών δικτύων ικανών να πραγματοποιήσουν το μοίρασμα αυτό. Στις επαναστατικές συγκυρίες στην ιστορία των ΗΠΑ (όπως ο εμφύλιος πόλεμος, η Μεγάλη Ύφεση, το κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα / το κίνημα των μαύρων), η βασική συντακτική αλλαγή εντός της εργατικής τάξης εκδηλώθηκε στην πράξη (η μακροχρόνια «γενική απεργία» των σκλάβων του Νότου κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, οι αμέτρητες συγκρούσεις στα εργοστάσια, οι καταλήψεις, καθώς και πολλές «καυτές» καλοκαιρινές εξεγέρσεις από πόλη σε πόλη, αντίστοιχα) και αποκρυσταλλώθηκε σε ένα νόμο ή ακόμη και σε μια «συνταγματική τροπολογία» (όπως οι Τροπολογίες 13 και 14, το Wagner Act, το Voting Rights Act αντίστοιχα).

Πάντως, τα παραδείγματα της ιστορίας των Ηνωμένων Πολιτειών δεν είναι τα μοναδικά όσον αφορά τη σύνδεση κρίσης, επα-

ναστατικής μετάβασης και συντάγματος. Τις τελευταίες δύο δεκαετίες υπήρξε μια πραγματική λαίλαπα συντακτικών πολιτικών σε ολόκληρη την αμερικανική ήπειρο που εκτείνεται νοτιότερα του Rio Bravo. Από το κάλεσμα των Ζαπατίστας για ένα νέο μεξικανικό σύνταγμα και τις πολυάριθμες συνταγματικές μεταβολές στη Βενεζουέλα, μέχρι το πρόσφατο Σύνταγμα της Βολιβίας, που επίσημα πλέον αναγνωρίζει τη σφαίρα των κοινών, ξεδιπλώθηκε η έκφραση της *potencia* (εξουσίας-για) αντί για την *poter* (εξουσία-επί). Αυτό ακριβώς το πνεύμα εκφράζουν και οι Ζαπατίστας στην Έκτη Διακήρυξη της Ζούγκλας Λακαντόνα (2005): «Επιπλέον, θα δούμε πώς θα οργανώσουμε έναν αγώνα για να απαιτήσουμε ένα νέο Σύνταγμα, δηλαδή νέους νόμους που να παίρνουν υπόψη τους τις απαιτήσεις του μεξικάνικου λαού: στέγη, γη, δουλειά, τροφή, υγεία, παιδεία, πληροφόρηση, πολιτισμός, ανεξαρτησία, δημοκρατία, δικαιοσύνη, ελευθερία και ειρήνη. Ένα νέο Σύνταγμα που θα αναγνωρίζει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του λαού και θα υπερασπίζει τον αδύναμο μπροστά στον δυνατό.»

Θα πρέπει να διαμορφώσουμε αιτήματα, στόχους, προγράμματα αγώνα γύρω από τα κύρια στοιχεία των ζωών μας –τη στέγαση, την εργασία, το εισόδημα– όλα στην κατεύθυνση να διασφαλίσουμε τα μέσα αυτοσυντήρησής μας, να οικοδομήσουμε τη συνεργασία και την αλληλεγγύη, να δημιουργήσουμε εναλλακτικές στη ζωή στον καπιταλισμό. Πρέπει να οικοδομήσουμε ένα κίνημα που θα θέτει στην ημερήσια διάταξη του τη δική του αναπαραγωγή. Πρέπει να διασφαλίσουμε ότι δεν αντιπαραιθόμαστε με το κεφάλαιο μόνο στις διαδηλώσεις, αλλά ότι συγκρούμαστε μαζί του συλλογικά σε κάθε στιγμή της ζωής μας. Αυτό που συμβαίνει διεθνώς αποδεικνύει ότι μόνο όταν υπάρχουν αυτές οι μορφές συλλογικής αναπαραγωγής, όταν υπάρχουν κοινότητες που αναπαράγουν συλλογικά τον εαυτό τους, μπορούν οι αγώνες που διεξάγονται να κινηθούν με ένα ριζοσπαστικό τρόπο ενάντια στην κυρίαρχη τάξη.

Αυτό είναι το δικό μας σύνταγμα. Δεν είναι μια λίστα αιτημάτων ή παραπόνων, αλλά μια έκφραση του ποιοι γινόμαστε μέσω του αγώνα, η κίνηση συγκρότησης της ίδιας μας της ύπαρξης.

Για παράδειγμα: Ας εγγυηθούμε τη στέγαση στον καθένα. Αυτό δεν σημαίνει μόνο «Όχι» στις εξώσεις, αλλά την ανακατάληψη των σπιτιών που έχουν εγκαταλειφθεί, την κατάληψη ή τη διανομή άδειων σπιτιών που βρίσκονται παντού γύρω μας. Τη συλλογική απόφαση αυτομείωσης του ενοικίου, όπως έγινε στην Ιταλία τη δεκαετία του 1970. Τη δημιουργία νέων κατοικιών που θα οργανώνονται συλλογικά και θα χτιστούν οικολογικά. Σε περίπτωση που όλες αυτές οι πρακτικές δεν προκύψουν, θα πρέπει να οικοδομήσουμε τη δική μας εκδοχή των «hobo jungles» μπροστά στα σκαλοπάτια του Λευκού Οίκου, να οργανώσουμε εκεί ανοικτά συσσίτια, να δείχνουμε στον κόσμο τις άδειες τσέπες μας, τις πληγές μας, αντί να αγωνιούμε μόνοι μας, στην ιδιωτική μας σφαίρα.

Για παράδειγμα: Ο αγώνας μας για στέγαση να γίνει μια μάχη για την αναδιοργάνωση της εργασίας, για την αναπαραγωγή της καθημερινής ζωής σε μια συλλογική βάση. Φτάνει πια το ξόδεμα του χρόνου μας στα μοναχικά μας κλουβιά και φτάνουν πια τα ταξίδια στα εμπορικά κέντρα ως το αποκορύφωμα της κοινωνικότητας μας. Είναι καιρός να ενωθούμε με αυτούς που αναζωογονούν τη συλλογική μας παράδοση αυτοοργανωμένης ζωής. Αυτό το «έτος μηδέν» της αναπαραγωγής, που δημιουργεί η καπιταλιστική κρίση, όπως καταδεικνύει η πληθώρα των τεντουπόλεων (Tent Cities) από την Καλιφόρνια στη Βόρεια Καρολίνα, είναι μία καλή στιγμή για να ξεκινήσουμε.

Για παράδειγμα: Ας αγωνιστούμε κατά τέτοιο τρόπο ώστε να αχρηστεύσουμε τους μηχανισμούς που διαιωρίζουν την εκμετάλλευση και τους διαχωρισμούς. Να διασφαλίσουμε ότι οι αγώνες μας δεν θα χρησιμοποιηθούν για να διαχωρίσουν τους ανθρώπους με βάση ανταμοιβές και ποινές που θα κατανέμονται με διαφοροποιημένο τρόπο. Για το σκοπό αυτό, θα πρέπει να εγείρουμε συνεχώς το ζήτημα των αποζημιώσεων, δηλαδή το τίμημα που έχουμε πληρώσει και εξακολουθούμε να πληρώνουμε για τη ρατσιστικές, ιμπεριαλιστικές, σεξιστικές, ηλικιακές, σοβινιστικές και οικολογικά καταστροφικές συμφωνίες που αποδέχτηκε η εργατική τάξη των ΗΠΑ εδώ και τόσα χρόνια.

Για παράδειγμα: Ας παλέψουμε για μια ζωή όπου η επιβίωση μας δεν θα εξαρτάται από τον συνεχή πόλεμο εναντίον των πληθυσμών της γης και της δικής μας νεολαίας. Πρέπει να μιλήσουμε ενάντια στον πόλεμο στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν, ενάντια στη σφαγή στην Παλαιστίνη.

Για παράδειγμα: Ας μιλήσουμε ενάντια στις φυλακές, τις πολιτικές του μαζικού εγκλεισμού και το αίσχος να αυξάνονται τα ποσοστά απασχόλησης και τα κέρδη των επιχειρήσεων χρησιμοποιώντας την εργασία φυλακισμένων. Πρέπει να απαιτήσουμε την κατάργηση της θανατικής ποινής ... ακόμη και για τους καπιταλιστές! Και το πιο σημαντικό είναι η ανάγκη να επαναπροσδιορίσουμε την ίδια την έννοια του εγκλήματος, να τινάξουμε στον αέρα τη λογική που βλέπει ένα τρομερό έγκλημα όταν ένα προλετάριος κλέβει μια κάβα, αλλά ονομάζει τα καπιταλιστικά εγκλήματα που οδηγούν στην εξαθλίωση και το θάνατο χιλιάδες ανθρώπων, «ατυχήματα», «λάθη» ή ακόμη και «business as usual».

Για παράδειγμα: Ας μιλήσουμε για τη βία των αντρών κατά των γυναικών. Τι αγώνες για τη συγκρότηση των κοινών πρόκειται να διεξάγουμε όταν κάθε 15 δευτερόλεπτα ένας άντρας δέρνει μια γυναίκα στις ΗΠΑ; Πόση ενέργεια θα απελευθερωνόταν για τον αγώνα, αν οι γυναίκες δεν θα έπρεπε να αγωνίζονται ενάντια στους άνδρες, θα ήταν αρκετά περισσότερες που θα μπορούσαν να αγωνιστούν ενάντια στο σύστημα;

Για παράδειγμα: Ας αναζωογονήσουμε την κοινωνική μας φαντασία, μετά από δεκαετίες αμυντικών αντιδράσεων στις νεοφιλελεύθερες περιφράξεις, και ας καθορίσουμε μια νέα αντίληψη των κοινών. Φυσικά, αυτό που η φαντασία μας μπορεί σήμερα να προτείνει είναι περιορισμένο και αποτελεί μόνο το προπαρασκευαστικό στάδιο για την επίτευξη ενός ανώτερου επιπέδου ισχύος και μιας μεγαλύτερης οραματιστικής δυνατότητας. Αλλά ακόμα και μέσα από αυτήν την ένδεια, μπορούμε ακόμη να αφουγκραστούμε ψήγματα «μιας πανσπερμίας μουσικών από πιθανούς μέλλοντες χρόνους». Ακούστε δύο μουσικούς ανάμεσά μας:

* «Τα μελλοντικά μας κοινά συνοψίζονται σε δύο στοιχεία: την

πρόσβαση στη γη (δηλαδή τα τρόφιμα και τα καύσιμα) και την πρόσβαση στη γνώση (δηλαδή τη δυνατότητα να χρησιμοποιούμε και να βελτιώνουμε όλα τα μέσα παραγωγής, υλικά και άυλα). Όλα έχουν να κάνουν με τις πατάτες και τους υπολογιστές».

* «Το σύστημα της μισθωτής εργασίας θα πρέπει να διαλυθεί αμέσως. Δεδομένης της ύπαρξης του διαδικτύου, των λογιστικών μεθόδων του 21ου αιώνα και της άμεσης αποδοχής καταθέσεων, θα ήταν δυνατό να προχωρήσουμε άμεσα προς μια μορφή εγγυημένου εισοδήματος, αρχικά με χρηματικούς όρους, ώστε όλοι να έχουν πρόσβαση σε ένα «λογαριασμό» από τη γέννησή τους, με μόνη υποχρέωση τον ελάχιστο κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας, στον οποίο και θα συμπεριλαμβάνονται η κάθε είδους οικιακή εργασία, η εργασία για την παραγωγή τέχνης, η συγγραφή, κλπ, καθώς και η πολιτική δραστηριότητα (συμμετοχή σε συνελεύσεις, λαϊκά δικαστήρια, ή ο,τιδήποτε άλλο). Αυτό θα δημιουργήσει ένα κίνητρο για συλλογικές μορφές ζωής, με την έννοια ότι, αν μπορούμε μέσω της συνεργασίας να μειώσουμε τις ώρες της οικιακής εργασίας, θα διαθέτουμε περισσότερο χρόνο για άλλες δραστηριότητες. Αυτό το εγγυημένο εισόδημα θα αντικαταστήσει τους ασφαλιστικούς και χρηματιστικούς οργανισμούς και τις υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας, καθώς και άλλους τομείς, απελευθερώνοντας εκατομμύρια ανθρώπων ώστε να συμμετέχουν σε συλλογικές δραστηριότητες, μειώνοντας περαιτέρω τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας για όλους.»

* «Ο μόνος εφικτός τρόπος για να καλλιεργεί κανείς σε αυτόν τον πλανήτη είναι η εντατική, μεικτή καλλιέργεια για την παραγωγή βιολογικών προϊόντων. Αυτή η μορφή της γεωργίας είναι απελπιστικά ασύμφορη υπό τις παρούσες συνθήκες. Έτσι, πρέπει να ανακαλυφθεί ένα νέο είδος συνεργασίας μεταξύ των καταναλωτών και των παραγωγών (στην πραγματικότητα με την κατάργηση αυτής της διάκρισης), που θα μετασχηματίσει τη γεωργική εργασία σε ένα τμήμα των οικιακών δραστηριοτήτων για όλους.»

* «Το χρηματοπιστωτικό σύστημα θα πρέπει άμεσα να αντικατασταθεί από συνελεύσεις και ενώσεις πιστωτών βασισμένων στην

κοινότητα, που μπορούν να αποφασίσουν πού και πώς θα κατανεμθούν οι κοινοτικοί πόροι, απομυθοποιώντας τη χρηματοπιστωτική σφαίρα ως τη μόνη μορφή κοινωνικού σχεδιασμού.»

* «Αν η ζωή των ανθρώπων είναι εγγυημένη από τα μέσα επιβίωσης και από γενικές υπηρεσίες σε όλα τα επίπεδα, το ελεύθερο μοίρασμα της πνευματικής παραγωγής είναι εφικτό χωρίς να τεθεί σε κίνδυνο η επιβίωση των παραγωγών της. Ο πλανήτης μπορεί να γίνει ένα πεδίο ελεύθερης ανταλλαγής γνώσεων, τεχνογνωσίας και ιδεών. Επιπρόσθετα σε αυτά τα διανοητικά κοινά, πρέπει να θεσμιστούν και τα υλικά κοινά που να κατοχυρώνουν τη δίκαιη διανομή των πόρων».

* Για παράδειγμα: ...

5. Χαρακτηριστικά των επαναστατικών αγώνων που κινούνται πέρα από το κεφάλαιο.

Οι αγώνες που επέφεραν την κρίση, ειδικά αυτοί στη Λατινική Αμερική, από το Μεξικό μέχρι την Αργεντινή, έχουν θέσει τις θεμελιώδεις εμπειρίες της σύγχρονης πάλης για τη «συγκρότηση των κοινών». Πιστεύουμε ότι αυτές οι εμπειρίες είναι σημαντικές για τα αντικαπιταλιστικά κινήματα των Η.Π.Α. και προσπαθήσαμε να προσδιορίσουμε κάποια χαρακτηριστικά αυτών των αγώνων (ειδικά αυτά των Ζαπατίστας και άλλων ομάδων που έλκουν την καταγωγή τους από τους ιθαγενείς Αμερικάνους).

Μία από τις πιο σημαντικές διακρίσεις που οφείλουμε να κάνουμε (αλλά και η πιο δύσκολη να σκιαγραφήσουμε) είναι αυτή μεταξύ αυτών που βρίσκονται στο «εσωτερικό» (αυτό που μερικές φορές ονομάζουμε σοσιαλδημοκρατία) και αυτών που είναι «αυτόνομοι» ή «εξωτερικοί». Κατά μία έννοια, η διάκριση αυτή είναι μία παραλλαγή της διάκρισης μεταξύ «μεταρρυθμίσεως» και «επανάστασης» στην αντικαπιταλιστική πολιτική του πρώτου μέρους του 20ου αιώνα, όταν τα ρεφορμιστικά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα ήταν σημαντικό θεσμοί.

Η διάκριση «εσωτερικού/εξωτερικού», παρόλα αυτά δεν είναι

χωρική αλλά έχει πολιτική σημασία. «Εσωτερικό» σημαίνει αιτήματα προς ένα θεσμό (κρατικό ή της αγοράς) που είναι συνήθως αφιερωμένος στο να αναπαράγει τη σχέση εργασίας-κεφαλαίου, ενώ «εξωτερικό» σημαίνει συλλογική οικειοποίηση των από/μη εμπορευματοποιημένων πόρων, ενδεχομένως παράλληλα με κλασικές διεκδικήσεις. Καθένα από τα δύο μπορεί να συμβεί οπουδήποτε, όπως και «τα κοινά» μπορούν να αποκτηθούν ή να δημιουργηθούν οπουδήποτε. Οι δύο πλευρές μπορεί να είναι συμπληρωματικές ή αντιφατικές. Για παράδειγμα, η άμεση οικειοποίηση μπορεί να ενισχυθεί και/ή να υπονομευθεί από αιτήματα που απευθύνονται στους θεσμούς. Και οι δύο μορφές αγώνα μπορεί να χρησιμεύσουν ως μέσο για τη σύναψη συμμαχιών καθώς και για την έκφραση αναγκών που να αφορούν όχι μόνο τα υποκείμενα που εμπλέκονται άμεσα σε κάθε αγώνα, αλλά και ευρύτερες κοινωνικές ομάδες. Αναλύοντας τις σχέσεις εσωτερικού/εξωτερικού και τις δυνατότητες που αυτές ανοίγουν σε συγκεκριμένα κάθε φορά πλαίσια, ένα κίνημα μπορεί να ξεκαθαρίσει τη στρατηγική του.

Οι εσωτερικοί αγώνες διεξάγονται κυρίως μέσα σε υπάρχοντες θεσμούς και πεδία, όπως το κράτος, οι επιχειρήσεις, το νομικό σύστημα, η παραδοσιακή κοινωνία των πολιτών ή παραδοσιακές πολιτισμικές δομές, οι στόχοι των οποίων είναι γενικά να αυξήσουν το εισόδημα της εργατικής τάξης, την πληθώρα των εμπορευμάτων και την ισχύ μέσα στο σύστημα, χωρίς να αμφισβητούν άμεσα την καπιταλιστική οργάνωση της κοινωνίας ή να δημιουργούν συλλογικές εναλλακτικές ενάντια στο σύστημα. Τυπικά, παίρνουν τη μορφή αιτημάτων προς το σύστημα. Παρόλα αυτά, μερικές φορές μπορούν να γίνουν αρκετά ανταγωνιστικοί και να διευρύνουν τα όρια της καπιταλιστικής νομιμότητας και κανονικότητας. Αυτή η θέληση για μια μετωπική αντιπαράθεση με το σύστημα είναι πολύτιμη, τουλάχιστον σήμερα στις ΗΠΑ, μιας και έχει περισσότερες πιθανότητες να υπερβεί τα αρχικά αιτήματα.

Αντίθετα, οι εξωτερικοί αυτόνομοι αγώνες προσπαθούν να δημιουργήσουν κοινωνικούς χώρους και σχέσεις που να είναι, όσο γίνεται, πιο ανεξάρτητες και αντιθετικές στις καπιταλιστικές σχέσεις.

Μπορούν άμεσα να αντιπαρεταθούν ή να προσπαθήσουν να καταλάβουν και να αναδιοργανώσουν καπιταλιστικούς θεσμούς (όπως για παράδειγμα, ένα εργοστάσιο) ή να δημιουργήσουν νέους χώρους, έξω από αυτούς τους θεσμούς (π.χ. κήπους μέσα στην πόλη ή στεγαστικές κολεκτίβες) ή να διεκδικήσουν την πρόσβαση σε πόρους που θα έπρεπε να είναι κοινοί. Προάγουν συλλογικές αντιμεπορευματικές σχέσεις, διαδικασίες και προϊόντα που λειτουργούν ,σε κάποιο βαθμό, πραγματικά έξω από τις καπιταλιστικές σχέσεις, και δίνουν δύναμη στην εργατική τάξη στις προσπάθειές της να δημιουργήσει εναλλακτικές στο κεφάλαιο. Στις ΗΠΑ πολλοί από αυτούς τους αγώνες εμφανίζονται ως εξωτερικοί στην επίσημη οικονομία. Κάποιοι φίλοι του MN σχολίασαν πρόσφατα αυτό το είδος των αγώνων. Ο Massimo de Angelis γράφει, με ένα επεξηγηματικό πνεύμα, στο *The beginning of History*:

«Όταν εξετάζουμε τους χιλιάδες κοινοτικούς αγώνες, που διεξάγονται σε όλον τον κόσμο, για το νερό, τον ηλεκτρισμό, τη γη, για την πρόσβαση στον κοινωνικό πλούτο, για ζωή και αξιοπρέπεια, δεν μπορούμε παρά να δούμε ότι μέσα από τις σχεσιακές και παραγωγικές πρακτικές, που δίνουν περιεχόμενο και μορφή σε αυτούς τους αγώνες, αναδύονται αξίες, μορφές δράσης και τρόποι επικοινωνίας στην κοινωνική παραγωγή (εν συντομία αξιακές πρακτικές). Και όχι μόνο αυτό, αλλά αυτές οι αξιακές πρακτικές φαίνεται να τοποθετούνται εκτός των αξιακών πρακτικών και των αντίστοιχων μορφών δράσης και τρόπων επικοινωνίας που ανήκουν στη σφαίρα του κεφαλαίου...Η «εξωτερικότητα» σε σχέση με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι μια προβληματική με την οποία πρέπει επειγόντως να ασχοληθούμε, αν θέλουμε να στρέψουμε τη συζήτηση γύρω από τις εναλλακτικές μορφές ζωής σε κατεύθυνση τέτοια που θα μας βοηθήσει να αποκωδικοποιήσουμε, να αναλύσουμε και να εντείνουμε το δίκτυο σχέσεων μεταξύ των πρακτικών αγώνα. (DeAngelis, 2007: 227).

Ο Chris Carlsson χαρτογράφησε κομμάτι αυτού του πεδίου στις ΗΠΑ στη Nautopia του, όπου γράφει:

«Οι κοινοτικοί κήποι, τα εναλλακτικά καύσιμα και το ποδήλατο από

την άλλη, όλα αντιπροσωπεύουν τεχνολογικές ανταρσίες που ενσωματώνουν ένα θετικό οικολογικό όραμα σε πρακτικές τοπικές συμπεριφορές... Αν τα δούμε όλα μαζί, αυτός ο αστερισμός πρακτικών είναι μια καλοδουλεμένη, αποκεντρωμένη, μη συντονισμένη προσπάθεια συλλογικής έρευνας και ανάπτυξης, που εξερευνά ένα πιθανό μετα-καπιταλιστικό, μεταπετρελαϊκό μέλλον» (Carlsson, 2008:45).

Με άλλα λόγια, η σοσιαλδημοκρατική προσέγγιση προσπαθεί να χρησιμοποιήσει τους υπάρχοντες θεσμούς για να αυξήσει τη δύναμη της εργατικής τάξης στη σχέση της με το κεφάλαιο, ενώ η αυτόνομη προσέγγιση προσπαθεί να κινηθεί ανεξάρτητα από τους υπάρχοντες θεσμούς και να χτίσει μια μη καπιταλιστική κοινωνία.

Πάντως, αυτή η διάκριση «εσωτερικού/εξωτερικού» δεν είναι εύκολη. Εξάλλου, επειδή γράφεις στα πανό σου με μαυροκόκκινα ότι είσαι ένας επαναστάτης, δε σημαίνει ότι είσαι κιόλας. Η «Ιστορία» θα πρέπει να κρίνει και συχνά η απάντηση αργεί. Επιπλέον, αυτοί που επιθυμούν μια σύντομη απάντηση θα έπρεπε να θυμούνται τις προειδοποιήσεις των Καταστασιακών μας φίλων, οι οποίοι μας υποδεικνύουν τις δυσκολίες στο να κάνεις αυτή τη διάκριση «εσωτερικού/εξωτερικού» σε μία κοινωνία η οποία κυριαρχείται από την ατελείωτη ροή εικόνων, μεταφορών και διαλεκτικών παγίδων, όπου το Α εύκολα μετατρέπεται αστραπιαία στο μη Α και πάλι στο Α, και «τα έξω» εύκολα έρχονται «τα μέσα έξω».

Πιστεύουμε, παρόλα αυτά, ότι οι αγώνες της εργατικής τάξης στην Αμερική γίνονται όλο και πιο αυτόνομοι και ότι αυτή η διάκριση μεταξύ ρεφορμιστικών και αυτόνομων αγώνων είναι κεντρική σε μεγάλο μέρος της πολιτικής συζήτησης που διαπερνά το Μεξικό, τη Βενεζουέλα, τη Βολιβία, τη Βραζιλία, την Ουρουγουάη, την Αργεντινή και τον Ισημερινό. Σίγουρα έχει υπάρξει κεντρική για τους Ζαπατίστας και τη συζήτηση που άνοιξαν με την «Άλλη Καμπάνια» τους το 2005, όπου πρόσφεραν μία εναλλακτική εκτός των εκλογών, σε σχέση με την προεδρική καμπάνια του Obrador του σοσιαλδημοκρατικού PRD (Επαναστατικό Δημοκρατικό Κόμμα) Η «Άλλη Καμπάνια» ήταν μία διευρυμένη, σε όλο το Μεξικό, συζήτηση μεταξύ των Ζαπατίστας και τοπικών ακτιβιστών σε δεκάδες κοινότη-

τες, όπου ανταλλάσσονταν εμπειρίες αγώνα και τίθονταν ερωτήματα πάνω στο πώς μπορεί να δομηθεί μια αυθεντικά δημοκρατική πολιτική. Μαθαίνουμε από αυτές τις πλούσιες συζητήσεις και προσπαθούμε να βαδίσουμε προς την κατεύθυνση που αυτές χάραξαν.

Κατ'αρχάς, πρέπει να σημειώσουμε ότι πολλοί εσωτερικοί αγώνες είναι αναπόφευκτοι. Πράγματι, οι περισσότεροι αγώνες ενάντια στις καταστροφικές συνέπειες της κρίσης σήμερα, σε μεγάλο μέρος του κόσμου, ξεκινούν, τουλάχιστον, από τα μέσα, αλλά τέτοιοι αγώνες μπορούν να διαφύγουν των ορίων του να είναι εσωτερικοί. Η πρόθεση μας είναι, με τη βοήθεια των χαρακτηριστικών που προσδιορίζουμε παρακάτω, να συμβάλουμε στη διερεύνηση του κατά πόσο οι σοσιαλδημοκρατικοί αγώνες δημιουργούν ή είναι πιθανό να δημιουργήσουν συνθήκες που να προωθούν πραγματικές εναλλακτικές στο κεφάλαιο. Δηλαδή, κατά πόσο προωθούν ή οδηγούν σε «αυτόνομους» αγώνες, ή αν, αντίθετα, περιορίζουν τους αγώνες μέσα στα όρια του συστήματος, διαιωνίζουν ή ανασυνθέτουν διαχωρισμούς στο εσωτερικό της τάξης, ή αν κατευθύνουν όσους εμπλέκονται σε αυτούς μακριά από κάθε πιθανότητα μελλοντικών επαναστατικών αγώνων.

Ωστόσο, και οι αυτόνομοι αγώνες σίγουρα χρειάζονται προσεκτική διερεύνηση και σχολαστική εκτίμηση. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των αντικαπιταλιστικών αυτόνομων αγώνων; Εξάλλου, οι αυτόνομοι αγώνες μπορεί να αφομοιωθούν ή να απομονωθούν, μπορεί να μη γενικευθούν, μπορεί να ευνοούν ορισμένα κομμάτια της τάξης έναντι άλλων κλπ.

Η ιστορία έχει «πολλά πονηρά περάσματα» και όχι μόνο μπορούν οι σοσιαλδημοκρατικοί αγώνες να εξελίσσονται προς όλο και πιο αυτόνομες κατευθύνσεις, αλλά και οι αυτόνομοι αγώνες μπορούν να υποστηρίξουν, να εμπνεύσουν και να οδηγήσουν αγώνες που ξεκινούν σε ένα εσωτερικό πλαίσιο. Κάποιο άνθρωποι μπορεί να εμπλέκονται και στα δύο και στον πραγματικό κόσμο πολλοί αγώνες είναι πιθανόν να θολώνουν αυτή τη σχηματική κατηγοριοποίηση, πιθανώς στην έναρξη τους αλλά και στην εξέλιξη τους (π.χ. οι συγκρούσεις που ξεπήδησαν από το φόνο του Αλέξη Γρηγορόπουλου

στην Αθήνα). Τα παρακάτω είναι μία σειρά χαρακτηριστικών των επαναστατικών αγώνων τα οποία έχουμε συλλέξει από αυτή την αντικαπιταλιστική εμπειρία, ειδικά από τους αγώνες ενάντια στη γενοκτονία και μαζική δολοφονία στην υπηρεσία του κεφαλαίου, που έχουν αντιστρέψει την κατάσταση μέσα στην τελευταία δεκαετία, από την Οαχάκα και την Τσιάπας μέχρι τη Γη του Πυρός.

1. Οι αγώνες ανατρέπουν την ταξική ιεραρχία –μεταξύ εργατικής τάξης και καπιταλιστικής τάξης, μέσα στην εργατική τάξη, μέσα σε έθνη και διεθνώς, φυλετικά, μεταξύ γυναικών και αντρών, μεταξύ μεταναστών και ντόπιων πολιτών και μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών. Οι διεκδικήσεις τους οδηγούν σε μεγαλύτερη ισότητα, αν κερδηθούν (και ίσως ακόμα και αν δεν κερδηθούν), εξαιτίας του πώς δόθηκε η μάχη. Οι ανάγκες αυτών που βρίσκονται στον πάτο (των φτωχότερων οικονομικά, των λιγότερο ισχυρών κοινωνικά ή πολιτικά) έρχονται πρώτες με έναν ρητό τρόπο που χτίζει ενότητα και ανοχή.

Οι σοσιαλδημοκρατικές διεκδικήσεις συνεχίζονται γενικά με στόχο την πρόσβαση στον πλούτο: μισθοί και εισόδημα, χρόνος εργασίας, εργασιακή ασφάλεια, συντάξεις, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, στέγαση, φαγητό (το οποίο μπορεί να σημαίνει γη σε μερικές περιπτώσεις) και εκπαίδευση. (Μερικές από αυτές περιλαμβάνουν τον έμμεσο μισθό ο οποίος με κάποιο τρόπο έχει μεγαλύτερη τάση να κοινωνικοποιείται, μια μορφή κοινού ακόμα και μέσα στον καπιταλισμό). Κερδίζουν τέτοιοι αγώνες περισσότερο προνόμια για τους ήδη σχετικά προνομιούχους/ισχυρούς; Η ικανοποίηση των αιτημάτων θα εγκαθιστούσε μεγαλύτερες ανισότητες; Παρόμοια, οι αυτόνομοι αγώνες συμπεριλαμβάνουν ή αποκλείουν τους λιγότερα ισχυρούς κοινωνικά ή οικονομικά;

2. Οι αγώνες αυξάνουν την ταξική ενότητα συμφιλιώνοντας διαφορετικούς ταξικούς τομείς σε θετικές, αμοιβαία ενδυναμωμένες σχέσεις, ξεπερνώντας τις διαιρέσεις μέσα στην τάξη. Προχωρούν πέρα από το μονοθεματικό χαρακτήρα, αναζητώντας συνδέσεις, χωρίς όμως να μειώνουν τη σημασία ή την αξία αυτών των θεμάτων. Αυτή η ενότητα πρέπει να γίνει πλανητική. Όπως γράφει

ένας άλλος φίλος του MN, ο Kolya Abramsky στο Gathering Our Dignified Rage: Οι αγώνες αυτοί «διευρύνουν και βαθαίνουν τα παγκόσμια δίκτυα... προς μία επιταχυνόμενη διαδικασία οικοδόμησης μακροπρόθεσμων, αυτόνομων και αποκεντρωμένων συνθηκών ζωής, βασισμένων σε συλλογικές σχέσεις παραγωγής, ανταλλαγής και κατανάλωσης που βασίζονται σε αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης;» (Abramsky, 2008). Σε μια κάπως παλαιότερη ορολογία, οι αγώνες αυτοί αυξάνουν την «πολιτική ανασύνθεση» της εργατικής τάξης, όπως αυτή ορίστηκε από τους εκδότες του Zerowork στα μέσα του '70: «Η ανατροπή των καπιταλιστικών διαχωρισμών, η δημιουργία νέων ενότητων ανάμεσα σε διαφορετικούς τομείς της τάξης και μια διεύρυνση των ορίων αυτού που η εργατική τάξη θα συμπεριλαμβάνει» (MN, 1992: 112).

3. Οι αγώνες προωθούν την αξιοπρεπή ένταξη στην κοινότητα. Οι τοίχοι του αποκλεισμού και του απαρτχάιντ γκρεμίζονται στους επαναστατικούς αγώνες – συμπεριλαμβανομένου στην εποχή μας του τείχους απέναντι σε μετανάστες, φυλακισμένους, γκέι και λεσβίες καθώς και ιστορικά καταπιεσμένες φυλές και λαούς. Σέβονται την ετερότητα και την κοινότητα του άλλου έτσι ώστε να γνωρίζουν περισσότερο για τις ανάγκες του/της, ειδικά για τις ανάγκες των λιγότερο ισχυρών τη δεδομένη στιγμή. Σκοπός τους είναι να βεβαιώσουν ότι συμπεριφερόμαστε μεταξύ μας με αξιοπρέπεια.

4. Οι αγώνες ενισχύουν τα κοινά και επεκτείνουν μη εμπορευματοποιημένες σχέσεις και χώρους. Τα κοινά είναι ένας μη εμπορευματοποιημένος χώρος που μοιράζεται από την κοινότητα. Η σοσιαλδημοκρατική εκδοχή συνήθως περιλαμβάνει υγειονομική περίθαλψη, εκπαίδευση, κοινωνική ασφάλιση, όσο και αν υλοποιούνται μερικώς. Ωστόσο, ενισχύει ο αγώνας τη θέση των από τα κάτω, επεκτείνοντας την ένταξη και το συμμετοχικό έλεγχο; Από την άλλη πλευρά, είναι οι αυτόνομοι τομείς σε θέση να αποφύγουν την εμπορευματοποίηση (να αποφύγουν να μετατραπούν σε επιχειρήσεις, προϊόντα ή υπηρεσίες που προορίζονται για πώληση); Ακόμη και αν δεν μπορούν να το κάνουν εντελώς, μπορούν να διατηρήσουν μια ενεργή πολιτική στάση και συμπεριφορά, η

οποία να ωθεί προς μη εμπορευματικές μορφές; Γενικότερα, πώς μπορεί η εργατική τάξη σε μικρή ή μεγάλη κλίμακα να δημιουργήσει μορφές ανταλλαγής που είναι ή έχουν την τάση να είναι μη-εμπορευματικές; Να σχηματίσει αγορές (μορφές ανταλλαγής), οι οποίες να μην κυριαρχούν στη ζωή και τη διαβίωση; Να μειώσει την επίδραση της εμπορευματοποίησης και της καπιταλιστικής αγοράς στη ζωή των ανθρώπων;

5. Οι αγώνες ενισχύουν τον τοπικό έλεγχο και το συμμετοχικό έλεγχο. Το «τοπικό» δεν είναι ένας γεωγραφικός προσδιορισμός αλλά σημαίνει ότι οι αποφάσεις λαμβάνονται όσο το δυνατό πιο κοντά σε αυτούς τους οποίους αφορούν. Το «συμμετοχικό» σημαίνει ότι όλοι αυτοί που πλήττονται έχουν πραγματικά λόγο στις αποφάσεις. Αυτό θέτει επί τάπητος το ζήτημα του ποιος λαμβάνει αποφάσεις και με ποιον τρόπο.

Πολλά από αυτά που εννοούμε ως αυτόνομη δράση έχουν τοπικά χαρακτηριστικά και, σχεδόν εξ ορισμού, περιλαμβάνουν κάποιου είδους «τοπικό έλεγχο». Η σοσιαλδημοκρατία ιστορικά δεν το κάνει αυτό. Πράγματι, ένα από τα χαρακτηριστικά της γνωρίσματα είναι η εξάρτηση από ένα μεγάλο, γραφειοκρατικό και παρεμβατικό κρατικό μηχανισμό, στον οποίο είναι δύσκολο να ασκηθεί επιρροή. Αυτός ο κρατικός μηχανισμός μπήκε στο στόχαστρο μιας ευρείας επίθεσης της εργατικής τάξης στη δεκαετία του 1960, η οποία, ωστόσο, χρησιμοποιήθηκε εναντίον της εργατικής τάξης από τη Δεξιά για την προώθηση του νεοφιλελευθερισμού. Μπορεί όμως η εργατική τάξη να υιοθετήσει σοσιαλδημοκρατικά αιτήματα/αγώνες που να περιλαμβάνουν τη διεκδίκηση για τοπικό ή/και συμμετοχικό έλεγχο; (Υπάρχουν πτυχές μιας τέτοιας κίνησης σε ορισμένα από τα πρώτα προγράμματα του πολέμου κατά της φτώχειας, αλλά αυτά εξαλείφθηκαν ή αφομοιώθηκαν από τη στιγμή που το κράτος των ΗΠΑ είδε ως «επικίνδυνη» την λανθασμένη αρχική του εκτίμηση). Γενικότερα, μπορούν οι «εσωτερικοί» αγώνες να βοηθήσουν τους «εξωτερικούς» αγώνες;

Υπάρχουν τρόποι οι σοσιαλδημοκρατικοί αγώνες να κατευθυνθούν προς μια πιο αυτόνομη δράση; Παράδειγμα: οι μάχες για κυ-

βερνητική υποστήριξη του urban gardening μπορούν παράλληλα να ασκήσουν πίεση για τον έλεγχο μέσω τοπικών, συμμετοχικών δημοκρατικών οργάνων, και όχι για μια κεντρική διακυβέρνηση σε επίπεδο κράτους ή πόλης. Οι αγώνες στα εργοστάσια μπορεί να ξεκινούν από τα «μέσα», αλλά οι συμμετέχοντες μπορούν να καταλήξουν να οργανώνονται σε συνελεύσεις κλπ., και να αναλάβουν τον έλεγχο της παραγωγής συνεργατικά, και στη συνέχεια να συστήσουν συνεργατικές δομές υποστήριξης με άλλα εργοστάσια και με άλλους τομείς (όπως συνέβη στην Αργεντινή, μετά την οικονομική της κατάρρευση). Μάλιστα, πολλοί αγώνες συνδικάτων (η πεμπτουσία του «εσωτερικού» αγώνα) έφτασαν σε ένα σημείο καμπίς, όπου μετατράπηκαν σε εξωτερικούς αγώνες, όπως άλλωστε θα έδειχνε και μια εξέταση των «γενικών απεργιών». Ωστόσο, ακόμη και στην αυτόνομη ανάπτυξη αγώνων, ο συμμετοχικός έλεγχος δεν είναι εγγυημένος, είτε στο επίπεδο της σύνταξης των κανόνων είτε στην καθημερινή πρακτική. Έτσι, στους διάφορους τομείς της αναπαραγωγής (ιατρική περίθαλψη, τρόφιμα, εκπαίδευση, στέγαση) και παραγωγής, με τι θα μπορούσε να μοιάζει ο συμμετοχικός δημοκρατικός έλεγχος και πώς μπορεί να γίνει αντικείμενο διεκδίκησης, με τρόπους ώστε η διεκδίκηση αυτή να είναι μεν νικηφόρα στο συγκεκριμένο πεδίο, αλλά και να μειώσει τις διαιρέσεις στην τάξη;

6. Οι αγώνες οδηγούν προς την κατεύθυνση όλο και περισσότερο χρόνος να βρίσκεται εκτός καπιταλιστικού ελέγχου.

Ειδικότερα, αυτό σημαίνει μείωση της εργάσιμης εβδομάδας, για μισθωτούς και άμισθους. Αυτό σημαίνει αναγνώριση της «γυναικείας εργασίας» ως παραγωγικής, δημιουργία εισοδήματος για όσους εκτελούν αυτήν την εργασία, καθώς και διεύρυνση του ποιος την εκτελεί. Πώς μπορούμε να διασφαλίσουμε ότι μια μείωση της επί μισθό εργάσιμης εβδομάδας δε θα ενδυναμώσει περαιτέρω τους άνδρες σε σχέση με τις γυναίκες; Ή κάποιους τομείς της τάξης σε σχέση με κάποιους άλλους τομείς; Με άλλα λόγια, πώς μπορούν οι νίκες στη σφαίρα του χρόνου να είναι και νίκες της ισονομίας;

7. Οι αγώνες περιορίζουν την αστάθμητη κατασπατάληση

και καταστροφή κεφαλαίου, ζώων, χρόνου, υλικού πλούτου, υγείας και περιβάλλοντος (αέρας, έδαφος και νερό) αλλά οι περιορισμοί αυτοί τίθενται με τρόπους που δεν επιβαρύνουν τους άλλους εργάτες. Παράδειγμα: στις ΗΠΑ υπάρχει τεράστια σπατάλη (καθώς και αισχροκέρδεια) στην γραφειοκρατία της ιατρικής ασφάλισης. Μια πρόταση για ενοποίηση των ταμείων θα μπορούσε να εξαλείψει αρκετή από αυτή τη σπατάλη αλλά και να οδηγήσει πολλούς ανθρώπους να χάσουν τις δουλειές τους, εντείνοντας τις ανισότητες. Τι θα πρέπει να γίνει ώστε να μην καταστραφεί οικονομικά όλος αυτός ο κόσμος; Φυσικά, από ταξική σκοπιά, ο στρατός και η παραγωγή όπλων είναι καταστροφικά σε σημείο παραφροσύνης, οπότε θα πρέπει να απορριφθούν ασυζητητί. Η περικοπή αλόγιστων δαπανών μπορεί να ωφελήσει ορισμένους ενώ να ζημιώσει άλλους (για παράδειγμα, αν οδηγήσει σε μείωση του έμμισθου χρόνου εργασίας, δε θα βοηθήσει τις μητέρες με παιδιά). Έτσι, όταν τίθεται το ζήτημα της καπιταλιστικής σπατάλης, πρέπει πάντα λαμβάνουμε υπόψη την ενσωμάτωση.

8. Οι αγώνες προστατεύουν και αποκαθιστούν την οικολογική υγεία. Οι αγώνες προωθούν μια πιο υγιή και πιο ολιστική προσέγγιση για τον πλανήτη. Για παράδειγμα, θα πρέπει να εξετασθούν κριτικά αγώνες για τη διάσωση θέσεων εργασίας σε βιομηχανίες που προωθούν την οικολογική καταστροφή. Τέτοιοι αγώνες δίνονται ήδη και θα υπάρξουν και στο μέλλον.

Η γη, ο αέρας και το νερό είναι ζωτικής σημασίας. Η αγροβιομηχανία, η παγκόσμια εμπορευματοποίηση, η εμβιομηχανική (bioengineering) και ο πόλεμος οδηγούν σε ρύπανση, αποσάθρωση, φράγματα, πλημμύρες, αποψίλωση των δασών, αύξηση της θερμοκρασίας του πλανήτη, μείωση της βιοποικιλότητας και το θάνατο της γης και των ωκεάνιων οικοσυστημάτων. Θα πρέπει να συναφθούν στενότερες ανθρώπινες σχέσεις με την παραγωγή της τροφής, στην προοπτική της αντικατάστασης της αγροβιομηχανίας ως τρόπου παραγωγής τροφίμων.

9. Οι αγώνες φέρνουν δικαιοσύνη. Πολύ συχνά, οι καταπιεστές και οι εκμεταλλευτές ενήργησαν υπό καθεστώς ατιμωρησί-

ας. Έτσι, οι πραγματικοί εγκληματίες θα πρέπει να δικαστούν για να επουλωθούν οι πληγές. Η Επαναστατική δικαιοσύνη προέρχεται από τα κάτω και οι νέες μορφές θέσπισης δικαιοσύνης που θα αναδυθούν θα πρέπει να συνάδουν με τα υπόλοιπα επαναστατικά χαρακτηριστικά. Δηλαδή «Όχι» στη θανατική ποινή ακόμη και για τους καπιταλιστές.

Πέρα από το κεφάλαιο. Έχουμε προσδιορίσει αυτά τα χαρακτηριστικά των επαναστατικών αγώνων από τη γνώση μας για την ιστορία των αγώνων (ειδικά στην Αμερικανική Ήπειρο) αλλά και από τις δικές μας εμπειρίες. Δε θέλουμε να πούμε ότι είναι τελεσίδικα αλλά τα βλέπουμε ως αλληλένδετα. Ελπίζουμε ότι ο αναγκαστικά ελλιπής αυτός κατάλογος των χαρακτηριστικών του επαναστατικού αγώνα (από τη στιγμή που οι επαναστάσεις από την ίδια τη φύση τους θα δημιουργήσουν απρόβλεπτες πραγματικότητες και χαρακτηριστικά) θα λειτουργήσει ως υπόμνημα ώστε αυτοί οι αγώνες να μη γυρίσουν εναντίον μας, όπως έχει συμβεί πολύ συχνά κατά το παρελθόν, και ότι θα συμβάλει στη δημιουργία ενός κόσμου πέρα από το κεφάλαιο.

6. Συμπέρασμα: κρίση – πόλεμος – επανάσταση

Επαναστατικοί αγώνες με χαρακτηριστικά σαν και αυτά που περιγράψαμε παραπάνω αναμφίβολα εξαπολύονται κατά τη διάρκεια της κρίσης. Ωστόσο, υπάρχει ένας τρομακτικός διαμεσολαβητής μεταξύ της κρίσης και της επανάστασης –ο Πόλεμος– γεγονός που ρίχνει μια πένθιμη σκιά στη χαρά μας.

Θα ήταν μια ευχάριστη λύση, αν ο καπιταλισμός απλώς σταματούσε να υπάρχει έπειτα από μια αργή διαδικασία διάλυσης και ένας άλλος φιλικότερος τρόπος παραγωγής και επιβίωσης έπαιρνε απλά τη θέση του χωρίς να το καταλάβουμε. Ίσως για πολύ καιρό αυτό που ονομάζουμε καπιταλισμό μπορεί να αντικατασταθεί χωρίς το όνομα του κυρίαρχου τρόπου να έχει αλλάξει. Άλλωστε, δεν υπάρχει κάποια λογική αναγκαιότητα που να λέει ότι τα τεράστια, τρομακτικά πλάσματα πρέπει να έχουν πάντα ένα τεράστιο, τρο-

μακτικό τέλος. Δε θα μπορούσαμε να ξυπνήσουμε ένα πρωί, και ενώ ένας συνεχής και απειλητικός θόρυβος θα έχει προ πολλού σταματήσει, να γυρίσουμε στους φίλους μας και να πούμε: «ο θόρυβος σταμάτησε» και να βγούμε έξω για να συναντήσουμε την καινούργια μέρα; Δε θα μπορούσαν οι καπιταλιστές άρχοντες μας να αποχωρήσουν ήσυχα, όπως και οι κομμουνιστές γραφειοκράτες της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας το 1989;

Αυτού του είδους το τέλος είναι δυνατό αλλά δεν πιθανό. Το σύστημα έχει πολλούς δείκτες, αισθητήρες και συστήματα συναγερμού (για παράδειγμα, τα έσοδα που προκύπτουν ως κέρδη, τόκοι, μισθώματα), που συνδέονται άμεσα με αυτούς που ελέγχουν το σύστημα. Μια μείωση σε ένα από αυτά τα έσοδα ειδοποιεί τους παραλήπτες ότι κάτι πάει λάθος και απαιτείται δράση από το κράτος για να επιστρέψουν τα κέρδη τους, οι τόκοι, τα μισθώματα σε ένα «αποδεκτό» επίπεδο. Με δεδομένη την κοινώς αποδεκτή αναγνώριση (που βέβαια σπάνια γίνεται ρητή) ότι μία τέτοια μείωση των εσόδων είναι ριζωμένη στη μειωμένη διαθεσιμότητα για υπερεργασία και στην αύξηση του κόστους των μη ανθρώπινων μέσων παραγωγής (λόγω των οικολογικών αγώνων), μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτή η μείωση του ποσοστού κέρδους θα «διορθωθεί» με την αύξηση της εκμετάλλευσης των εργαζομένων και τη μείωση του κόστους παραγωγής (κυρίως των πρώτων υλών), με τη μετάθεση του κόστους της οικολογικής αναγέννησης στην εργατική τάξη.

Το ιστορικό της κρίσης δείχνει ότι ο συνήθης δρόμος για την αύξηση της εκμετάλλευσης και τη μείωση του κόστους περνάει μέσα από τον πόλεμο, τη βία, την καταστολή, με σκοπό την τρομοκράτηση των εργαζομένων και την αποσύνδεση των αυτοχθόνων και των αγροτικών πληθυσμών από τη σχέση τους με τη γη τους και τον πλούτο της. Οπωσδήποτε, η δυνατότητα ενός ειρηνικού καπιταλισμού αναιρέθηκε στις αρχές του 1990 με την έναρξη του «Τέταρτου Παγκόσμιου Πόλεμου» (εναντίον ανθρώπων και κρατών που αρνήθηκαν τις νεοφιλελεύθερες Νέες Περιφράξεις) αμέσως μετά το τέλος του «Τρίτου Παγκόσμιου Πολέμου» (ενάντια στα κομμουνιστικά κράτη).

Σε αυτή την κρίση, θα υπάρξουν συγκρούσεις, σε έναν προς το παρόν ακόμη διαφαινόμενο «Πέμπτο Παγκόσμιο Πόλεμο», που δεν θα αφορούν μόνο μια επανάληψη των νεοφιλελεύθερων πολέμων, οι οποίοι προορίζονταν για την πειθαρχία ενός απείθαρχου υποδεέστερου κράτους ώστε να παίζει με τους κανόνες του νεοφιλελευθερισμού και του παγκόσμιου εμπορίου (όπως η εισβολή και η κατοχή του Ιράκ). Αυτός είναι ο λόγος που αρχίσαμε και θα ολοκληρώσουμε αυτή την προκήρυξη για την κρίση και την επανάσταση με τη μοιραία σφαίρα που διαπέρασε το νεανικό σώμα του Αλέξη Γρηγορόπουλου. Μας υπενθυμίζει ότι ο καπιταλισμός, σε τελική ανάλυση, είναι ένα ψυχρό, βίαιο και δολοφονικό σύστημα. Έτσι, το πιο σημαντικό βήμα για την πλανητική «μείωση της βλάβης», ενώ εμείς διασχίζουμε την τροχιά από την κρίση στην επανάσταση, είναι να αποπλίσουμε το κράτος και το κεφάλαιο το συντομότερο δυνατό.

Βιβλιογραφία

*Εκδόσεις των Midnight Notes μπορούν να βρεθούν στη διεύθυνση www.midnightnotes.org.

Abramsky, Kolya. 2008. A Gathering of Dignified Rage. Υπάρχει στη διεύθυνση

<http://zapagringo.blogspot.com>.

De Angelis, Massimo. 2007. The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital.

Boal, Iain, et al. 2006. Afflicted Powers: Capital and Spectacle in a New Age of War.

Bonefeld, Werner (ed.). 2008. Subverting the Present, Imagining the Future: Insurrection, Movement, Commons.

Carlsson, Chris. 2008, Nowtopia: How Pirate Programmers, Outlaw Bicyclists, and Vacant-lot Gardeners Are Inventing the Future Today!

Cleaver, Harry. 2000. Reading Capital Politically. Second edition.

Holloway, John. 2002. Change the World Without Taking Power:

- The Meaning of Revolution Today. Holloway, J. Ας αλλάξουμε τον κόσμο χωρίς να καταλάβουμε την εξουσία, εκδόσεις Σαββάλα.
- Linebaugh, Peter. 2008. The Magna Carta Manifesto: Liberty and Commons for All.
- Midnight Notes. 1992. Midnight Oil: Work, Energy, War: 1973–1992.
- Midnight Notes. 1997. One No, Many Yeses. (Διαθέσιμο στο www.midnightnotes.org.)
- Midnight Notes. 2001. Auroras of the Zapatistas: Global and Local Struggles in the Fourth World War.
- Midnight Notes. 2002. "Respect Your Enemies—The First Rule of Peace: An Essay Addressed to the U. S. Anti-war Movement." [Διαθέσιμο στο www.midnightnotes.org.]
- P.M. 1985. Bolo-Bolo.
- Shukaitis, Stevphen, David Graeber, with Erika Biddle. 2008. Constituent Imagination: Militant Investigations Collective Theorization.
- Ζαπατιστικός Στρατός για την Εθνική Απελευθέρωση (EZLN). 2005. Η Έκτη Διακήρυξη της Ζούγκλας Λακαντόνα («Μέρος VI: Πώς θα τα πετύχουμε αυτά»).

6. Γλωσσάρι

Common/Commons: Κοινό/ Κοινά. Η λεξιλογική ρίζα του «common/s» βρίσκεται στο λατινικό «communis», το οποίο έχει την καταγωγή του στο «comoenus» (αρχαϊκά λατινικά), το οποίο προέρχεται εναλλακτικά είτε από το «com-», που στα λατινικά σημαίνει «μαζί» και από το «manis» που σημαίνει «υποχρέωση», είτε από το «com-», και το «unus» που στα λατινικά σημαίνει «ένα/ένας», είτε από το «com-» και το πρωτοινδοευρωπαϊκό «(e)mega» που σημαίνει «αλλάζω». Άρα, με βάση τις παραπάνω ρίζες, ο όρος «communis» σημαίνει «υποχρεωτικά μαζί» ή «ένωση» ή «μοιράζομαι» ή «αλλάζουμε μαζί». Παράγωγες λέξεις – όροι από το «communis» είναι το «Communism», «Communalis», «Communa ή Commune ή Kommuna ή κομυνα ή Community» (Κομμούνα, Δήμος ή Κοινότητα σε διαφορετικές γλώσσες με λατινική καταγωγή), το common/commons, καθώς και αρκετοί ακόμα όροι, οι περισσότεροι εκ των οποίων δεν αποδίδονται στα ελληνικά μεταφρασμένοι αλλά ελληνοποιούνται π.χ. κομμουνισμός, κομμουναλισμός, κομμούνα. Για την απόδοση των όρων common/commons υιοθετήσαμε τους όρους «κοινό», «κοινά» που έχουν ήδη χρησιμοποιήσει προηγούμενοι μεταφραστές (Γ. Παπανικολάου, Π. Καλαμαράς, Β. Κωστάκης) και θεωρούμε ότι προσεγγίζουν με αρκετή ακρίβεια το περιεχόμενο των αγγλικών όρων. Όσον αφορά το περιεχόμενο των όρων «common/commons», ανάλογα με την θεωρητική προσέγγιση, ως «κοινά» χαρακτηρίζονται είτε οι «κοινοί πόροι» – «common pool resources» (φυσικά κοινά, πολιτισμικά κοινά, περιβαλλοντικά κοινά, επικοινωνιακά κοινά, πληροφοριακά κοινά, παγκόσμια κοινά, ενεργειακά κοινά, γενετικά κοινά, αστικά κοινά, κ.α.) είτε η συνδυαστική διαδικασία συσχέτισης των «κοινών πόρων»

- «common pool resources» με «κοινότητες» – «communities» και σχέσεις που δημιουργούν τα κοινά - «commoning». Για τη μετάφραση των όρων «common/commons» αποφύγαμε τη χρήση των όρων «κοινόχρηστο/κοινόχρηστα», καθώς στην ελληνική περίπτωση αναφέρεται σε χώρους που έχουν θεσμοθετημένη κοινή χρήση και ανήκουν στο κράτος, στους δήμους ή σε κάποιο θεσμικό φορέα, ενώ η έννοια των «commons» - «κοινά», σύμφωνα με τις προσεγγίσεις των αυτόνομων μαρξιστών παίρνει τις αποστάσεις της από κάθε είδους θεσμοθετημένα κρατικά ή ιδιωτικά ιδιοκτησιακά καθεστώτα. Επίσης, ως μετάφραση του όρου «commons» δεν χρησιμοποιούμε τον όρο «κοινά αγαθά», καθώς τα «αγαθά» ενδέχεται να έχουν εμπορική χρήση (στα αγγλικά «commodities»), ενώ τα κοινά, βασίζονται σε σχέσεις μοιράσματος, χωρίς εμπορευματικά χαρακτηριστικά και χρηματική μεσολάβηση.

Commoner/Commoners: Πρόκειται για τους δημιουργούς και χρήστες των κοινών, οι οποίοι μέσα από τη δημιουργία σχέσεων (commoning), κατά κανόνα σχέσεων αλληλεγγύης, συντροφικότητας και αγώνα, συλλογικά αποπεριφράσσουν - ανακτούν περιφραγμένα κοινά (reclaim commons) ή δημιουργούν και κατασκευάζουν νέα κοινά (inventing commons). Στην ελληνική βιβλιογραφία έως σήμερα η μοναδική απόδοση του όρου «commoners» έχει γίνει από τον Γ. Άρχοντα στην μετάφραση του βιβλίου «Governing the Commons» της Elinor Ostrom (Ostrom 2002)¹, στην οποία χρησιμοποιεί ως μετάφραση των «commoners» τον όρο «οικειοποιητές»². Κρίνουμε πως η συγκεκριμένη μετάφραση λειτουργεί αποπροσανατολιστικά

1. Ostrom, E., [1990] 2002. Η διαχείριση των κοινών πόρων, (μτφρ. Άρχοντα Γ.), Αθήνα: Καστανιώτης.

2. Η έννοια της «οικειοποίησης» στα αγγλικά αποδίδεται με τις έννοιες «appropriate» ή «usurp» ή «arrogate» ή «commandeer» ή «misappropriate», ενώ όταν οι μαρξιστές μελετητές αναφέρονται στην πράξη της δημιουργίας των κοινών χρησιμοποιούν τον όρο του «commoning», ο οποίος όπως εξηγήσαμε μπορεί να αποδοθεί ως «σχέσεις που δημιουργούν κοινά», ή του

και δεν καλύπτει το σύνολο των περιεχομένων των «commoners», καθώς εστιάζει στην πράξη της «οικειοποίησης» μιας δεξαμενής πόρων (pool resource), που σημαίνει ότι εστιάζει στην απόσπαση και στην εδαφική κατοχή και ιδιοποίηση ενός κοινού πόρου, μέσω της αλλαγής των ατόμων που έχουν δικαιώματα ιδιοκτησίας. Εξάλλου, «οικειοποίηση» σημαίνει ότι «κάνω κάτι οικείο –ποιώ οικείο-» το «τοποθετώ εντός του οίκου - της οικίας» (εντός του τόπου αναφοράς και συγκρότησης της οικογένειας – του οίκου του γένους), επομένως πρόκειται για μια εσωστρεφή διάσταση που θέτει αποκλεισμούς, περιφράξεις και αποτρέπει την ελεύθερη πρόσβαση στα κοινά. Με αυτόν τον τρόπο τα κοινά θεωρούνται ότι υπάρχουν έξω από τις κοινωνικές και ταξικές σχέσεις και απλώς αλλάζουν οι ιδιοκτήτες τους, συνεπώς το θεσμικό καθεστώς της ιδιοκτησίας δεν αμφισβητείται, παραμένει και αλλάζει απλώς ο ιδιοκτήτης, δηλαδή αντικαθίστανται ο αρχικός ή ο νόμιμος (π.χ. ο ιδιώτης ή το κράτος) από τον οικειοποιητή. Επιπλέον η έννοια της «οικειοποίησης» εμπεριέχει τη σημασία του «σφετερισμού», δηλαδή την «με δόλο» απόσπαση ενός υλικού ή άυλου πόρου ή της κοινωνικής συνεργασίας. Χαρακτηριστικός όρος από την ίδια ρίζα είναι η «αποικιοποίηση» δηλαδή ο σφετερισμός των κοινών πόρων των ιθαγενών πληθυσμών από τους «άποικους». Σύμφωνα με τις μαρξιστικές αναλύσεις ο πραγματικός «σφετεριστής» και «απαλλοτριωτής» των κοινών είναι το κεφάλαιο που μέσα από τις διαδικασίες της μονιμότητας της πρωταρχικής συσσώρευσης περιφράσσει, ιδιωτικοποιεί και εμπορευματοποιεί τα κοινά, αναπαράγοντας διαρκώς τον διαχωρισμό των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής, αναπαραγωγής, διαβίωσης και επικοινωνίας. Επομένως, πιο σωστή απόδοση της κίνησης των «commoners» απέναντι στα ιδιωτικοποιημένα ή κρατικοποιημένα κοινά θα ήταν η έννοια της «αποπερίφραξης» - «ανάκτησης» (reclaim), δηλαδή της κατα-

---

«reclaim» που αποδίδεται ως «ανάκτηση» και όχι ως «επαναοικειοποίηση» όπως λανθασμένα έχει αποδοθεί στα ελληνικά.

στροφής των περιορισμών πρόσβασης και της εμπορευματικής χρήσης και μέσω των σχέσεων δημιουργίας κοινών (commoning) της ένωσης των παραγωγών με τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής. Εξάλλου εάν ο απαλλοτριωτής είναι το κεφάλαιο τότε σύμφωνα με τον Marx το αντίθετο της «απαλλοτρίωσης» δεν είναι η «οικειοποίηση» ούτε η «από-απαλλοτρίωση» αλλά η «πραγμάτωση» (realisation - *verwirklichung*), δηλαδή ο μετασχηματισμός των μέσων παραγωγής σε μέσα χειραφέτησης. Επομένως οι έννοιες των «οικειοποιητών» και της «οικειοποίησης», πρώτον αγνοούν την ύπαρξη νέων κοινών δηλαδή οι «commoners» πέρα από το να αποπεριφράσσουν - ανακτούν ένα υφιστάμενο απαλλοτριωμένο από την αγορά ή το κεφάλαιο κοινό, έχουν την ικανότητα να δημιουργούν να επινοούν και να κατασκευάζουν νέα κοινά, τα οποία ενδέχεται στη συνέχεια ανάλογα με την έκβαση των κοινωνικών ταξικών ανταγωνισμών να τα «οικειοποιηθεί» (και εδώ είναι αρκετά ακριβής η έννοια της «οικειοποίησης») περιφράσσοντάς το κεφάλαιο. Και δεύτερον και κυριότερο ο όρος «οικειοποιητές» δεν εμπεριέχει τον πλούτο των συλλογικών κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των ατόμων, των «commoners» που από κοινού αποπεριφράσσουν ανακτούν ή δημιουργούν νέα κοινά, δηλαδή την σχέση των χειραφετητικών σχέσεων του «commoning». Επομένως, επειδή δεν υπάρχει στα ελληνικά ακριβής ορολογία για τις έννοιες «commoner», «commoners τον κρατάμε στην πρωτότυπη έκφρασή του στα αγγλικά.

Enclosure/ Enclosures/ New Enclosures: Περίφραξη/ Περιφράξεις/ Νέες Περιφράξεις. Η καταγωγή των όρων «enclosure» - «enclosures» βρίσκεται στον όρο «inclosure» της αγγλικής γλώσσας του ύστερου μεσαίωνα (15ο αιώνας), ο οποίος προέρχεται από τους όρους «enclos» και «enclore» της μεσαιωνικής αγγλονορμανδικής και αρχαϊκής γαλλικής γλώσσας, οι οποίοι σήμαιναν «εγκλεισμός» ή «φυλάκιση» και βασίζονται στον λατινικό όρο «includere», απαρέμφατο του «includō», από τα συνθετικά «in-» (προερχόμενο από το αρχαιοελληνικό «έν») και «cludō» ή «clavis», δάνεια λέξη από το αρχαιοελληνικό «κλήις». Επομένως, ο όρος enclosure έχει διπλό

χαρακτήρα. Σημαίνει αφενός περιφράξη, δηλαδή απαγόρευση πρόσβασης, αλλά παράλληλα, όπως δείξαμε, η ετυμολογική ρίζα του *enclosure* κρύβει μέσα της και την έννοια του «εγκλεισμού», που σημαίνει τη διαδικασία περιχαράκωσης είτε αυτοβούλως είτε με την επίδραση εξωτερικών παραγόντων. Αυτή η δεύτερη κρυμμένη σημασία είναι εξαιρετικά χρήσιμη για την κατανόηση των «αντικοινών» (*anticommons*). Σήμερα, στην αγγλική βιβλιογραφία ο όρος «*enclosure*» χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη διαδικασία μετασηματισμού σε ιδιοκτησία ατομική, κρατική ή συλλογική ενός κοινού πόρου ή της κοινωνικής συνεργασίας. Η έννοια των περιφράξεων έχει την αφετηρία της στις διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης του ύστερου μεσαίωνα, κατά την ανάδυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και τον διαχωρισμό των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής, αναπαραγωγής, διαβίωσης και επικοινωνίας μέσω των περιφράξεων των κοινών γαιών. Ωστόσο, αρκετοί μελετητές, κυρίως από την σκοπιά του αυτόνομου μαρξισμού, διαπιστώνοντας τη μονιμότητα της πρωταρχικής συσσώρευσης μέσω του διαρκή και συστατικού χαρακτήρα του διαχωρισμού των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής, αντιμετωπίζουν τις περιφράξεις ως μια διαρκή διαδικασία, η έκβαση της οποίας κρίνεται από τους κοινωνικούς και ταξικούς ανταγωνισμούς. Οι αυτόνομοι μαρξιστές, μελετώντας τα νέα πεδία και σφαίρες επέκτασης του κεφαλαίου με την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού, ιδίως από τη δεκαετία του '70 και μετά, αναγνωρίζουν πέρα από τις κλασσικές περιφράξεις και τις αποκαλούμενες «νέες περιφράξεις» τόσο στην άυλη σφαίρα (περιφράξεις σε πολιτισμικά κοινά, internet, λογισμικό, ηλεκτρομαγνητικό φάσμα, χρηματοπιστωτικό σύστημα, χρέος), όσο και στις περιφράξεις γης ιθαγενών πληθυσμών, στον έλεγχο των γονιδίων (γενετική ιατρική, βιοτεχνολογία), στην έμφυλη καταπίεση (*human trafficking*) κ.α..

Anticommons: Αντικοινά. Ο όρος «αντικοινά» (*anticommons*) αναφέρεται κυρίως στις νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις και τίθεται σε αντιδιαστολή με τα «κοινά» (*commons*). Στα «αντικοινά», πολλα-

πλοί ιδιοκτήτες κατέχουν αποκλειστικά δικαιώματα χρήσης και ταυτόχρονα κατέχουν δικαιώματα αποκλεισμού άλλων ατόμων ή χρηστών από τη χρήση των πόρων, π.χ. στις περιφραγμένες κοινότητες (gated communities) οι κάτοικοί τους (συνήθως από υψηλά οικονομικά στρώματα) αποκλείουν άλλα άτομα (others) από την πρόσβαση στον περιφραγμένο χώρο. Το σύμπτωμα των «αντικοινών» ελλοχεύει ως πιθανός κίνδυνος και στις χειραφετητικές κοινότητες των «commoners». Ο κίνδυνος είναι ορατός όταν οι «commoners» εξαιρούν άλλους από το κοινωνικό τους περιβάλλον και χτίζουν οάσεις, οχυρά ή θύλακες «ελευθερίας», στις οποίες αποκλείουν την πρόσβαση σε μη μέλη και ταυτόχρονα και οι ίδιοι αυτοεγκλωβίζονται εντός του ιδιότυπου «ασύλου» του «θύλακα-κομμούνας» και αποκόπονται από την εξωτερική κοινωνική πραγματικότητα. Επομένως, τα «αντικοινά» σχετίζονται άμεσα με τον διπλό χαρακτήρα του όρου «enclosure», την «περίφραξη» και τον «εγκλεισμό».

Στο σημερινό περιβάλλον της κρίσης, τίθεται με επιτακτικό τρόπο για το ανταγωνιστικό κίνημα ο απεγκλωβισμός από τα κυρίαρχα διλήμματα: Κράτος ή Αγορά, Νεοφιλελευθερισμός ή Νεοκεϋνσιανισμός, ιδιωτικοποιήσεις ή επιστροφή στο κράτος πρόνοιας. Μέσα από τα κείμενα του εντύπου, αναδεικνύεται ως σημείο - κλειδί, για την εξέλιξη της κρίσης η έννοια και τα περιεχόμενα των κοινών (commons). Επίσης αναλύονται τα ζητήματα της μονιμότητας της πρωταρχικής συσσώρευσης, του φετιχισμού του εμπορεύματος, των αλλοιωμένων κοινών, των περιφράξεων και παράλληλα εξετάζονται οι δυνατότητες της ανάκτησης - αποπερίφραξης του κλεμμένου κοινωνικού πλούτου, της αναίρεσης του διαχωρισμού των ανθρώπων από τα μέσα παραγωγής, αναπαραγωγής, διαβίωσης και επικοινωνίας, της κοινωνικής χειραφέτησης, αυτοθέσμησης και αυτονομίας, της εμπρόθετης δράσης, των κοινωνικών και ταξικών αγώνων για τα κοινά ως έξοδο τόσο από τον καπιταλισμό, όσο και από κάθε ετερονομία.